

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

№ 4 (50) / 2022

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 4(50)

Київ 2022

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2022

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Балакарєва Ірина Миколаївна, Рутвян Кристина Олегівна
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 11

Зима Олександр Тарасович, Зав'ялов Єгор Володимирович,
Романова Анастасія Євгеніївна
ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАНН В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗИ 18

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Фінін Георгій Семенович, Біушкін Олексій Ігорович
АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРИРОДООХОРОННОГО СЕРЕДОВИЩА
У СФЕРІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ
ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ІНШИХ КРАЇН 27

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирєв Сергій В'ячеславович, Чубарь Сергій Сергійович
РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК СУТНІСНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ 34

Кушніренко Олександр Георгійович, Зав'ялов Єгор Володимирович,
Козьміна Юлія Гуріївна
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 40

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Іванов Артем Геннадійович, Лєпілова Вікторія Вячеславівна,
Блинова Дар'я Віталіївна
ПРАКТИКА ЗЛОВЖИВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНИМИ ІМУНІТЕТАМИ 49

Шуляка Яна Володимирівна, Романова Вікторія Андріївна
ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ В МІЖНАРОДНОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ 57

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Єсімов Сергій Сергійович, Скриньковський Руслан Миколайович, Ковалів Мирослав Володимирович, Сердюк Валентин Васильович, Хмиз Мар'яна Василівна, Чистоклетов Леонтій Григорович, Хитра Олександра Леонтівна, Слінько Сергій Вікторович СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ГАРАНТІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	64
---	----

Сопільник Любомир Іванович, Гудима Віталій Валерійович, Пилипенко Іов Миколайович, Курилін Іван Ростиславович ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ	71
---	----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гончаров Микола Вікторович СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА...	77
---	----

Мадіна Вікторія Вікторівна, Мітько Михайло Васильович СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ	83
---	----

Суходубова Ірина Володимирівна, Іржавська Вероніка Євгенівна ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	89
---	----

ІНШЕ

Корсун Сергій Іванович, Самохін Анатолій Вікторович, Плавчан Петро ПРОФЕСІЙНИЙ ВІДБІР: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	96
--	----

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Balakarieva Iryna, Rutvian Krystyna**
EXERCISE OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW IN UKRAINE..... 11
- Zyma Oleksandr, Zavialov Yehor, Romanova Anastasiia**
E-GOVERNMENT IN UKRAINE: THE SPECIFICS OF DEVELOPMENT IN A CRISIS..... 18

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Finin Heorhii, Biushkin Oleksii**
CURRENT CHANGES IN THE LEGISLATION OF THE ENVIRONMENTAL PROTECTION
IN THE FIELD OF NATURE RESERVE FUND REGARDING THE USE OF THE EXPERIENCE
OF RECONSTRUCTION OF NATURE RESERVE FUND FACILITIES OF OTHER COUNTRIES 27

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Boldyriev Serhii, Chubar Serhii**
SERVICE REFORM IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AS A CONSIDERABLE
CONSTITUENT OF THE MECHANISM OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE..... 34
- Kushnirenko Oleksandr, Zavialov Yehor, Kozmina Yuliia**
RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN WAR: CONSTITUTIONAL
AND LEGAL ASPECT..... 40

INTERNATIONAL LAW

- Ivanov Artem, Liepilova Viktoriia, Blynova Daria**
THE PRACTICE OF ABUSE OF DIPLOMATIC IMMUNITIES..... 49
- Shulyaka Yana, Romanova Viktoriia**
COMPARATIVE ASPECTS OF THE INSTITUTION OF COMPLICITY IN INTERNATIONAL
CRIMINAL LAW AND NATIONAL LEGISLATION 57

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

- Yesimov Serhii, Skrynkovskyy Ruslan, Kovaliv Myroslav, Serdiuk Valentyn,
Khmyz Mariana, Chystokletov Leontii, Khytra Oleksandra, Slinko Serhii**
JUDICIAL CONTROL AS A GUARANTEE OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S
OFFICE FOR THE OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE 64

Sopilnyk Lyubomyr, Hudyma Vitaliy, Pylypenko Iov, Kurilin Ivan SOME ISSUES OF FORMATION A CORPS OF PROFESSIONAL JUDGES IN UKRAINE	71
---	----

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Honcharov Mykola THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY	77
--	----

Madina Viktoriia, Mitko Mykhailo JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE OF LAW IN THE ANGLO-AMERICAN LEGAL SYSTEM ...	83
---	----

Sukhodubova Iryna, Irzhavska Veronika HUMAN RIGHTS AND THEIR RESTRICTIONS DURING WARTIME.....	89
---	----

OTHER

Korsun Sergii, Samokhin Anatoliy, Plavčan Peter PROFESSIONAL SELECTION: THEORY AND PRACTICE, PROBLEMS AND PROSPECTS	96
---	----

УДК 342.92

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Балакарева Ірина Миколаївна

кандидатка юридичних наук,

асистентка кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Балакарева Ирина Николаевна

кандидат юридических наук,

ассистентка кафедры административного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Balakarieva Iryna

PhD, Assistant of the Department of Administrative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8312-0216

Рутвян Кристина Олегівна

магістрантка факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Рутвян Кристина Олеговна

магистрантка факультета прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Rutvian Krystyna

Student of the Faculty of the Prosecutor's Office

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-4662-9950

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8035

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА НА СУДЕБНУЮ ЗАЩИТУ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

EXERCISE OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питання щодо реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану в Україні. Дане питання розкривається крізь призму з'ясування, наскільки законним є обмеження прав під час надзвичайних ситуацій. Наголошується на тому, що будь-які обмеження в правах і свободах людини мають відповідати вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності меті, яка переслідується. Досліджуються положення міжнародних актів, що встановлюють допустиму межу в обмеженнях прав і свобод, зокрема ті положення, що стосуються права на судовий захист. Аналізуються положення Конституції України, українського законодавства та Європейської конвенції з прав людини щодо обсягу гарантій, які надаються ними за різних умов. Окремо розглядається питання щодо можливості включення права на справедливий суд до переліку гарантій в міжнародних актах з прав людини як такого, що не підлягає обмеженню за будь-яких умов. Можливість реалізації права на судовий захист є особливо важливим під час запровадження особливих адміністративно-правових режимів, коли органи державної влади наділяються правом додатково застосовувати адміністративні заходи, скеровані на обмеження прав і свобод задля гарантування безпеки в державі. Розглядаються різні позиції щодо необхідності активного судового контролю в умовах наділення підвищеними

повноваженнями органів виконавчої влади, задля недопущення можливих зловживань чи покладання надмірних обтяжень. Досліджено стан роботи судової системи на сьогодні та запобіжні заходи, що були прийняті задля того, аби не допустити зупинку в її функціонуванні, зокрема внесення доповнень до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зміна територіальної підсудності справ. Проаналізовані потенційні складнощі, що можуть очікувати на судову систему у зв'язку з такими змінами. Наголошено на важливості виділення категорій справ, що підлягають першочерговому розгляду.

Ключові слова: воєнний стан, право на доступ до суду, право на справедливий суд, адміністративний суд, адміністративно-правовий режим.

Аннотация. Статья посвящена освещению вопроса реализации права на судебную защиту в условиях военного положения в Украине. Данный вопрос раскрывается сквозь призму выяснения, насколько законно ограничение прав во время чрезвычайных ситуаций. Отмечается, что любые ограничения в правах и свободах человека должны соответствовать требованиям законности, необходимости, целесообразности и соразмерности преследуемой цели. Исследуются положения международных актов, устанавливающих допустимый предел в ограничениях прав и свобод, в частности, те положения, касающиеся права на судебную защиту. Анализируются положения Конституции Украины, украинского законодательства и Европейской конвенции по правам человека по объему гарантий, предоставляемых ими при разных условиях. Отдельно рассматривается вопрос о возможности включения права на справедливый суд в перечень гарантий в международных актах по правам человека как не подлежащего ограничению при любых условиях. Возможность реализации права на судебную защиту особенно важна при введении особых административно-правовых режимов, когда органы государственной власти наделяются правом дополнительно применять административные меры, направленные на ограничение прав и свобод для обеспечения безопасности в государстве. Рассматриваются различные позиции относительно необходимости активного судебного контроля в условиях наделения повышенными полномочиями органов исполнительной власти для предотвращения возможных злоупотреблений или возложения чрезмерных обременений. Исследовано состояние работы судебной системы на сегодняшний день и меры предосторожности, которые были приняты для того, чтобы не допустить остановки в ее функционировании, в частности внесения дополнений в Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей», изменение территориальной подсудности дел. Проанализированы потенциальные сложности, которые могут ожидать судебную систему в связи с такими изменениями. Отмечено важность выделения категорий дел, подлежащих первоочередному рассмотрению.

Ключевые слова: военное положение, право на доступ в суд, право на справедливый суд, административный суд, административно-правовой режим.

Summary. The article is devoted to the issue of exercising the right to judicial protection in martial law in Ukraine. This question is revealed through the prism of finding out how legal it is to restrict rights during emergencies. It is emphasized that any restriction on human rights and freedoms must meet the requirements of legality, necessity, expediency and proportionality of the aim pursued. The provisions of international acts that establish the permissible limit in the restrictions of rights and freedoms, in particular those provisions relating to the right to judicial protection, are studied. The provisions of the Constitution of Ukraine, Ukrainian legislation and the European Convention on Human Rights on the scope of guarantees provided by them under different conditions are analyzed. The possibility of including the right to a fair trial in the list of guarantees in international human rights instruments as such, which is not subject to restrictions under any circumstances, is considered separately. The possibility of exercising the right to judicial protection is especially important during the introduction of special administrative and legal regimes, when public authorities are given the right to additionally apply administrative measures aimed at restricting rights and freedoms to ensure security in the state. Different positions are considered on the need for active judicial control in the context of empowerment of the executive branch, in order to prevent possible abuse or imposition of excessive burdens. The article examines the current state of the judicial system and the precautionary measures taken to prevent its suspension, including amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», changing the territorial jurisdiction of cases. The potential difficulties that may await the judiciary due to such changes have been analyzed. The importance of distinguishing the categories of cases to be considered as a matter of priority was emphasized.

Key words: martial law, right of access to court, right to a fair trial, administrative court, administrative-legal regime.

Постановка проблеми. Коли трапляються надзвичайні ситуації в житті певної країни, то органи виконавчої влади зазвичай беруть на себе тягар виконання найбільшого обсягу роботи задля швидкої та ефективної стабілізації ситуації

в країні. У своєму дослідженні Ерік А. Познер та Адріан Вермель писали, що «...під час надзвичайних ситуацій виконавча влада активно діє, законодавча погоджується, а суди відкладаються. Коли ж кризові ситуації стихають, то суди стають

сміливішими, та починається переоцінка цінностей. Тоді, озираючись назад, низка дії виконавчої влади будуть здаватись невинуватими, законодавчий орган прийматиме нові акти, що обмежуватимуть повноваження виконавчих органів, а суди почнуть надавати допомогу тим, хто все ще страждатиме від впливу надзвичайних заходів, що ще будуть чинними» [1]. Однак як же бути, коли надзвичайна ситуація тут і зараз?

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, безумовно, було порушено звичайний державний уклад, низка державних інституцій вимушено змінила формат роботи, а функціонування судової системи взагалі постало під питанням. Деякі суди в Україні станом на сьогодні призупинили свою діяльність через активні бойові дії та тимчасову окупацію. Отже постає питання щодо вимушеного обмеження права на доступ до суду. Судова система опиняється в своєрідній «виделці»: де, з одного боку, неможливість реалізації своїх повноважень у зв'язку зі складною безпековою ситуацією, а з іншого — не функціонування судів в той час, коли органи виконавчої влади наділені підвищеними повноваженнями. Це створює реальні ризики порушення прав і свобод людини у зв'язку з недоступністю звернення за захистом своїх прав до суду.

Метою даного дослідження є спроба з'ясувати, чи відбувається обмеження права на доступ до суду та права на справедливий судовий розгляд у контексті адміністративного судочинства, функціонування якого надзвичайно важливе в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, та в яких межах, можливе обмеження прав, пов'язаних з судовим захистом відповідно до положень Конституції України та Європейської конвенції з прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суміжну проблематику до нашого дослідження у свої працях розкривали, зокрема: Е. Познер та А. Вермель [1], які приділили увагу методам досягнення балансу між безпекою, свободою і діяльністю судів в кризових ситуаціях; С. Ставрос [2] досліджував особливості реалізації права на справедливий суд в надзвичайних умовах; Т. Шинкар [3] аналізувала застосування в умовах ведення надзвичайних адміністративно-правових режимів механізму дерогації щодо обмеження прав громадян. Продовжуючи дослідження в даній проблематиці ми хочемо звернути увагу на реалізацію права на судовий захист в умовах воєнного часу в Україні сьогодні.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиліття покоління, що виросли в умовах стрім-

кого розвитку та у безпеці, переконались в тому, що система правопорядку, що усталилась в світі здатна гарантувати непорушність основних прав і свобод людини та громадянина. Однак сьогодні українське суспільство зіштовхнулось з повномасштабним вторгненням російської федерації, і питання обмеження деяких прав і свобод в умовах війни задля гарантування безпеки в державі, стало особливо актуальним.

На думку Є. Є. Грецової, під обмеженням прав людини мається на увазі допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності меті, яка переслідується [4].

В рамках міжнародного регулювання обмеження прав є цілком допустимим. Більшість фундаментальних міжнародних актів таких як Загальна декларація прав людини, Європейська Конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права передбачають виняткові випадки обмеження прав людини у разі виникнення надзвичайної ситуації, що може загрожувати національній безпеці [3].

Міжнародними пактом про економічні, соціальні і культурні права передбачено, що держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише в тих межах, де це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві [5].

Статтею 15 Європейської Конвенції з прав людини, що має відповідну назву, відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації, передбачено право урядів під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожуватиме життю нації вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [6].

Важливим в даному контексті також є рішення Європейського суду з прав людини «Лоулесс проти Ірландії», яким закріплено, що в механізмі обмеження прав людини в інтересах національної безпеки вирішальним є виникнення загрози для життя нації, що повинна бути реальною, прямою та мати виключний характер. Це означає, має існувати виняткова кризова ситуація або надзвичайна ситуація, що зачіпає населення в цілому і представляє загрозу для організації життя суспільства, яке формує державу [7].

Під час запровадження особливих адміністративно-правових режимів органам державної влади надається право додатково застосовувати адміністративні заходи. Так, відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можливим є:

- 1) запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення ... з метою виконання робіт, що мають оборонний характер;
- 2) примусово відчуження майно, що перебуває у приватній або комунальній власності;
- 3) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересувань громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів;
- 4) здійснення перевірок документів у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян;
- 5) порушення питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вони спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення [8].

В таких умовах, коли в державі діє жорсткий адміністративно-правовий режим, а виконавча влада активно приймає рішення, націлені на гарантування безпеки, важливим є недопущення надмірних та невинуватених заходів, необхідним є додержання балансу між інтересами держави та правами громадян. Таким медіатором зазвичай виступає адміністративний суд, однак як же бути з реалізацією ним повноважень в реаліях сьогодення.

Відповідно до положень Конституції України, в ст. 55 передбачено право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ст. 64 зазначає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Основного Закону [9]. В контексті ч. 1 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини, право на справедливий суд розкри-

вається ширше, аніж право на звернення до суду, передбачене ст. 55 КУ. Частина 1 статті 6 ЄКПЛ встановлює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [6].

Пропозиції щодо включення права на справедливий суд до переліку гарантій, які не підлягають обмеженню за будь-яких умов, в процесі розробки документів з прав людини, зазвичай відхиляються. Це пов'язано з тим, що голосування делегатів значною мірою пов'язане з інстинктивно негативною реакцією на невідступний характер деяких аспектів положень про справедливий суд, таких як право на публічні слухання. Якщо ж голосування провадиться на основі короткого опису гарантій справедливого судового розгляду, де акцент робиться на таких правах, як: право на «справедливий і публічний суд», «у повній рівності на справедливий і публічний розгляд незалежним і безстороннім судом» та праві вважатися невинним, поки його вину не буде доведено згідно із законом у відкритому судовому розгляді — то щодо цих гарантій консенсус є очевидним. Суперечки викликає зобов'язання забезпечити повну судову процедуру перед судом, який засідає відкрито, тут вже немає спільного розуміння в цьому питанні, оскільки існують надзвичайні ситуації, коли реалізація зобов'язання щодо забезпечення абсолютно належної процедури може стати невинуватеним обтяженням [2].

Загально прийнятною нормою щодо мінімального рівня захисту права на справедливий суд стала норма ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції, яка регулює збройні конфлікти не міжнародного характеру: «є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння як, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає су-

дові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні (п.д)» [10]. Оскільки дана Конвенція є широко визнаною в світі, то саме стаття 3 зазвичай визначається як закріплений мінімум процесуальних гарантій, однак вона є досить нечіткою та розмитою. Йдеться про судові гарантії, які визнані «необхідними для цивілізованих людей», що може тлумачитись по-різному. Отже знову ж таки, ймовірно, загально визнаний об'єм наповнення права на судовий захист, зокрема в умовах конфлікту, є вужчим, аніж передбачено ст. 6 ЄКПЛ.

Суди слід розглядати як природних захисників прав людини, необхідно підтримувати довіру суспільства до судової системи, аби суди могли виконувати свою незалежну наглядову роль у часи національної надзвичайної ситуації, а отже неможливим є допустити припинення та обмеження її функціонування.

Відповідно до положень статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» під час воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені, а ч. 2 ст. 26 встановлено, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [8].

Задля забезпечення функціонування судової системи до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» 03.03.2022 р. було внесено зміни та доповнено ст. 147 ч. 7, якою передбачено, що у разі неможливості реалізації функцій правосуддя судом з об'єктивних причин, під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, а у випадку якщо здійснення Вищою радою правосуддя своїх повноважень не є можливим, то таке рішення приймає Голова Верховного Суду [11].

В рамках реалізації даного повноваження, низкою розпоряджень Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» у зв'язку з неможливістю судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, в тому числі адміністративних, що розглядалися в судах на окупованих та в зоні бойових дій, було змінено [12]. Внаслідок зміни підсудності адміністративні справи передаються до суду, який найбільш територіально наближений до того суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. Верховним Судом видано вже

понад 30 розпоряджень про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану судів у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Чернігівській, Житомирській, Запорізькій, Київській та інших областях. Необхідно відзначити, що поступово ситуація змінюється — затверджуються розпорядження про відновлення підсудності деяких судів.

Такі рішення приймаються швидко, що дозволяє не допустити тривалої зупинки діяльності судової системи в регіонах, де безпосередньо ведуться бойові дії. До того ж ще у зв'язку з карантинними заходами через пандемію COVID-19 в Україні активно впроваджується система «Електронний суд», що дозволяє брати участь в судовому провадженні дистанційно.

Звісно, ідеальної моделі за наявних умов досягнути просто неможливо: переданні провадження до інших судів в результаті зміни територіальної підсудності залишають провадження «живим», а не «законсервованим», однак підвищується навантаження на суди, яким вони передані, а разом з цим ризик недотримання принципу розумності строків.

Досить проблемним є питання щодо не визначеності тих категорій справ, що мають розглядатись адміністративними судами першочергово. Виділення таких категорій безпосередньо пов'язане з жорсткістю обмежень, що можуть застосовуватись в період воєнного стану органами державної влади, що загрожує створення надмірного тиску на ліберальну складову суспільного укладу. Так, дослідниця А. В. Завидняк, виділяє такі категорії справ, що мають особливе значення, зокрема справи пов'язані із спорами про розміри соціальних виплат, оскільки у зв'язку із військовими діями декілька мільйонів українців стали вимушено внутрішньо переміщеними особами, втратили роботу та потребують належного соціального захисту.

В умовах воєнного стану для адміністративного судочинства також набувають значення розгляд справ, що стосуються свободи зібрань (статті 280, 281 КАС), гарантованого забезпечення потреб оборони (стаття 282 КАС), щодо фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення та його фінансування (стаття 284 КАС), щодо примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України (стаття 288 КАС), щодо затримання іноземців та осіб без громадянства (стаття 289 КАС) [13].

Однак противники аргументу, що підвищення повноважень виконавчої влади під час надзвичайних ситуацій може призвести надмірних порушень

прав, зазначають, що судова система не здатна бути запобіжником в такій ситуації та варто розуміти, що між свободою та безпекою існує пряма взаємозалежність. Вони визначають «кордон» між безпекою та свободою за аналогією кордону Парето, який добре відомий в економіці добробуту. На межі безпеки та свободи будь-яке збільшення безпеки потребує зменшення свободи; раціональне й ефективно функціонуюче керівництво держави завжди розташоване на цьому кордоні та здатне виступати регулятором. Якщо підвищення безпеки є першочерговим для держави, то безумовно відчуватимуться відповідні втрати в свободах. «Раціональним» та «правильно функціонуючим» керівництвом держави в такому випадку є таке, що мотивовано максимізувати добробут всієї держави та готове збільшити обсяг свободи як тільки надзвичайна ситуація минула. Не завжди активне функціонування судового нагляду у надзвичайних ситуаціях здатне покращити ситуацію, тому що немає підстав вважати, що суди, які мають обмежену інформацію та обмежений досвід, оберуть кращу безпекову політику, ніж це робить керівництво держави [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в проведеному дослідженні ми наголосили на тому, що безпека та громадянські свободи прямо пропорційно пов'язані між собою, зокрема в контексті права на суд. Звісно, реалізація права на судовий захист під час надзвичайних ситуацій, в нашому випадку в умовах воєнного

стану, ускладнюється. Однак, ми можемо констатувати, що державою здійснено необхідні запобіжні дії задля того, аби особи могли звернутись до судових органів за захистом своїх прав, в даних умовах про обмеження права гарантованого ст. 55 Конституції не йдеться. Що ж до статті 6 ЄКПЛ, прописуючи дану норму укладники Конвенції не стали наголошувати на тому, що дане право має абсолютно і повністю завжди реалізовуватись. Це пов'язане тим вимоги висунуті нею є досить високим стандартом, який не завжди можливо реалізувати, зокрема в надзвичайних умовах. Так, і в нашому випадку ми бачимо певні обмеження щодо «гласності» та виникає загроза порушення вимоги щодо розумності строків, однак засадничих гарантії щодо судових процесів все ж вдається дотримуватись. Однак, доречним нам видається в даних умовах закріпити категорії адміністративних справ, які підлягатимуть першочерговому розгляду в адміністративних судах, оскільки в умовах жорстких обмежень під час воєнного стану можуть допускатись надмірні порушення прав, які мають бути швидко й ефективно захищені та відновлені. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в можливості проведення наукових розвідок щодо особливостей функціонування в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів органів виконавчої влади та механізмів захисту прав від надмірних утисків, що можуть накладатись актами органів виконавчої влади.

Література

1. Eric A. Posner, Adrian Vermeule. *Terror in the Balance: Security, Liberty, and the Courts*: Oxford University Press, 2007. 328 p.
2. Stephanos Stavros. *The Right to a Fair Trial in Emergency Situations*. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1992. Vol. 41, № 2. P. 343–365.
3. Шинкар Т. Застосування в умовах ведення надзвичайних адміністративно-правових режимів механізму дерогації щодо обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2 (33). С. 70–81.
4. Грецова Е. Е. М. *Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве*: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2009. 26 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.05.2022)
6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.04.2022)
7. Лоулесс проти Ірландії. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22docnumber%22%3A%22695395%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> (дата звернення: 05.05.2022)
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.05.2022)
9. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 02.05.2022)
11. Закон України «Про судоустрій та статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 02.05.2022)
12. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення: 01.05.2022)
13. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 218–222.

References

1. Eric A. Posner, Adrian Vermeule. *Terror in the Balance: Security, Liberty, and the Courts*: Oxford University Press, 2007. 328 p.
2. Stephanos Stavros. *The Right to a Fair Trial in Emergency Situations*. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1992. Vol. 41, № 2. P. 343–365.
3. Shynkar T. Zastosuvannja v umovakh vedennja nadzvychajnykh administratyvno-pravovykh rezhymiv mekhanizmu derogaciji shhodo obmezhenja prav ghromadjan na informaciju v interesakh zabezpechennja nacionaljnoji bezpeky. *Administratyvne pravo i proces*. 2021. № 2 (33). S. 70–81.
4. Gretsova Ye. Ye. M. *Pravomernye ogranicheniya prav i svobod cheloveka v mezhdunarodnom prave: avtoref. dis... kand. yurid. nauk*: 12.00.10. M., 2009. 26 s.
5. Mizhnarodnyj pakt pro ghromadjansjki i politychni prava. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennja: 01.05.2022)
6. Jevropejsjka konvencija z prav ljudyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennja: 27.04.2022)
7. Louless proty Irlandiji. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695395%22\],%22itemid%22:\[%22001-57518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695395%22],%22itemid%22:[%22001-57518%22]}) (data zvernennja: 05.05.2022)
8. Zakon Ukrajinjy «Pro pravovyj rezhym vojennoho stanu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennja: 05.05.2022)
9. Konstytucija Ukrajinjy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennja: 24.04.2022)
10. Konvencija pro zakhyst cyvilnogho naselennja pid chas vijny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (data zvernennja: 02.05.2022)
11. Zakon Ukrajinjy «Pro sudoustrij ta status suddiv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennja: 02.05.2022)
12. Rozporjadzhennja pro vyznachennja terytorialjnoji pidsudnosti sprav. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (data zvernennja: 01.05.2022)
13. Zavydnjak A. V. Dostup do administratyvnogho pravosuddja v umovakh vojennoho stanu. *Analitychno-porivnjajne pravoznavstvo*. 2022. № 1. S. 218–222.

Зима Олександр Тарасович

*доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Зима Александр Тарасович

*доцент, кандидат юридических наук,
доцент кафедры административного права Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Zyma Oleksandr

*Associate Professor, Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Administrative Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

Зав'ялов Егор Володимирович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Завьялов Егор Владимирович

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Zavialov Yehor

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Романова Анастасія Євгеніївна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Романова Анастасия Евгеньевна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Romanova Anastasiia

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8023

**ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАНН В УКРАЇНІ:
СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗИ**

**ЭЛЕКТРОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УКРАИНЕ:
СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА**

**E-GOVERNMENT IN UKRAINE:
THE SPECIFICS OF DEVELOPMENT IN A CRISIS**

Анотація. В статті розглянуто питання розвитку електронного урядування в Україні у часи військової агресії на території нашої держави та під впливом на такої хвороби як COVID-19, бо через масову пандемію багато закладів які надають необхідні адміністративні та публічні послуги громадянам, були змушені перейти в онлайн режим, що стало неабияким поштов-

хом для поширення цифровізації та модернізації законодавства, а через введення воєнного стану надання деяких адміністративних послуг було призупинено, і доступ до реєстрів обмежено, тому постає питання про дослідження даного питання.

Нами досліджено нормативно-правові засади розвитку електронного урядування в Україні. Також проаналізовано сутність, особливості та переваги функціонування технологій електронного урядування. Окремо визначено сучасний стан електронного урядування в Україні в період з 2016 року і до сьогодні, а саме відповідність законодавства України завданням розвитку електронного урядування. Актуальним є розгляд у роботі політики, цілей та завдань новоствореного органу у даній сфері, а саме Міністерства цифрової трансформації України.

Також нами розглянута політика новоствореного уряду стосовно впровадження «Держави в смартфоні» через застосунок такого мобільного додатка як «Дія», який останнім часом здобув велику популярність у зв'язку з полегшеним механізмом надання адміністративних послуг громадянам не виходячи з дому. Через призму європейського досвіду розглянуто впровадження такого додатка як «Дій вдома», який полегшує контроль за людьми які вже захворіли чи перебувають у самоізоляції.

Окремо розглянуто питання отримання довідки про статус внутрішньо переміщеної особи, що неабияк важливо людям, які вимушено покинули домівки та потребують захисту від держави.

Наше дослідження показує, що навіть вплив надзвичайних ситуацій може призвести до позитивних зрушень у країні і прочитавши дану роботу ви зрозумієте, що плани уряду на розвиток електронного урядування є досить амбітними, але в той же час перспективними. Тому найближчим часом більшість публічних послуг можна буде отримати, використовуючи лише смартфон або комп'ютер, а через військові дії деякі послуги зазнали обмежень але вони мають тимчасовий характер, та перебувають у постійному русі.

Ключові слова: електронне урядування, «Держава в смартфоні», Міністерство цифрової трансформації, електронна послуга, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы развития электронного управления в Украине во времена военной агрессии на территории нашего государства и под влиянием такой болезни как COVID-19, так как из-за массовой пандемии многие учреждения, оказывающие необходимые административные и публичные услуги гражданам, были вынуждены перейти в онлайн. режим, что стало большим толчком для распространения цифровизации и модернизации законодательства, а через введение военного состояния оказание некоторых административных услуг было приостановлено, и доступ к реестрам ограничен, поэтому возникает вопрос об исследовании данного вопроса.

Нами исследованы нормативно-правовые основы развития электронного управления в Украине. Также проанализированы сущность, особенности и преимущества функционирования технологий электронного управления. Отдельно определено современное состояние электронного управления в Украине в период с 2016 года и по настоящее время, а именно соответствие законодательства Украины задачам развития электронного управления. Актуально рассмотрение в работе политики, целей и задач вновь органа в данной сфере, а именно Министерства цифровой трансформации Украины.

Также нами рассмотрена политика новосозданного правительства относительно внедрения «Государства в смартфоне» через приложение такого мобильного приложения как «Действие», которое в последнее время получило большую популярность в связи с облегченным механизмом предоставления административных услуг гражданам не выходя из дома. Через призму европейского опыта рассмотрено внедрение такого приложения как «Действия на дому», которое облегчает контроль за людьми, которые уже заболели или находятся в самоизоляции.

Отдельно рассмотрен вопрос получения справки о статусе внутренне перемещенного лица, что очень важно людям, вынужденно покинувшим дома и нуждающимся в защите от государства.

Наше исследование показывает, что даже влияние чрезвычайных ситуаций может привести к положительным сдвигам в стране и прочитав данную работу вы поймете, что планы правительства на развитие электронного управления достаточно амбициозны, но в то же время перспективны. Поэтому в ближайшее время большинство публичных услуг можно будет получить, используя только смартфон или компьютер, а из-за военных действий некоторые услуги претерпели ограничения, но они имеют временный характер и находятся в постоянном движении.

Ключевые слова: электронное управление, «Государство в смартфоне», Министерство цифровой трансформации, электронная услуга, внутренне перемещенные лица, военное положение.

Summary. The article considers the development of e-government in Ukraine during the military aggression in our country and under the influence of such a disease as COVID-19, because due to the mass pandemic many institutions that provide necessary administrative and public services to citizens were forced to go online regime, which was a great impetus for the spread of digitalization and modernization of legislation, and due to the imposition of martial law, the provision of some administrative services was suspended and access to registers was limited, so the question arises to study this issue.

We have studied the legal framework for the development of e-government in Ukraine. The essence, features and advantages of functioning of e-government technologies are also analyzed. The current state of e-government in Ukraine in the period from 2016 to the present is determined separately, namely the compliance of Ukrainian legislation with the objectives of e-government development. Consideration in the work of the policy, goals and objectives of the newly created body in this area, namely the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, is relevant.

We also considered the policy of the newly formed government regarding the introduction of «State in a smartphone» through the use of such a mobile application as «Action», which has recently become very popular due to the simplified mechanism of providing administrative services to citizens without leaving home. Through the prism of European experience, the introduction of such an application as «Action at home», which facilitates the control of people who are already ill or in self-isolation.

The issue of obtaining a certificate of internally displaced person status was considered separately, which is very important for people who have been forced to leave their homes and need protection from the state.

Our research shows that even the impact of emergencies can lead to positive developments in the country, and after reading this paper you will understand that the government's plans to develop e-government are quite ambitious, but at the same time promising. Therefore, in the near future, most public services will be available using only a smartphone or computer, and due to hostilities, some services have been restricted but are temporary and in constant motion.

Key words: e-government, «State in a smartphone», Ministry of Digital Transformation, e-service, internally displaced persons, martial law.

Постановка проблеми. Електронна держава, електронні послуги уже не сприймаються як принципова новація. Однак кризові явища з якими зіткнулася наша країна, а саме пандемія COVID-19, військова агресія з боку Російської Федерації показали нам електронне урядування в новому ракурсі. Тепер стало очевидним, що цифровізація державного управління дає змогу втілити в життя завдання недосяжні за інших обставин. Тому дослідження розвитку електронного урядування в умовах кризи є важливим, оскільки в майбутньому від нього залежатиме не просто ефективність державної влади а й доля багатьох мільйонів осіб.

Актуальність дослідження. Починаючи з 2019 року, в Україні повного оберту набрав процес цифровізації усіх сфер людського життя. Він стосується і можливості кожного зручно та зрозуміло отримувати публічні послуги та брати участь в публічному адмініструванні. Зараз, ще на початку впровадження нових технологій, необхідно дослідити цю реформу, щоб в майбутньому кожному індивіду було зрозуміло що і навіщо змінилося. Також, як показує не дуже втішна статистика, нам доводиться жити в епоху пандемії, зараз продовжується збройна агресія Російської Федерації, тому цифровізація усіх сфер життя, за допомогою якої кожен зможе віддалено робити свої справи, є дуже перспективною та корисною ціллю для нормалізації життя кожної особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика цифровізації та діджиталізації суспільного життя є ще досить молодого, тому не так багато вчених досліджували її. Однак у цьому досліджен-

ні будуть використані праці таких науковців: Лунін Д. С. [6], В. Авер'янов [10], Наливайко Л. Р. [4], Є. Герасименко [4], М. Малиха, М. Микитенко, Л. Шестак, Берназюк О. [2], В. Галуцько [11], О. Кузьменко [11].

Мета статті полягає в аналізі реформування, яке спрямоване на повну цифровізацію суспільного життя України, в часи пандемії та військового стану, запровадженого з 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022. Також необхідним є розгляд основних державних інститутів, які сприяють цифровому перетворенні України.

Виклад основного матеріалу. Людство протягом усього свого існування постійно намагається покращити умови життя будь-яким доступним способом. Свого часу почали з'являтися паровози, автомобілі, сучасні літаки, тощо. Саме розвиток науково-технічного прогресу сприяв появі нових технологій, які значно спрощували людське життя. На початку ХХІ століття розпочалась нова епоха в галузі технологій, яка була пов'язана з появою інтернету, який значно спростив життя людини у різних сферах. За допомогою інтернету, людина може робити надзвичайні речі та отримувати різноманітні послуги, які раніше могла отримати тільки офлайн. Один з проявів — запровадження нових технологій в систему надання адміністративних послуг, надання їх онлайн. Зазначимо, що Україна робить значні успіхи в цьому!

У 2016 році було ухвалено важливий документ — Концепцію щодо надання та розвитку електронних послуг, яка була затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електро-

них послуг в Україні». В ній електронна послуга визначалась як адміністративна та інша публічна послуга, що надається суб'єкту звернення в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем [1]. Можливість отримання електронної послуги прямо передбачена в статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги». Для цього був створений Єдиний державний вебпортал електронних послуг. Таке переведення адміністративних послуг в онлайн, за думкою науковців, виконує декілька позитивних моментів, серед яких: значно спрощує процес надання цих послуг, а також знижує рівень корупційності в даній сфері [2, с. 197].

Вищезгадана Концепція розвитку електронних послуг, передбачала, що її реалізації буде відбуватись у три етапи: 1 етап — на 2016–2017 роки, у цей період необхідним було створення технічної та нормативної бази задля найбільш вдалого запровадження великої кількості нових послуг у майбутньому, також важливо було встановити на законодавчому рівні критерії безпеки (низький, середній, високий) для альтернативних для цифрового підписів; 2 етап — 2018–2019 роки: передбачалось оптимізувати порядок надання електронних послуг та залучити велику кількість юридичних та фізичних осіб до використання цих послуг; 3 етап — на 2020 рік вже планувалось забезпечити надання електронних послуг в усіх сферах суспільного життя [1].

Загалом електронні адміністративні послуги виділяються трьома основними ознаками: 1) вона є результатом публічно-владної діяльності, яка надається шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних систем; 2) вона надається за заявою юридичної або фізичної особи, яка подається онлайн через Єдиний державний вебпортал електронних послуг; 3) саме надання електронних адміністративних послуг значно знижує корупційність системи, пришвидшує їх надання, мобілізує зусилля для якості та кількості таких послуг та загалом зменшує витрати з державного бюджету на їх надання [2, с. 196–198].

У 2020 році почалася масова пандемія COVID-19, що призвело до суттєвих зміни у життєдіяльності багатьох держав світу, у тому числі і України. Так, було запроваджено надзвичайний стан або режим карантину в країнах або в окремих регіонах чи сферах.

Вимушена самоізоляція мільйонів людей різко збільшила значення інтернету та всього, що можна зробити з його допомогою: отримання ін-

формації, здійснення покупок, ведення бізнесу, взаємодії з державними органами. Зазначимо, що серед іншого, нинішня пандемія підкреслює важливість руху України в напрямку подальшого і максимального розвитку електронного урядування. Воно не лише мінімізує фінансові та організаційні втрати держави, а й стабілізує можливість реалізації прав та законних інтересів громадян, сприяти досягненню публічних інтересів.

Задля протидії поширенню COVID-19 в Україні запущено мобільний застосунок «Дій вдома», який призначений для контакту з особою та контролю за дотриманням обов'язкової самоізоляції на час карантину [9]. Що ж стосується функціоналу, то до нього входять:

- підтвердження місця проходження самоізоляції з визначенням геолокації;
- фотопідтвердження перебування за місцем проходження самоізоляції;
- екстрений виклик на гарячу лінію МОЗ України;
- запланований функціонал для моніторингу розвитку симптомів.

З середини 2019 року в Україні розпочався новий етап розвитку електронних послуг та масової цифровізації в державному управлінні. 21 червня 2019 року Президент України Володимир Зеленський анонсував нову програму «Державу в смартфоні», електронний проект, через який українцям стануть доступні всі державні послуги за допомогою смартфона, швидкісного інтернету та цифрового підпису [3]. Завдяки цьому проекту буде значно підвищений рівень довіри українців до держави загалом, оскільки буде знижений рівень корупційності в процесі надання послуг, через відсутність необхідності спілкування людей з різними посадовими особами. Також надання послуг за допомогою онлайн сервісів на думку Президента України, в 20 разів дешевше ніж офлайн [4, с. 750].

«Держава в смартфоні» — це перш за все можливість отримання послуг в електронному вигляді (е-послуги): це народження, вступ до дитячого садка, школи, університету, отримання паспорта та посвідчення водія, реєстрація автомобіля чи нерухомості, землі, шлюбу тощо. Сьогодні кожна типова ситуація — це величезна незручність, стрес та корупція. Даний проект надає можливість розв'язати всі ці ситуації в один клік за допомогою смартфона чи ноутбука, де людина матиме свій особистий електронний підпис. На даний час в Україні вже створено близько 100 електронних послуг, але в подальшому планується збільшення їх кількості. Найбільш популярними послугами, якими українці користуються онлайн є отримання

довідки про несудимість, оформлення житлових субсидій, тощо. Також важливим нововведенням стало відкриття можливості для реєстрації підприємницької діяльності онлайн. Так, сьогодні зареєструвати фізичну особу підприємця можна лише за 30 хвилин, при чому етапи реєстрації були скорочені з 30 до 3. З першого грудня 2021 року вступив в силу новий Закон України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», згідно з яким сьогодні кожна особа, яка має цифровий електронний підпис, може задекларувати своє місце проживання, чим значно спрощується такий процес, зменшується витрата часу та грошей [8].

Всі ці нововведення свідчать про те, що впровадження «Держави у смартфоні» вже запущено, однак ще досить великий шлях попереду для отримання кінцевого результату у вигляді створення повної автоматизації, коли управлінське рішення прийматиме не чиновник, а автоматична програма на основі закладених простих алгоритмів [4, с. 752].

Одним з найцікавіших та найскладніших процесів запровадження програми «Держава в смартфоні» є створення повноцінного електронного уряду. Електронний уряд — це така модель державного управління, яка заснована на використанні сучасних інформаційних технологій, яка функціонує з метою підвищення рівня прозорості влади, збільшення довіри населення до держави та значне спрощення порядку надання різноманітних державних послуг. Впровадження даної новації в сферу державного управління потребує значних зусиль та часу, але саме це направлення є найактуальнішим для громадян та створення розвиненої держави [4, с. 749–751]. Цікавою є політика Кабінету Міністрів України у цьому напрямку. Так сьогодні одним з головних завдань для держави є створення такої цифрової держави, в центрі якої буде знаходитись людина. Тобто створити просту та зрозумілу країну для кожного, в якій буде відсутність черг, проста процедура отримання державних послуг, більше життя. Дія — це взаємодія Держави і кожного окремого індивіда («Я») [5].

Портал «Дія» став стартом для будівництва електронного уряду. Це те, про що мріяли громадяни нашої країни, щоб держава була ефективною, майже непомітною, не створювала проблем, а навпаки стала зручним сервісом. Тепер українцям більше не потрібно буде витрачати час і нерви у нескінченних чергах адміністративних установ, а достатньо буде відкрити додаток у влас-

ному смартфоні, який матиме усе необхідне для оформлення необхідних послуг. У цьому аспекті цікавим та корисним буде досвід Польщі, яка вже пройшла шлях до створення електронного уряду. Починаючи з 2015 року всі її нововведення рухались у напрямку до повної діджиталізації усіх державних послуг. Для цього було створене окреме міністерство, а саме Міністерство цифровізації, діяльність якого спрямована на впровадження сучасних технологій. До них належать: по-перше — забезпечення взаємодія кожного окремого індивіда з державою; по-друге — створення умов для виконання своїх посадових функцій держслужбовцями, а по-третє — спрощення та підвищення можливостей для ведення бізнесу в даній країні.

Україна вдало запозичила зарубіжний досвід діджиталізації, який став підґрунтям для створення у вересні 2019 року нового міністерства — Міністерства цифрової трансформації України. На це міністерство покладена основні повноваження у втіленні в життя програми Президента України «Держава в смартфоні». Тому необхідним є з'ясування особливостей правового статусу даного міністерства, його основних завдань та повноважень.

18 вересня 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив Положення про міністерство цифрової трансформації України, яким було фактично засноване дане міністерство та визначено головні його завдання та повноваження [7]. Постає питання, хто ж раніше виконував функції зі сприяння впровадження електронного урядування, адже Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні була сформована ще в 2016 році. В 2014 році було засноване Державне агентство з питань електронного урядування України, яке реорганізовано 2 вересня 2019 року. Тобто, розвиток електронного урядування відбувався і раніше, але починаючи з 2019 року, в Україні почали приділяти значно більше уваги питанню діджиталізації в системі державного управління, проблему було піднято до міністерського рівня і, відповідно, створено Міністерство цифрової трансформації України, яке скеровує процес реалізації програми Президента України «Держава в смартфоні».

Міністерство цифрової трансформації є головним органом у системі органів виконавчої влади в Україні, що забезпечує реалізацію політики у таких напрямках як: сфера цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; сфера впровадження електронного документообігу; сфера

розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; сфера відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; сфера розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті [7].

Основними складовими адміністративно-правовий статус цього центрального органу виконавчої влади є повноваження, цілі та завдання.

Цілі Міністерства цифрової трансформації України чітко викладені на його офіційному сайті. До них належать наступні: (а) зробити 100% публічних послуг для громадян та юридичних осіб у цифровому форматі; (б) 95% населених пунктів України та їх соціальних об'єктів зможуть мати доступ до повноцінного швидкісного інтернету; (в) близько 6 млн. осіб будуть залучені до програми розвитку цифрових навичок (це є важливим аспектом, оскільки зараз в Україні велика частка людей віком від 30 років, які погано обізнані з новими технологіями та майже не знають як ними користуватись); (г) доля ІТ у ВВП країни повинна досягти приблизно 10%. В цілому поставлені цілі є досить амбітними та розраховані на тривалу перспективу. Сьогодні дійсно розвиток інформаційних технологій є майбутнім для всіх країн світу, оскільки науково-технічний прогрес не стоїть на місці.

Наступним важливим елементом адміністративно-правового статусу Міністерства цифрової трансформації України є завдання. Аналізуючи нормативно-правові акти стосовно даного центрального органу виконавчої влади, можна зробити висновок, що чітко визначених завдань немає, єдине, що вказано у яких сферах Міністерство формує та реалізує державну політику. На основі цього можна виокремити такі загальноприйняті у науці завдання: 1) завдання стосовно державного управління — розвиток цифрового урядування, цифрової економіки, запровадження електронного уряду; 2) завдання з соціального та громадського сервісу — розвиток цифрових навичок в населення, електронні адміністративні послуги, електронна аутентифікація, розвиток технологічної бази для запровадження електронного державного урядування; 3) завдання стимулювання юридичних осіб та фізичних осіб підприємців — розвиток електронної комерції, ІТ індустрії, спрощення доступу до послуг підприємців тощо [6, с. 229].

Стосовно повноважень, то їх можна поділити на кілька підгруп, а саме загальнодержавні, адміністративні, регіональні, соціальні та підприєм-

ницькі. Загалом таких повноважень в Положенні про Міністерства цифрової трансформації України, як в будь-якого центрального органу виконавчої влади, досить багато. Проаналізувавши їх, можна зробити висновок, що найголовнішими з повноважень загальнодержавні (узагальнення практики застосування законодавства, підготовка проектів актів, тощо) та адміністративні (розробка нормативно-технічної документації, виконання функції генерального державного замовника Національної програми інформатизації та інших державних програм цифровізації, тощо) [6, с. 229–233]. Пріоритетна роль виділена для адміністративних повноважень, що є доказом важливості створення та запровадження системи електронного урядування.

Що стосується взаємодії Міністерства цифрової трансформації, то в установленому законом порядку вона співпрацює з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, створеними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також з підприємствами, установами та організаціями. Відповідно можна навести приклади таких угод, а саме: між Міністерством цифрової трансформації та Міністерством охорони здоров'я України, укладено договір про забезпечення механізму електронної інформаційної взаємодії для здійснення повноважень, визначених законодавством, в тому числі передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 (зі змінами); між Міністерством цифрової трансформації та Пенсійним фондом України [14], та іншими органами публічної влади в країні. Також у рамках вже міжнародної взаємодії Міністерство отримує технічну підтримку завдяки таким проектам: EGOV4UKRAINE, TAPAS, EGAP, ПРООН в Україні. За якими ми в змозі отримати сучасне та необхідне обладнання для впровадження новітніх технологій.

Завершуючи огляд адміністративно-правового статусу Міністерства цифрової трансформації, можна зробити висновок, що саме цілі, повноваження та завдання чітко окреслюють особливості діяльності даного міністерства. Загалом даний орган центральної виконавчої влади є дуже важливим для запровадження в життя дієвого та доступного усім електронного уряду.

Через військову агресію Російської Федерації на території нашої держави, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан, і було призупинено надання адміністративних послуг та обмежено доступ до більшості реєстрів [12]. Але багато адміністративних послуги потрібні навіть в умовах війни. Для відбудови України стануть нагально необхідними, нині не дуже важливі, послуги у земельній, будівельній та інших сферах, пов'язаних з функціонуванням економіки.

Які ж саме послуги стали недоступними в умовах воєнного часу? Так дійсно після початку збройної агресії дуже багато реєстрів та баз даних було вимкнено для збереження інформації. Міністерство цифрової трансформації повідомляє, що наразі комплексна адміністративна послуга «Малюнок недоступна, а зареєструвати народження дитини під час воєнного стану можна в будь-якому відділі державної реєстрації актів цивільного стану, який наразі працює. Також було змінено процедуру видачі свідоцтв про народження, смерть, шлюб, зміну імені. Щодо реєстрації факту смерті, то вона здійснюється в будь-якому відділі державної реєстрації актів цивільного стану, який наразі працює незалежно від місця смерті чи проживання померлої особи. Державна реєстрація шлюбу також може відбуватися в будь-якому відділі державної реєстрації актів цивільного стану, який наразі працює, але тепер дозволяється проводити реєстрацію у день подання відповідної заяви без дотримання місячного строку.

Важливо зауважити і про зміни в паспортних послугах, адже з початком введення воєнного стану в Україні було частково призупинено роботу органів Державної міграційної служби, через що в застосунку в Дії деякі цифрові документи були недоступні, але згодом з'явилися. Багато громадян України через бойові дії втратили доступ до документів, які посвідчують особу, тому через це було створено «Документ, який повинен посвідчувати особу в умовах воєнного стану. Також необхідно зазначити, що з 24.02.2022 було повністю зупинено процес реєстрації місця проживання громадян не тільки через застосунок, а й через особисте відвідування органів місцевого самоврядування, ДРАЦС, але лише за місцем зберігання актового запису. Це досить сильно впливає на можливість реалізації громадянами своїх прав та виконанням своїх повноважень органами влади.

Однак не все так негативно. В важкий для країни часне зупиняється розробка нових функцій в застосунку Дія, про що буде йти далі.

У зв'язку з бойовими діями багато мільйонів громадян були змушені залишити своє місце проживання. Тому виникло право на отримання статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО), його отримали особи, які були змушені покинути своє постійне місце проживання у зв'язку з воєнними діями, тобто, які перемістились з регіонів, де ведуться активні бойові дії. Перелік цих регіонів визначений Урядом у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 204 — для «Підтримки: Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська області, м. Київ, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська області.

Для отримання статусу ВПО потрібно стати на відповідний облік та отримати довідку ВПО, а вже постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 269 передбачила можливість отримання статусу ВПО і через Єдиний державний веб-портал електронних послуг (Портал Дія) [13].

Для подання заяви з використанням мобільного додатку Порталу Дія внутрішньо переміщеній особі необхідно встановити мобільний додаток Порталу Дія на електронний пристрій, критерії якого підтримують використання такого додатка, підключений до Інтернету, та пройти електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи. Особисто подати заявку, і тоді довідка видається безоплатно у день подання заяви про взяття на облік.

Отже, щоб без перешкод отримати статус ВПО, у застосунку має відображатися картка платника податків та один із паспортів: ID-картка або закордонний біометричний паспорт, бо особисті дані для формування довідки отримуються саме з біометричних паспортів.

Висновки. Отже, підсумовуючи наведене, зазначимо, що електронна послуга — це адміністративна або будь-яка інша послуга, яка надається фізичній та/або юридичній особі в електронній формі, тобто без особистого відвідування органів влади. Процес повної цифровізації державного управління вже запущено, провідну роль в якому відіграє Міністерство цифрової трансформації, однак до кінцевих результатів ще треба пройти довгий шлях. Тяжкі часи негативно впливають на всі сфери життя суспільства, в тому числі і на електронного урядування. В умовах воєнного стану дуже багато електронних послуг, які розра-

ховувались на мирний час, стали недоступними. Разом з тим останні роки показали, що електронне урядування в кризових умовах відкриває перед Урядом багато можливостей, недосяжних без його використання. Це йде на користь як державі так і окремому громадянину і суспільству загалом. Так реакцією на COVID-19 в Україні було запровадження мобільного застосунку «Дій вдома», використання електронного сертифікату про щеплення, ба навіть механізму для електронного оформлення премії за щеплення. В умовах війни диджиталізація державного управління дозво-

лила спростити отримання статусу Внутрішньо-переміщеної особи, з подальшим оформленням виплат, організувати фіксацію збитків, завданих війною та воєнних злочинів. Більше того, застосунки стали знаряддям боротьби, їх використовують для оголошення повітряної тривоги, інформування ЗСУ та правоохоронних органів про переміщення ворога, тощо. Це іще раз підтвердило що орієнтація на розбудову електронного Уряду та електронної держави абсолютно виправдані, а електронні послуги стали невід'ємною частиною життя, навіть в важких умовах сьогодення.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-p#Text>
2. Берназюк О. Адміністративні електронні послуги: поняття та умови впровадження в Україні // Підприємство, господарство і право // Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. 2019. № 5. С. 196–199.
3. Путимцева Т. Держава у смартфоні: команда Зеленського пояснила, як полегшити життя українцям [Електронний ресурс] / Тори Путимцева. 2019. URL: <https://znaj.ua/politics/241648-derzhava-u-smartfoni-komanda-zelenskogo-poyasnila-yak-polegshiti-zhittya-ukrajincyam>
4. Наливайко Л.Р., Возна Д.В. Держава у смартфоні: вектори розвитку крізь призму діджиталізації // Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 748–758.
5. Реформи: Ефективне врядування «Розвиток електронних послуг» [Електронний ресурс] // Урядовий портал. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
6. Лунін Д. С. Адміністративно-правовий статус міністерства цифрової трансформації України // Адміністративне право і процес. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2020. С. 225–235.
7. Питання Міністерства цифрової трансформації [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
8. Закон України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні». 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text>
9. Як працює застосунок «Дій вдома» [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pracuyue-zastosunok-dij-vdoma>
10. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / [голова ред. кол. В.Б. Авер'янов]. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
11. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
12. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
13. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи // Постанова Кабінету міністрів України від 13 березня 2022 р. № 269. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-p#Text>
14. Про затвердження Порядку обміну інформацією між Пенсійним фондом України та Міністерством освіти і науки України // Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2021 р. № 9–1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0596-21#Text>

References

1. On approval of the Concept of development of the electronic services system in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 16, 2016 № 918-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-p#Text>

2. Bernazyuk O. Administrative electronic services: concepts and conditions of implementation in Ukraine // Enterprise, Economy and Law // Research institute of private law and entrepreneurship named after academician F. G. Burchak NAprN Ukraine. 2019. № 5. P. 196–199.
3. Putymtseva T. The state in the smartphone: Zelensky's team explained how to make life easier for Ukrainians [Electronic resource] / Tory Putymtseva. 2019. URL: <https://znaj.ua/politics/241648-derzhava-u-smartfoni-komanda-zelenskogo-poyasnila-yak-polegshiti-zhittya-ukrajincyam>
4. Nalivayko L. R., Vozna D. V. State in the smartphone: vectors of development through the prism of digitalization // Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 748–758.
5. Reforms: Effective governance «Development of electronic services» [Electronic resource] // Government portal. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
6. Lunin D. S. Administrative and legal status of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine // Administrative Law and Process. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 2020 P. 225–235.
7. Issues of the Ministry of Digital Transformation [Electronic resource]. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>.
8. Law of Ukraine «On the provision of public (electronic public) services for the declaration and registration of residence in Ukraine». 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text>
9. How the application «Action at home» works [Electronic resource]. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pracyuye-zastosunok-dij-vdoma>.
10. Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook / [ed. count. V. B. Averyanov]. Kyiv: Yurydychna Dumka, 2004. Vol. 1. General part. 584 s.
11. Administrative law of Ukraine. Full course: textbook / V. Galunko, P. Dikhtievsky, O. Kuzmenko, etc.; for ed. V. Galunka, O. Pravotorova. Third edition. Kherson: OLDI-PLUS, 2020. 584 p.
12. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
13. On amendments to the Procedure for registration and issuance of a certificate of registration of an internally displaced person // Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 13, 2022 № 269. Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-п#Text>
14. On approval of the Procedure for the exchange of information between the Pension Fund of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine // Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 4, 2021 № 9–1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0596-21#Text>

УДК 349.6.086

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Фінін Георгій Семенович

*доктор фізико-математичних наук, професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління*

Финин Георгий Семенович

*доктор физико-математических наук, профессор,
первый проректор по научно-педагогической работы
Государственная экологическая академия последипломного образования и управления*

Finin Heorhii

*Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor,
First Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work
State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management*

Біушкін Олексій Ігорович

*головний спеціаліст
Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*

Биушкин Алексей Игоревич

*главный специалист
Министерства защиты окружающей среды и природных ресурсов Украины*

Biushkin Oleksii

*Chief Specialist
Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8036

**АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРИРОДООХОРОННОГО
СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЩОДО
ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ІНШИХ КРАЇН**

**АКТУАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
ПРИРОДООХРАНИТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В СФЕРЕ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО
ФОНДА ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ОПЫТА ПОСЛЕВОЕННОГО
ВОССТАНОВЛЕНИЯ ОБЪЕКТОВ ПРИРОДНОСТИ**

**CURRENT CHANGES IN THE LEGISLATION OF THE ENVIRONMENTAL
PROTECTION IN THE FIELD OF NATURE RESERVE FUND REGARDING
THE USE OF THE EXPERIENCE OF RECONSTRUCTION OF NATURE
RESERVE FUND FACILITIES OF OTHER COUNTRIES**

Анотація. Автор зазначає, що в період військових дій виникло ряд проблем: дефіцит питної води, викид стічних вод та суттєве забруднення навколишнього середовища. Зазначено, що в подібних умовах не приділяється достатньої уваги екологічному нормативно-правовому регулюванню. Відповідно було призупинено процедуру оцінки впливу на довкілля на усій території України на період військового стану чи військових дій, при цьому кількість екологічних проблем

зростає в геометричній прогресії. Акцентовано увагу на важливості здійснення стратегічної екологічної оцінки, що матиме особливу вагу в умовах будівництва нових інфраструктурних об'єктів. Автор наголошує, що країни та організації, що надають вагомому фінансову допомогу Україні, нададуть доступ до фінансів виключно за умови заявлення та виконання своїх євроінтеграційних прагнень та зобов'язань. Відзначено, що Європейська Комісія озвучила особисте прагнення в наданні допомоги щодо проведення моніторингу стану довкілля і екологічних наслідків від війни на основі супутникових даних системи Copernicus. В умовах значних руйнувань та актуалізації необхідності будівництва великої кількості житла для українців, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати в національне законодавство Директиву 2010 / 31 / ЄС про енергетичні характеристики будівель. Наголошено на необхідності здійснення декарбонізації міст за рахунок впровадження ініціативи ЄС–Угоди мерів. Зазначено наявність готовності підтримати Україну у приєднанні до LIFE, що сприятиме ефективній допомозі в захисті довкілля та прискореному переходу до чистої, енергоефективної, низьковуглецевої та стійкої до клімату економіки. Акцентовано увагу на екологічній проблематиці Дунайського регіону та нормативно-правових шляхах її вирішення та мінімізації негативних наслідків. Розглянуто європейські правові документи, які повинні бути ратифіковані в рамках забезпечення екологічної безпеки та зниженні вразливості українських громад до зміни клімату.

Ключові слова: екологічна ситуація, екологічна катастрофа, стратегія, екологічне право, ратифікація нормативних документів.

Аннотация. Автор отмечает, что в период военных действий возник ряд проблем: дефицит питьевой воды, выброс сточных вод и существенное загрязнение окружающей среды. Отмечено, что в подобных условиях не уделяется достаточно внимания экологическому нормативно-правовому регулированию. Соответственно, была приостановлена процедура оценки воздействия на окружающую среду на всей территории Украины на период военного положения или военных действий, при этом количество экологических проблем растет в геометрической прогрессии. Акцентируется внимание на важности осуществления стратегической экологической оценки, что будет иметь особый вес в условиях строительства новых инфраструктурных объектов. Автор отмечает, что страны и организации, оказывающие весомую финансовую помощь Украине, предоставят доступ к финансам исключительно при условии заявления и выполнения своих евроинтеграционных стремлений и обязательств. Отмечено, что Европейская Комиссия озвучила личное стремление в оказании помощи в проведении мониторинга состояния окружающей среды и экологических последствий войны на основе спутниковых данных системы Copernicus. В условиях значительных разрушений и актуализации необходимости строительства большого количества жилья для украинцев, Украина взяла на себя обязательство имплементировать в национальное законодательство Директиву 2010 / 31 / ЕС об энергетических характеристиках зданий. Отмечено необходимость осуществления декарбонизации городов за счет внедрения инициативы ЕС–Соглашения мэров. Отмечено готовность поддержать Украину в присоединении к LIFE, что будет способствовать эффективной помощи в защите окружающей среды и ускоренному переходу к чистой, энергоэффективной, низкоуглеродистой и устойчивой к климату экономике. Акцентируется внимание на экологической проблематике Дунайского региона и нормативно правовых путях ее решения и минимизации негативных последствий. Рассмотрены европейские правовые документы, которые должны быть ратифицированы в рамках обеспечения экологической безопасности и снижения уязвимости украинских общин к изменению климата.

Ключевые слова: экологическая ситуация, экологическая катастрофа, стратегия, экологическое право, ратификация нормативных документов.

Summary. The author notes that during the war there were a number of problems: shortage of drinking water, wastewater discharge and significant environmental pollution. It is noted that in such conditions not enough attention is paid to environmental regulation. Accordingly, the procedure for assessing the impact on the environment throughout Ukraine for the period of martial law or hostilities has been suspended, while the number of environmental problems is growing exponentially. Emphasis is placed on the importance of conducting strategic environmental assessment, which will be especially important in the construction of new infrastructure facilities. The author emphasizes that countries and organizations that provide significant financial assistance to Ukraine will provide access to finance only if they declare and fulfill their European integration aspirations and commitments. It is noted that the European Commission has expressed a personal desire to provide assistance in monitoring the environment and environmental consequences of war based on satellite data from the Copernicus system. In the face of significant destruction and the need to build large numbers of housing for Ukrainians, Ukraine has committed itself to implementing Directive 2010/31 / EU on the energy performance of buildings into national law. The need for decarbonisation of cities through the implementation of the EU-Covenant of Mayors initiative was emphasized. The readiness to support Ukraine's accession to LIFE, which will contribute to effective assistance in environmental protection and accelerated transition to a clean,

energy-efficient, low-carbon and climate-resilient economy, is noted. The emphasis is placed on the environmental issues of the Danube region and regulatory ways to solve it and minimize the negative consequences. European legal instruments that need to be ratified in the framework of environmental security and reducing the vulnerability of Ukrainian communities to climate change are considered.

Key words: ecological situation, ecological catastrophe, strategy, ecological law, ratification of normative documents.

Актуальність проблеми дослідження. Російські війська щодня здійснюють в Україні десятки екологічних злочинів: руйнують заповідники та екосистеми, створюють ядерну та радіаційну небезпеку в результаті бойових дій у Чорнобильській зоні відчуження та захопленні АЕС, підривають нафтобази, газопроводи, ТЕС, металургійні заводи. Представники екологічних комісій фіксують злочини та розраховують збитки. Проте державний екологічний контроль сьогодні не дозволяє екологам працювати ефективно. Пострадянська система контролю не дає можливості запобігти знищенню цінних територій, створенню стихійних звалищ, свавіллю браконьєрів, масовому випалюванню сухої рослинності та незаконної торгівлі червонокнижними рослинами.

Країна потребує термінових рішень, а в умовах воєнного стану законодавство змінюється за кілька днів і без довгих обговорень і змін. При цьому екологічні активісти вже наголошують на ризиках, пов'язаних зі стрімкими змінами екологічного законодавства. Екологічні організації вивчають міжнародний досвід для вибору найбільш актуальної методології оцінки впливу бойових дій на навколишнє середовище та нормативно регулювання післявоєнного відновлення об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з тим, що обрана проблематика є новою, а шляхи вирішення перебувають на стадії активного обговорення, варто відзначити відсутність наукових напрацювань. При здійсненні дослідження здійснено акцент на вивченні нормативно-правових актів з екологічного права, що безпосередньо чи опосередковано регламентують питання, які представлені в науковій статті.

Мета дослідження — проаналізувати актуальні зміни законодавства природоохоронного середовища у сфері природно-заповідного фонду щодо використання досвіду післявоєнного відновлення об'єктів природно-заповідного фонду інших країн.

Виклад основного матеріалу. У період, коли деякі міста були зруйновані російською агресією, що призвело до дефіциту питної води, викиду стічних вод та значного забруднення навколишнього середовища, застосування стратегічної екологічної оцінки (СЕО) має вирішальне значення.

Через те, що в Україні не було СЕО, стали свідками жахливих екологічних лих, серед яких пожежі на Грибовицькому полігоні, системні аварії на Бурштинській ТЕС, калуська історія гексахлорбензолу та сотні інших по всій країні. Щоб цього уникнути, громадськість багато років веде боротьбу за використання СЕО, яка мала можливість запрацювати у 2018 році, коли відповідний закон набув чинності. Це був крок України до асоціації з ЄС.

В умовах воєнних дій було призупинено процедуру оцінки впливу на довкілля на усій території України «під час дії воєнного стану та у відбудовний період після закінчення воєнних дій» [5]. Природоохоронні організації попереджають, що подібні дії можуть бути виправданими лише для проєктів, спрямованих на національну оборону та стосуються тих територій, де ведуться бойові дії. Тоді, як і в тилу, скасування таких екологічних заходів принесе більше загроз, ніж користі.

Необхідно оцінити, чи дозволяє післявоєнний стан територій і земель територіальної громади планувати окремі об'єкти та який вплив на здоров'я громади матиме будівництво нових інфраструктурних об'єктів. Адже СЕО — це ще й консультації з природоохоронними органами та органами охорони здоров'я, які можуть додати вагомі аргументи для обмеження чи зменшення впливу на навколишнє середовище та здоров'я у процесі комплексної реабілітації регіону, будівництва інфраструктури поводження з відходами, систем водопостачання та водовідведення, способи використання замінованих районів, територій, забруднених бойовими діями. Тому спроба обійти процедуру СЕО може дорого коштувати місцевій громаді, інвесторам та органам місцевого самоврядування, а також навколишньому середовищу та нашим дітям.

План Маршалла [14] з відбудови України, який сьогодні розробляється за підтримки експертів з громадянського суспільства, ЄС, G7 та потенційно трильйони євро, дає Україні доступ до цих коштів лише за умови заявлення та виконання своїх євроінтеграційних прагнень та зобов'язань. Тому необдуманий крок з відміни СЕЛ може суттєво ускладнити доступ України до міжнародної донорської допомоги у відбудові країни. Особливо

під час розгляду Європарламентом заявки України на вступ до ЄС.

Глобальний договір ООН, найбільша бізнес-асоціація, яка підтримує Цілі сталого розвитку в Україні (більше сотні учасників) та у світі (більше 12 тис учасників), оприлюднила пропозиції та законодавчі ініціативи щодо зеленого відновлення для Верховної Ради, Кабінету Міністрів України і міжнародних партнерів. є також підтримка реформи екологічного контролю, СЕО та ОВД [8].

Європейська Комісія окреслила власне прагнення в наданні допомоги щодо проведення моніторингу стану довкілля і екологічних наслідків від війни на основі супутникових даних системи Copernicus, що охоплює ключові напрямки — лісові пожежі, незаконні вирубки лісу, забруднення ґрунтів, якість повітря, екологічний стан моря, радіаційний моніторинг.

Програма ЄС «Copernicus» — це комплексна програма моніторингу Землі через систему супутників і наземних систем, а також набір похідних програмних продуктів і послуг для застосування даних у повсякденному житті — від екологічних та сільськогосподарських питань до безпеки та надзвичайних ситуацій [1].

Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати в національне законодавство Директиву 2010 / 31 / ЄС про енергетичні характеристики будівель, стаття 9 якої передбачає, що після 31 грудня 2020 року всі нові будівлі повинні мати майже нульове споживання енергії (NZEB) [2]. Відповідно до українського законодавства дату початку будівництва NZEB перенесено до 31 грудня 2027 року (Національний план збільшення кількості будівель з майже нульовим споживанням енергії) [10]. При новому будівництві мінімальна вимога до енергоефективності будівлі — клас C, критерії NZEB не визначені. У післявоєнний період планується масове будівництво нового житла. Термінове підвищення мінімальних вимог щодо енергоефективності будівель до європейських стандартів дозволить суттєво знизити енергоспоживання при експлуатації новобудов, матиме позитивний соціальний ефект (зменшення комунальних платежів), зменшить викиди парникових газів протягом життєвого циклу будівель тощо.

Відмінною можливістю для декарбонізації міст є ініціатива ЄС—Угода мерів [12]. У рамках цієї ініціативи важливо, щоб міста проводили моделі та оцінки переходу енергії на ВДЕ та подали їх на співфінансування фінансовим установам. Великі міжнародні інвестиційні банки спрямовують свої інвестиції у вичерпне паливо на «зелені» проекти.

Також важливо імплементувати в українське законодавство так званий пакет чистої енергії (СЕР), а саме набір з восьми законодавчих актів щодо енергоефективності будівель, відновлюваної енергії, енергоефективності, інтегрованого управління кліматом та ринком електроенергії [4].

У Євросоюзі розглядають можливості надання експертної допомоги Україні з вивчення досвіду інших країн щодо відновлення в післявоєнний період. Важливо, щоб відновлення України відбувалося на принципах сталого розвитку та зелених технологій.

ЄС є світовим лідером у галузі охорони навколишнього середовища та запобігання зміні клімату. Витрати повинні відповідати цьому. Комісія ЄС виконала всі передумови для початку переговорів про приєднання до програми LIFE, тому немає підстав затягувати процес. Агресія Росії проти України та її вплив на клімат і навколишнє середовище зробили це партнерство ще важливішим, і варто визначити їх готовність підтримати Україну у приєднанні до LIFE. З більшим фінансуванням стає реальним посилення програми LIFE, щоб була можливість ефективно допомагати захистити довкілля та прискорити перехід до чистої, енергоефективної, низьковуглецевої та стійкої до клімату економіки. Програма LIFE з питань клімату та довкілля передбачає бюджетне фінансування програм охорони та відновлення довкілля.

Для України ефективним методом подолання наслідків військових дій Росії на територіях природно-заповідного фонду може стати реалізація проектів LIFE [7]: відновлення та збереження біорізноманіття, заповідних територій та природних екосистем України загалом. Приєднавшись до LIFE, Україна зможе отримати вигоду від фінансування, щоб допомогти відновити своє довкілля після руйнувань, спричинених російським вторгненням, будь то забруднення, руйнування екосистеми чи інші довгострокові наслідки. Для України реалізація проектів бізнесу, органів влади та неурядових організацій у рамках програми LIFE стане дієвим інструментом фінансування інноваційних проектів у сфері захисту довкілля та відновлення в післявоєнний час.

З 2022 року Україна стала першою країною, яка не входить до ЄС, яка головує у Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону з листопада 2021 року по жовтень 2022 року. Дунайська стратегія є платформою для співпраці 14 країн Дунайського регіону. Українська частина Стратегії охоплює Одеську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області [11].

Стратегія спрямована на розробку моніторингу якості поверхневих вод, прогнозування та забезпечення подолання наслідків затоплень, розробку планів управління, в тому числі:

1. Проект SAFETISZA передбачає спільні заходи щодо запобігання повеням та внутрішнім повеням між річками Тиса та Тур [16]. Основними результатами проекту є реконструкція стратегічної інфраструктури управління водними ресурсами, яка має спільний інтерес для України та Угорщини та функціонує як транскордонна система захисту від повеней. В результаті реалізації проекту ризик повеней на території буде знижений за рахунок реконструкції протипаводкової дамби, яка захистить населені пункти по обидва боки кордону. Це також підтримає адаптацію до кліматичних змін з огляду на частіші та інтенсивні повені в регіоні. Таке транскордонне співробітництво та спільне управління водними ресурсами зробить можливими ефективні заходи щодо пом'якшення повеней та передачу досвіду з ЄС до країни, що не входить до ЄС. По обидва боки кордону будуть застосовані нові технології покриття дамб та створені сучасні місцеві центри захисту від повеней. Проект передбачає взаємозв'язок заходів із захисту від повеней та підвищення рівня обізнаності населення з екологічних питань та освітніх заходів для молоді.

2. FloodUzh — спільні заходи щодо запобігання стихійному лиху в прикордонному басейні р. Уж [15]. Проект зосереджений на дослідженні водних проблем та пошуку рішень для зменшення негативного впливу повеней та покращення екологічної ситуації в басейні річки Уж та транскордон-

них водних ділянках. FloodUZH принесе користь цільовим групам шляхом покращення захисту від повеней у басейні Уж та водного режиму в Ужгороді — населення цільової території, громада Ужгорода, органи управління водного господарства, місцева влада, громадські організації.

3. TiszaMonitorNet — створення транскордонної мережі моніторингу якості води в басейні Верхньої Тиси.

Природні екосистеми відіграють важливу роль у підтримці екологічної безпеки та зниженні вразливості українських громад до зміни клімату. Законопроект № 4461 [9] розроблено з метою імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і, зокрема, імплементації Habitat (Директива 92 / 43 / ЄС) [3] та Директиви про птахів (Директива 2009 / 147 / ЄС) [13], а також положень Бернської конвенції [6], які безпосередньо передбачають території Смарагдової мережі.

Повоєнна відбудова також потребує великої кількості природних ресурсів. Законопроект № 4461 містить ряд положень, які запроваджують чіткі процедури оцінки запланованої діяльності в рамках Смарагдової мережі та передбачають розробку планів управління Смарагдовою мережею, що особливо важливо для районів, що постраждали від війни.

Висновки. Екологічне право потребує підвищеної уваги зі сторони українських законотворців, оскільки якісно реформовані нормативно-правові документи та відстеження їх дієвості у післявоєнний період, стануть ще одним підґрунтям спроможності України бути членом Європейського Союзу та перебувати у світовому правовому просторі.

Література

1. Аналітична доповідь «Перспективи використання супутникової інформації для моніторингу досягнення цілей сталого розвитку України». Київ: Інститут космічних досліджень НАН України і ДКА України, 2020. 88 с.
2. Директива Європейського парламенту і ради 2010 / 31 / ЄС від 19 травня 2010 року про енергетичні характеристики будівель. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-10#Text
3. Директива Ради 92 / 43 / ЄС від 21.05.1992 «Про збереження природних середовищ існування і дикої фауни та флори». URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67757
4. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245234085&cat_id=35109
5. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період» від 15.03.2022 № 2132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text>
6. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text
7. Міндовкілля: Україна отримує доступ до європейських програм LIFE та Copernicus. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillya-ukrayina-otrimaye-dostup-do-yevropejskih-program-life-ta-copernicus>

8. План Маршалла для післявоєнного відновлення України. Пропозиції ГД ООН в Україні. URL: <https://cutt.ly/6H7gRF3>
9. Проект Закону про території Смарагдової мережі. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70592
10. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель у частині збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії та затвердження Національного плану збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії» від 29 січня 2020 р. № 88-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2020-%D1%80#Text>
11. Стратегія Європейського Союзу для Дунайського регіону. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/strategiya-yes-dlya-dunajskogo-regionu-klyuchovi-zavdannya-u-sferi-zahistu-dovkilliya>
12. Угода мерів. URL: <https://com-east.eu/uk/pro-nas/ugoda-meriv/>
13. Directive 2009 / 147 / EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147>
14. European Recovery Program. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/shcho-take-plan-marshalla-i-yak-vin-mozhe-dopomogti-ukrajini-50241295.html>
15. FloodUzh. URL: <https://environmentalrisks.danube-region.eu/flooduzh/>
16. SAFETISZA. URL: <https://environmentalrisks.danube-region.eu/projects/safetisza/>

References

1. Analitichna dopovid «Perspektyvy vykorystannia suputnykovoi informatsii dlia monitorynhu dosiahnennia tsilei staloho rozvytku Ukrainy» (2020) [Analytical report «Prospects for the use of satellite information to monitor the achievement of sustainable development goals of Ukraine»]. Kyiv: Instytut kosmichnykh doslidzhen NAN Ukrainy i DKA Ukrainy. 88 p.
2. Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu i rady 2010 / 31 / YeS vid 19 travnia 2010 roku pro enerhetychni kharakterystyky budivel [Directive 2010 / 31 / EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-10#Text
3. Dyrektyva Rady 92 / 43 / YeES vid 21.05.1992 «Pro zberezhennia pryrodnykh seredovyshch isnuvannia i dykoi fauny ta flory» [Council Directive 92 / 43 / EEC of 21 May 1992 on the conservation of the natural habitats and of wild fauna and flora]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67757
4. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Security, Energy Efficiency, Competitiveness»]. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245234085&cat_id=35109
5. Zakon «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo diialnosti u sferi dovkillia ta shchodo tsyvilnoho zakhystu na period dii voiennoho stanu i u vidbudovnyi period» vid 15.03.2022№ 2132-IKh [Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Activities in the Field of Environment and Civil Protection for the Period of Martial Law and in the Reconstruction Period» of 15.03.2022№ 2132-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text>
6. Konventsia pro okhoronu dykoi flory ta fauny i pryrodnykh seredovyshch isnuvannia v Yevropi [Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text
7. Mindovkillia: Ukraina otrymaie dostup do yevropeyskykh prohram LIFE ta Copernicus [Ministry of Environment: Ukraine will have access to European LIFE and Copernicus programs]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-ukrayina-otrimaye-dostup-do-yevropejskih-program-life-ta-copernicus>
8. Plan Marshalla dlia pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy. Propozytsii HD OON v Ukraini [Marshall Plan for the postwar reconstruction of Ukraine. Proposals of the UN General Assembly in Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/6H7gRF3>
9. Proekt Zakonu pro terytorii Smaragdovoi merezhi [Draft Law on the Territories of the Emerald Network]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70592
10. Rozporiadzhennia KМУ «Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia enerhetychnoi efektyvnosti budivel u chastyni zbilshennia kilkosti budivel z blyzkym do nulovoho rivnem spozhyvannia enerhii ta zatverdzhennia Natsionalnogo planu zbilshennia kilkosti budivel z blyzkym do nulovoho rivnem spozhyvannia enerhii» vid 29 sichnia 2020 r. № 88-r [Order of the Cabinet of Ministers «On approval of the Concept of implementation of state policy in the field of energy efficiency of buildings in terms of increasing the number of

buildings with close to zero energy consumption and approval of the National Plan to increase the number of buildings with close to zero energy consumption» from January 29, 2020 № 88-r]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2020-%D1%80#Text>

11. Stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu dlia Dunaiskoho rehionu [Strategy of the European Union for the Danube region]. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/strategiya-yes-dlya-dunajskogo-regionu-klyuchovi-zavdannya-u-sferi-zahistu-dovkillya>

12. Uhoda meriv [Agreement of mayors]. URL: <https://com-east.eu/uk/pro-nas/ugoda-meriv/>

13. Directive 2009 / 147 / EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147>

14. European Recovery Program [European Recov]. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/shcho-take-plan-marshalla-i-yak-vin-mozhe-dopomogti-ukrajini-50241295.html>

15. FloodUzh. URL: <https://environmentalrisks.danube-region.eu/flooduzh/>

16. SAFETISZA. URL: <https://environmentalrisks.danube-region.eu/projects/safetisza/>

УДК 342.25(477)

Болдирєв Сергій В'ячеславович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Болдырев Сергей Вячеславович

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственного строительства*

национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Boldyriev Serhii

*Candidate of Juridical Sciences (PhD), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the State Building
Yaroslav Mydryi National Law University*

Чубарь Сергій Сергійович

магістрант Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чубарь Сергей Сергеевич

магистрант Факультета прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Chubar Serhii

*Master's degree Student in Law at the Faculty of the Prosecutor's Office
Yaroslav Mydryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8025

РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУТНІСНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

РЕФОРМИРОВАНИЕ СЛУЖБЫ В ОРГАНАХ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК СУЩНОСТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕХАНИЗМА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

SERVICE REFORM IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AS A CONSIDERABLE CONSTITUENT OF THE MECHANISM OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE

Анотація. У даній науковій статті здійснений фаховий аналіз щодо ефективного запровадження реформи служби в органах місцевого самоврядування в Україні. Робота містить комплексну характеристику нового проєкту Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» з визначенням позитивних змін та новацій, а також констатуванням наявних суперечностей та недоліків, які мають бути доопрацьованими.

У науковому дослідженні детерміновано узагальнені підходи до функціонування дієвої служби в муніципальних органах влади, виконано огляд нормативно-правових актів, що мають безпосередній вплив на реалізацію реформування діяльності служби в органах місцевого самоврядування як відокремленої інституції, охарактеризовано наявні проблеми в роботі місцевого самоврядування в Україні, надано сутнісні рекомендації та пропозиції щодо удосконалення служби в муніципальних органах влади.

У науковій роботі запропоновано змінити підходи при законодавчій регламентації положень щодо політичного впливу на службовців в органах місцевого самоврядування, оптимальної системи оплати праці, концепції надбавок та преміювань, складу конкурсної комісії, єдиного механізму проведення публічних конкурсів, удосконалення статусу службовців тощо. Окреслено прогалини законопроектної роботи в напрямках щодо поширення трудового законодавства на службовців в органах місцевого самоврядування, можливості володіти громадянством іншої держави, розповсюдження нового правового регулювання на органи самоорганізації населення, перспектив упорядкування прав та обов'язків службовців у статутах територіальних громад.

Передбачено, що під час імплементації реформи служби в муніципальних органах влади необхідно встановити наступні пріоритетні напрями, як: гармонізація принципів служби в органах місцевого самоврядування, комплексна реформація процедур добору та проходження служби в органах місцевого самоврядування, створення соціальних гарантій, удосконалення системи відповідальності службовців місцевого самоврядування, встановлення обмежень у дискреційних повноваженнях органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: реформа служби в органах місцевого самоврядування, децентралізація в Україні, служба в муніципальних органах влади.

Аннотация. В данной научной статье проведен профессиональный анализ эффективного внедрения реформы службы в органах местного самоуправления в Украине. Работа содержит комплексную характеристику нового проекта Закона Украины «О службе в органах местного самоуправления» с определением положительных изменений и новаций, а также констатированием существующих противоречий и недостатков, которые должны быть доработаны.

В научном исследовании детерминированы обобщенные подходы к функционированию действенной службы в муніципальных органах власти, выполнен обзор нормативно-правовых актов, имеющих непосредственное влияние на реализацию реформирования деятельности службы в органах местного самоуправления как обособленной институции, охарактеризованы имеющиеся проблемы в работе местного самоуправления, предоставлены сущностные рекомендации и предложения по усовершенствованию службы в муніципальных органах власти.

В научной работе предложено изменить подходы при законодательной регламентации положений о политическом воздействии на служащих в органах местного самоуправления, оптимальной системе оплаты труда, концепции надбавок и премий, составе конкурсной комиссии, едином механизме проведения публичных конкурсов, усовершенствовании статуса служащих и т.д. Обозначены пробелы законопроектной работы в направлениях распространения трудового законодательства на служащих в органах местного самоуправления, возможности владения гражданством другого государства, распространения нового правового регулирования на органы самоорганизации населения, перспектив упорядочения прав и обязанностей служащих в уставах территориальных общин.

Предусмотрено, что при имплементации реформы службы в муніципальных органах власти необходимо установить следующие приоритетные направления, как: гармонизация принципов службы в органах местного самоуправления, комплексная реформация процедур отбора и прохождения службы в органах местного самоуправления, создание социальных гарантий, усовершенствование системы ответственности служащих местного самоуправления, установление ограничений в дискреционных полномочиях органов местного самоуправления.

Ключевые слова: реформа службы в органах местного самоуправления, децентрализация в Украине, служба в муніципальных органах власти.

Summary. Professional analysis of the effective implementation of service reform in local self-government bodies in Ukraine has been conducted in this scientific article. The research contains a comprehensive description of the new draft Law of Ukraine «On Service in Local Self-Government Bodies» with the definition of positive changes and innovations as well as stating the existing contradictions and shortcomings that must be rectified.

Generalized approaches to the functioning of an effective service in municipal authorities have been determined in this scientific article, a review of legal acts that have a direct impact on the implementation of reforming the activities of the service in local governments as a separate institution has been carried out, existing problems in the work of local self-government have been characterized. Beneficial recommendations and proposals for improving the service in the municipal authorities have been provided as well.

The scientific research proposes to change approaches to the legislative regulation of provisions on the political impact on employees in local governments, the optimal remuneration system, the concept of allowances and bonuses, the composition of the competition commission, a unified mechanism for holding public competitions, improving the status of employees. Gaps in legislative work in the areas of extending labor legislation to employees in local self-government bodies, the possibility of owning the citizenship of another state, the extension of new legal regulation to bodies of self-organization of the population, the prospects for streamlining the rights and obligations of employees in the charters of territorial communities have been determined.

The implementation of the service reform in municipal authorities should be carried out taking into account priority areas, such as: harmonization of the principles of service in local self-government bodies, a comprehensive reform of the selection and service procedures in local self-government bodies, the creation of social guarantees, improvement of the system of responsibility of local government employees, the establishment of restrictions in discretionary powers of local governments.

Key words: service reform in local self-government bodies; decentralization in Ukraine; service in municipal governments.

Постановка проблеми. Реформування служби в органах місцевого самоврядування є вкрай важливим аспектом при запровадженні механізму децентралізації в Україні. Раціонально акцентувати, що саме людський потенціал є необхідним при проведенні глибинних та якісних реформ, оскільки ті, хто здійснюватиме повноваження та виконуватиме завдання щодо функціонування та розвитку територіальних громад, є базисною підставою для гармонійного процесу вдосконалення, надання якісних послуг публічного характеру, дотримання прав і свобод мешканців громад, підвищення загального рівня життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні модифікації служби в органах місцевого самоврядування є актуальним предметом досліджень сучасних науковців та практиків у галузі державного будівництва, конституційного права, публічного управління та адміністративного права, зокрема, особливу увагу приділяють праці вчених, як: Лелеченко А. П. [1], Васильєва О. І. [1], Куйбіда В. С. [1], Ткачук А. Ф. [1], Мосумова А. К. [2], Щебетун І. С. [3], Писарева Е. А. [3] та ін. Проблематика реформування служби в органах місцевого самоврядування викликає особливий інтерес як вітчизняних дослідників, так і міжнародних організацій та фахівців, які мають успішний досвід у реформуванні публічних органів влади, виділимо аналітичний центр Європейського Союзу за програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту — програма SIGMA.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Центральною метою даного дослідження є комплексний науковий аналіз з наданням фахових рекомендацій та виявленням сутнісних недоліків при реформуванні служби в органах місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. На наше переконання, муніципальні службовці в органах місцевого самоврядування є спрямовуючою детермінантою та рушійною силою у запровадженні демократичних процедур, імплементації кращого світового досвіду, виробленні та прийнятті рішень з максимальним ступенем відповідності бажань та вимог територіальної громади. Ураховуючи актуальний стан місцевого самоврядування в Україні,

доречно здійснити системне реформування служби в муніципальних органах влади з комплексними новими підходами щодо правил вступу на службу, її проходження, професійного навчання та підвищення кваліфікації, перегляду системи оплати праці службовців тощо.

Проблеми ефективності функціонування органів місцевого самоврядування сьогодні знаходяться в центрі уваги сучасної науки і практики публічного управління. Побудова публічного управління вимагає перш за все встановлення відносин довіри, взаєморозуміння, чесності між державою і громадянами, між державними органами і всіма громадськими структурами. Необхідним є досягнення відповідності між державноправовим регулюванням і природністю життя суспільства, її досвідом і традиціями, стійкістю і адаптивністю [1].

Для забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування науковці та практики пропонують різні шляхи. Виокремлюють комунікативну політику як складову інформаційної політики, оскільки побудова нової моделі місцевого самоврядування на принципах «Good governance»: демократизація, децентралізація, прозорість, електронний уряд, солідаризація, громадськість вимагає побудови нової комунікаційної платформи з урахуванням євроінтеграційних вимог, зокрема мають бути вирішені питання прозорості діяльності та доступу до інформації [2, с. 129].

У процесі запровадження змін щодо служби в муніципальних органах, маємо означити, що на кадрові процеси впливають як зовнішні фактори (потреби держави, її стратегія, розвиток соціально-економічних основ суспільства, соціально-демографічних процесів тощо), так і внутрішні ресурси та фактори розвитку суб'єктів соціально-економічної системи (організації, підприємства, власники, керівники, наймані працівники та службовці). Необхідність удосконалення вирішення кадрових питань зумовлена такими факторами: зміна якісних і кількісних характеристик корпусу службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування; розширення й ускладнення завдань, які виникають у сфері матеріального виробництва; виникнення нових потреб у певному професійному досвіді, знаннях тощо [3, с. 32].

На сьогодні ефективне формування кадрової політики є пріоритетним напрямком будь-якої діяльності. Тому від грамотної організації системи кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування залежить успіх і розвиток об'єднаних територіальних громад, сільських та міських рад, районних та обласних рад. З іншого боку, за період від започаткування реформи децентралізації в Україні значно змінились акценти у напрямках роботи органів місцевого самоврядування щодо виконання ними функціональних обов'язків. Просто мати знання в економічній, соціальній та правовій сферах та володіти комунікативними навичками сьогодні вже не достатньо, актуальності набувають питання ефективного лідерства та проектного управління змінами в місцевому самоврядуванні [2, с. 148–149].

З огляду на важливість реалізації принципових змін у службі в муніципальних органах, слід звернутися до стратегічних та програмних правових документів. Згідно з вимогами Європейської хартії місцевого самоврядування для забезпечення служби в органах місцевого самоврядування необхідно законодавчо врегульовувати наступні питання: 1) організаційно-правові засади служби в органах місцевого самоврядування; 2) умови служби найманих працівників органів місцевого самоврядування, які дозволять провести добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності; 3) забезпечення належної можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі; 4) відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, а також, у разі необхідності, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення. Так, ч. 2 ст. 6 Європейської хартії місцевого самоврядування встановлено, що умови служби найманих працівників органів місцевого самоврядування повинні дозволяти добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності; для цього забезпечуються належні можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі [4].

Національним правовим документом, який заклав основи та визначив основоположні засади реформування служби в органах місцевого самоврядування є Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р (далі — Стратегія) [5]. Окремий блок положень Стратегії присвячений професійній публічній службі та управлінню пер-

соналом. Так, Стратегія закладає головні напрями, які мають знайти свій вияв у новому якісному законі про службу в органах місцевого самоврядування, зокрема це такі положення, як: підвищення престижності служби в органах місцевого самоврядування; врегулювання статусу службовця органу місцевого самоврядування; рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування; введення в дію прозорого механізму прийняття на службу до органів місцевого самоврядування та стимулювання кар'єрного зростання; підвищення рівня соціального захисту та матеріального забезпечення службовців органів місцевого самоврядування.

На даний час, для наукового обґрунтування та фахового аналізу актуальним є законопроект, суб'єктом ініціативи якого виступає Кабінет Міністрів України, проєкт Закону про службу в органах місцевого самоврядування № 6504 від 05.01.2022 року (далі — Законопроект) [6].

Проводячи комплексний аналіз даного Законопроекту, маємо детермінувати, що він запроваджує нову філософію служби в муніципальних органах, яка має на меті всесторонньо ліквідувати наявні недоліки та прогалини діяльності, посилити мотивацію праці в органах місцевого самоврядування, вирішити проблеми атестації та підвищення кваліфікації службовців, здійснити розподіл політичних посад і посад службовців, переглянути систему оплати праці службовців, упорядкувати проведення публічних конкурсів на посади службовців місцевого самоврядування та здійснити оголошення про конкурс та результатів його проведення через Єдиний портал вакансій публічної служби, запровадити механізми кар'єрного просування службовців місцевого самоврядування, шляхом застосування можливості переведення на вищі посади служби в органах місцевого самоврядування в межах категорії посад протягом одного року після отримання відмінної оцінки за результатами щорічного оцінювання тощо.

Пояснювальна записка до Законопроекту визначає, що пріоритетним напрямом в процесі децентралізації публічної влади є удосконалення принципів служби в органах місцевого самоврядування, процедур добору та проходження служби в органах місцевого самоврядування, соціальних гарантій та відповідальності службовців місцевого самоврядування, обмеження дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб при затвердженні матеріально-фінансового забезпечення службовців місцевого самоврядування, стимулювання кар'єрного зростання, деполітизації служби в органах місцевого самоврядування [7].

Можемо констатувати, що ухвалення Законопроєкту було актуальним ще на час запровадження реформи децентралізації в 2014 році з прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [8] та, безумовно, він є необхідним для місцевого самоврядування, але, здійснюючи системний правовий аналіз норм Законопроєкту, вбачаємо достатню кількість недоліків та суперечностей, які важливо вирішити.

Стаття 3 Законопроєкту чітко не визначає норму щодо поширення дії закону на органи самоорганізації населення, оскільки ці органи не сформульовані у ч. 2 ст. 3 Законопроєкту. У даному положенні законодавцю слід встановити, які саме службовці та яких категорій працюють в цих органах місцевого самоврядування, і у разі встановлення таких посад, розширити зміст п. 11 ч. 1 ст. 2 Законопроєкту.

У ст. 6 Законопроєкту визначена система посад в органах місцевого самоврядування. Виділяється, що вони призначаються на підставі конкурсної процедури, або за іншою процедурою, передбаченою цим законом. На наш погляд, для рівності доступу до служби має бути застосований єдиний механізм обіймання посади і має здійснюватися на підставі проведення конкурсу.

Констатуємо, що ч. 2 ст. 9 Законопроєкту не враховує, що права та обов'язки службовців також можуть встановлюватись статутами територіальних громад. Вважаємо, що такі повноваження не мають виходити за конституційні та законні межі, які, зокрема, встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

У ст. 18 Законопроєкту не міститься вимога обмеження права на службу в органах місцевого самоврядування для громадян іншої держави. При цьому таке обмеження передбачено Законом України «Про державну службу» [9]. Отже, або є певна прогалина, або законодавець закладає можливість у службовця місцевого самоврядування мати громадянство іншої держави.

Визначимо, що Законопроєкт комплексно регулює умови праці службовців місцевого самоврядування, тому виникає питання щодо поширення на їх діяльність трудового законодавства, оскільки переважна більшість запропонованих норм є спеціальними. Доцільно вказати, що Законопроєкт передбачає регламентацію всіх сфер трудової діяльності службовців, що може свідчити про незастосування норм трудового законодавства на дані правовідносини, тому важливо закріпити окрему вказівку в нормах Законопроєкту.

Вбачаємо суперечність у нормах ч. 3 та ч. 4 ст. 24 Законопроєкту, оскільки ч. 3 встановлює, що до складу конкурсної комісії можуть включатися заступники сільського, селищного, міського голови, натомість ч. 4 визначає, що депутати місцевих рад не можуть входити до складу такої комісії. Проблема даного регулювання полягає в тому, що заступники сільського, селищного, міського голови можуть обіймати подвійний статут, тобто коли особа є депутатом місцевої ради та заступником сільського, селищного, міського голови, при цьому він не є включеним до складу виконавчого комітету, але перебуває в статусі заступника.

Маємо наголосити щодо підходів до формування системи оплати праці службовців місцевого самоврядування, які мають бути зміненими. Так, Законопроєкт у ст. ст. 46–50 встановлює, що мінімальний розмір посадового окладу службовця місцевого самоврядування не може бути меншим двох розмірів та більше восьми розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також визначену межу в 30 відсотків щодо місячного преміювання та надбавок.

Констатуємо, що деталізована межа щодо преміювання є необхідною, оскільки станом на сьогодні маємо ситуацію, коли службовці поставлені в залежність від обсягу преміювань, який може сягати більше 100 відсотків від основної заробітної плати. Таким чином, спостерігається потужний впливовий механізм від політичного керівництва на службовців місцевого самоврядування, оскільки їхнє матеріальне становище напряму підвладне волі керівництва та обсягу «задоволення» щодо виконаних завдань. Тобто в діяльності службовців органів місцевого самоврядування спостерігається повноцінний політичний вплив, що унеможливорює реалізацію прозорого та неупередженого процесу виконання службовцями наданих їм законних повноважень на користь територіальної громади. Саме тому вбачаємо критичну необхідність в об'єктивації трудового процесу службовців органів місцевого самоврядування шляхом запровадження справедливих, деполітизованих та звільнених від корупції процесів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Доходячи до висновків, маємо визначити, що реформування служби в органах місцевого самоврядування є однією із основоположних змін під час запровадження демократичної децентралізації в Україні. Законопроєктна робота щодо служби в муніципальних органах, що зараз активно проводиться, є кардинальним кроком вперед у побудові ефективного публічного

управління в Україні. Запропоновані зауваження та рекомендації щодо покращення стануть у нагоді при ухваленні законопроекту щодо оновленої служби в органах місцевого самоврядування. Зокрема, слід звернути увагу на суттєві проблеми щодо політичного впливу на службовців в органах місцевого самоврядування, оптимальної системи оплати праці, концепції надбавок та преміювань, складу конкурсної комісії, єдиного механізму проведення публічних конкурсів тощо. Фундамен-

тальні новації щодо служби в органах місцевого самоврядування, які розглядаються, призведуть до якісних змін в територіальних громадах, які матимуть ціннісний вплив у поліпшенні публічної адміністративно-сервісної діяльності, прийнятті справедливих та потрібних для громад рішень, удосконаленні рівня здійснення публічної влади з акцентами виконання службовцями повноважень, наданих їм територіальною громадою, неупереджено, кваліфіковано та деполітизовано.

Література

1. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень. 2017. 110 с.
2. Мосумова А. К. Кадрове забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування: дис. ...наук. ступ. докт. філос. Харків. 241 с. URL: https://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Dysertatsiia_Mosumava-A..pdf
3. Щебетун І. С., Писарева Е. А. Перспективи реформування муніципальної служби в Україні. Правові новели. 2019. № 9 URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/9_2019/6.pdf
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. (дата ратифікації 15.07.1997 р., дата набрання чинності для України 01.01.1998 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
5. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p>.
6. Про службу в органах місцевого самоврядування. Проект Закону України від 05.01.2022 № 6504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
7. Про службу в органах місцевого самоврядування. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 31.12.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
8. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>
9. Про державну службу. Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

References

1. Lelechenko A. P., Vasylyeva O. I., Kuybida V. S., Tkachuk A. F. Mistseve samovryaduvannya v umovakh detsentralizatsiyi povnovazhen'. 2017. 110 s.
2. Mosumova A. K. Kadrove zabezpechennya efektyvnoho funktsionuvannya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: dys. ... nauk. stup. dokt. filos. Kharkiv. 241 s. URL https://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Dysertatsiia_Mosumava-A..pdf
3. Shchebetun I. S., Pysaryeva E. A. Perspektyvy reformuvannya munitsypal'noyi sluzhby v Ukraini. Pravovi novely. 2019. № 9. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/9_2019/6.pdf
4. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya vid 15.10.1985 r. (data ratyfikatsiyi 15.07.1997 r., data nabrannya chynnosti dlya Ukrainy 01.01.1998 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
5. Stratehiya reformuvannya derzhavnogo upravlinnya Ukrainy na 2022–2025 roky: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.07.2021 r. № 831-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-r>
6. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya. Proyekt Zakonu Ukrainy vid 05.01.2022 № 6504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
7. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya. Poyasnyuval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 31.12.2021 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73563
8. Pro skhvalennya Kontseptsiyi reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. № 333-r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r>
9. Pro derzhavnu sluzhbu. Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

Кушніренко Олександр Георгійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права України*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кушніренко Александр Георгиевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права Украины*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Kushnirenko Oleksandr

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Constitutional Law of Ukraine

Yaroslav Mudryi National Law University

Зав'ялов Егор Володимирович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Завьялов Егор Владимирович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Zavialov Yehor

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Козьміна Юлія Гуріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Козьмина Юлия Гурьевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Kozmina Yuliia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8049

**ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В ВОЕННОЕ ВРЕМЯ:
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

**RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN WAR:
CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT**

Анотація. 24 лютого 2022 року, у зв'язку з початком війни Російської Федерації проти України, був введений особливий правовий режим – воєнний стан на всій території держави.

В статті розглянуто поняття «воєнний стан», зазначено правову основу та підстави цього правового режиму.

Акцентовано увагу на визначенні проблемних аспектів регламентації, дотримання та реалізації прав та свобод людини в умовах введення особливого правового режиму. Беручи до уваги ст. 1, п. 3 ст. 5 та ст. 64 Конституції України, стає очевидним, що Україна має дотримуватися демократичних принципів обмеження та дотримання прав людини в умовах запровадження воєнного стану.

Розглянуто досвід зарубіжних країн щодо закріплення та дотримання конституційних засад обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану. Порівняльний аналіз дає змогу визначити, що практика країн з демократичним політичним режимом є гарним прикладом для вдосконалення законодавчої бази нашої країни щодо порушеної проблеми.

Акцитується увага, що важливим є подальше вивчення даного питання з метою вдосконалення не лише теоретичної бази дослідження, але й підвищення правової культури населення. Необхідним є звернення до досвіду інших країн, оскільки тільки в такому випадку Україна зможе стати по-справжньому правовою, демократичною та соціально-орієнтованою державою.

Ключові слова: збройний конфлікт, воєнні дії, особливий правовий режим, обмеження прав та свобод людини.

Аннотация. 24 февраля 2022, в связи с началом войны Российской Федерации против Украины, был введен особый правовой режим – военное положение на всей территории государства.

В статье рассмотрено понятие «военное положение», указана правовая основа и основания этого правового режима.

Акцентируется внимание на определении проблемных аспектов регламентации, соблюдения и реализации прав и свобод в условиях введения особого правового режима. . Особое место в статье занимает анализ правовых норм, регулирующих принципы ограничений прав и свобод человека в военное время. Учитывая ст. 1, п. 3 ст. 5 и ст. 64 Конституции Украины становится очевидным, что Украина должна соблюдать демократические принципы ограничения и соблюдения прав человека в условиях введения военного положения.

Рассмотрен опыт зарубежных стран по закреплению и соблюдению конституционных принципов ограничения прав и свобод человека в условиях военного положения. Сравнительный анализ позволяет определить, что практика стран с демократическим политическим режимом является хорошим примером для усовершенствования законодательной базы нашей страны в отношении затронутой проблемы.

Акцентируется внимание, что важно дальнейшее изучение данного вопроса с целью совершенствования не только теоретической базы исследования, но и повышения правовой культуры населения. Необходимо обращение к опыту других стран, поскольку только в таком случае Украина сможет стать по-настоящему правовым, демократическим и социально-ориентированным государством.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, особое правовое режим, военные действия, ограничение прав и свобод человека.

Summary. On February 24, 2022, in connection with the beginning of the war of the Russian Federation against Ukraine, a special legal regime was introduced – martial law throughout the country.

The article considers the concept of «martial law», indicates the legal basis and grounds of this legal regime.

Emphasis is placed on identifying problematic aspects of regulation, observance and implementation of human rights and freedoms in the context of the introduction of a special legal regime. . A special place in the article is occupied by the analysis of legal norms that regulate the principles of restriction of human rights and freedoms in wartime. Taking into account Art. 1, item 3 of Art. 5 and Art. 64 of the Constitution of Ukraine, it becomes clear that Ukraine must adhere to the democratic principles of restriction and observance of human rights in the context of martial law.

The experience of foreign countries in consolidating and observing the constitutional principles of restricting human rights and freedoms in martial law is considered. The comparative analysis allows us to determine that the practice of countries with democratic political regimes is a good example for improving the legal framework of our country on this issue.

It is emphasized that it is important to further study this issue in order to improve not only the theoretical basis of the study, but also to improve the legal culture of the population. It is necessary to turn to the experience of other countries, because only in this case Ukraine will be able to become a truly legal, democratic and socially oriented state.

Key words: armed conflict, special legal status, war activities, restrictions on human rights and freedoms.

Постановка проблеми. З 2014 року відносини між Україною та Росією, на жаль, шороку все більше загострювалися, в силу відомих причин. 24 лютого 2022 року Президент України Володимир

Зеленський заявив про розрив дипломатичних відносин із Росією, яка розпочала неоголошену війну (військову операцію) на території України. Введення воєнного стану на всій території нашої

держави є необхідним заходом для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та життя населення України. Враховуючи дану ситуацію, актуалізується питання забезпечення основних прав людини в умовах воєнного стану.

Актуальність дослідження. На сьогодні, в умовах повномасштабного збройного конфлікту Російської Федерації на території України, необхідним стало введення воєнного стану. Під час даного правового режиму можуть запроваджуватись різноманітні обмеження, які торкаються різних сфер життя людини. З огляду на це, особливого значення набуває аналіз правових норм, які регулюють засади обмежень прав та свобод людини у воєнний час, провідне місце серед яких займає чинна Конституція України 1996р.

Методологія дослідження. У процесі нашого дослідження нами було використано велику кількість методів дослідження проблемного питання, а саме такі:

- емпіричні методи — (Опис — використовувався для визначення поняття «воєнний стан», правової основи та підстав цього правового режиму; метод порівняння — використовувався для визначення спільних та відмінних рис законодавчої бази з питань обмеження прав та свобод людини у період воєнного стану нашої країни та зарубіжних країн.)
- спеціально-наукові — (формально-юридичний (використовувався під час аналізу законодавства різних країн в різні часи.)
- загальнонаукові методи (Аналіз та синтез — для систематизації правових норм, які регулюють засади обмежень прав та свобод людини у воєнний час; індукція та абдукція — для узагальнення інформаційної бази дослідження та розробки висновків.)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та публіцистичної літератури дає змогу зрозуміти, що, на сьогодні, а саме у період запровадження воєнного стану, актуальність даного питання збільшується, а отже й зростає кількість наукових праць з питань дотримання прав та свобод людини у період воєнного стану. Це питання є об'єктом наукового пошуку таких вітчизняних вчених як М. Горелко, В. Анішина, А. Мерник [9], З. Дадашов, Д. Бусуйок, Л. Серватюк [8], М. Хавронюка, С. Шевчука, В. Обушка [5] та ін.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу конституційних та інших правових норм, які закріплюють можливість введення та порядок реалізації обмеження прав та свобод людини у період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Для кожної країни в будь-який час її існування найголовнішим є можливість захищати свої інтереси, використовуючи при цьому різні засоби.

Петровська І. І. визначає воєнний стан як особливий правовий режим, який запроваджується в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії або загрози нападу, небезпеки державної незалежності України, її територіальної цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для запобігання загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеці державної незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини та громадянина [16].

Сьогодні більшість спорів між демократичними країнами вирішуються дипломатичним шляхом, оскільки лише в цьому випадку можливо якомога менше заподіяти шкоди мирному населенню та економічному розвитку держави. Однак, на превеликий жаль, не завжди спірні питання вирішуються мирним дипломатичним шляхом. У міжнародному праві, яке якраз і призначене для регулювання будь-яких міждержавних відносин, існує ціла низка норм, яка присвячена питанням мирного вирішення спорів між країнами. Так, одним з основоположних принципів міжнародного права є принцип невтручання у внутрішні справи держави, яке закріплено в Статуті ООН (п. 7 ст. 2). Також окремо було прийнято Декларацію про недопустимість втручання у внутрішні справи держав, про оберігання їх незалежності і суверенітету. Складовою вищезазначеного принципу є такі зобов'язання держав: утримуватись від застосування сили; від загрози застосування сили; від підтримки держав-порушниць тощо. Однак у разі порушення цього принципу постає питання про право держави на самозахист.

Під час самозахисту країна ніби починає жити по-новому, ставлячи перед собою основну мету — зберегти свою незалежність та територіальну цілісність. Звісно, у разі зміни звичного життя країни, виникає потреба у виданні нових нормативно-правових актів, створення нових органів влади. В Україні основою цього всього є Конституція України [1], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [3], та в разі реальної загрози зовнішнього втручання — Указ Президента України про саме введення цього ста-

ну, а також Закон України «Про введення воєнного стану». [2]. Під час запровадження даного правового режиму дійсно може істотно змінюватись життя країни, однак першочерговою проблемою зовнішньої та внутрішньої політики держави є питання про забезпечення найбільш можливою мірою прав та свобод людини. Вперше в Україні воєнний стан було введено в 2018 році Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [4]. Зміст цього стану детально описаний в Законі України «Про правовий режим воєнного стану», в якому передбачається порядок введення, скасування, правові засади функціонування органів державної влади, військового командування, місцевого самоврядування, установ і організацій, захист прав та свобод людини та громадянина, тощо. Згідно з Конституцією України 1996 р. права та свободи людини та громадянина є найбільшою цінністю, тому за будь-яких обставин вони повинні захищатись в першу чергу [1]. Тобто мають бути розроблені певні норми, юридичні гарантії, принципи, які б забезпечували дотримання прав та свобод людини.

Сьогодні, наша країна потерпає від російського вторгнення, багато людей гинуть. Тому головним завданням нашої держави, крім збереження незалежності та територіальної цілісності, є захист своїх громадян всіма доступними засобами та методами, основи якого закладено Основним законом України та іншими нормативно правовими актами. Але спочатку необхідно детально проаналізувати правову підставу введення воєнного стану — Указ Президента України, оскільки саме в ньому передбачено початок можливості обмеження прав та свобод людини.

24 лютого 2022 року Указом Президента України з 5 години 30 хвилин було запроваджено воєнний стан в усій країні строком на 30 днів. Передумовою цього указу стало повномасштабне вторгнення Російської Федерації на нашу територію [2]. Згідно з статтею 106 пункту 20 Конституції України [1], до повноважень Президента входить можливість запровадження воєнного стану на окремих територіях України або повністю на всій території. Згідно з статтею 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» пропозиція про введення даного правового режиму подається Президенту Радою національної безпеки і оборони України [3]. Після цього, розглянувши цю пропозицію, Президент може видати Указ про введення цього режиму. Одразу після цього він звертається до Верховної Ради України щодо затвердження воєнного стану та подає проект закону. Після за-

твердження, даний указ негайно розповсюджують у засобах масової інформації. Отже, саме такий порядок введення і пройшов Указ Президента України від 24.02.2022 року [2].

Аналізуючи зміст вищезазначеного Указу, можна зробити висновок, що крім самого введення воєнного стану, в ньому передбачена ще низка важливих аспектів, узгодження яких є необхідним для «нового» життя країни. Перш за все необхідно звернути увагу на запровадження заходів, передбачених законом України про правовий режим воєнного стану», які є потрібними для забезпечення оборони України, захисту цивільного населення та інтересів держави. Однак запровадження цих заходів адресується органам державної влади, військовому командуванню, органам місцевого самоврядування, тощо. Як же може змінитись життя звичайного цивільного населення під час цього правового режиму?

Згідно з ч. 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року, зазначено, що на період дії воєнного стану можуть запроваджуватись обмеження на певні конституційні права та свободи людини [2]. Однак не будь-яке право кожної окремої особи може бути звужено. В даній частині Указу передбачено, що права, які передбачені обмеженням, перш за все зазначені в статтях 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Основного закону України. Тож, можна зробити висновок, що цей указ відсилає до Конституції нашої держави, оскільки саме він є основною гарантією для забезпечення прав та свобод людини та громадянина. Тому далі в даному дослідженні буде доцільним проаналізувати положення найвищого за юридичною силою нормативно-правового акту в правовій системі України.

У статті 64 Основного Закону України прямо вказується на те, що конституційні права та свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім певних випадків, які запроваджуються самою Конституцією нашої країни. Тобто можна зробити певний проміжний висновок, що за загальним правилом, усі перелічені конституційні права не можуть бути обмежені чи іншим чином звужені. Також, згідно з статтею 22 Основного Закону передбачається, що права та свободи людини та громадянина, які визначені в тексті нашої Конституції, не є вичерпними та не можуть бути скасовані [1]. Це загальне правило, однак вищезазначеною статтею 64 передбачаються винятки з нього. В умовах введення воєнного або надзвичайного стану можуть запроваджуватись певні обмеження прав та свобод, але обов'язковою вимогою є встановлення строку дії таких обмежень. Так в Указі

Президента України від 24.02.2022 року, передбачено, що воєнний стан був запроваджений на 30 днів, а тому і обмеження прав та свобод встановлюються на цей термін [2]. Однак, як вже зазначалося, не всі права та свободи можуть бути обмеженими. В даному Указі нашого гаранта Конституції фактично було продубльовано положення статті 64 Основного закону, що в жодному випадку не можуть бути обмежені права та свободи передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 найвищого за юридичною силою нормативно-правового акту України [1]. Цікавим також є рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997, в якому також зазначається, що стаття 64 встановлює гарантії для певних прав (в наведеному рішенні право на судовий захист), які в жодному випадку обмеженими не можуть бути.

Зазначені норми Конституції України цілком відповідають нормам Загальної декларації прав людини та громадянина 1948 року [15]. В даній декларації зазначено, що кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень особистих прав та свобод, які можуть встановлюватись тільки законом та тільки з метою захисту прав інших осіб, громадського порядку та загальному добробуту в демократичному суспільстві. Загалом аналізуючи міжнародні нормативно-правові акти, можна дійти висновку, що зазначені можливі обмеження прав та свобод відповідають світовим стандартам. Так наприклад стаття 15 Європейської конвенції про права людини та основоположні свободи вказує, що за жодних обставин, навіть за надзвичайного стану держава не може відступати від таких зобов'язань: право на життя (стаття 27 Конституції України), заборони катування чи нелюдського поводження (стаття 28 Конституції України), заборони рабства, заборони покарання без вказівки на те закону [1; 7].

Згідно з ч. 2 статті 29 Загальної декларації прав людини [15] вказується, що кожна людина може зазнавати лише таких обмежень, які можуть бути встановлені лише законом, винятково з метою забезпечення та визнання прав та свобод інших осіб, забезпечення вимог моралі, забезпечення суспільного порядку та встановленні добробуту в демократичному суспільстві. Схожі з наведеним положенням також зазначені в таких міжнародних документах як: Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права (стаття 4) [6] та Європейській конвенції про права людини (стаття 15) [7]. Єдиною, загальновизнаною обставиною, що дозволяє державам відійти від свого зобов'язання є саме стан необхідності. Стан необхідності — це

певна надзвичайна ситуація, коли державі задля захисту свого істотного інтересу (територіальної цілісності, відвороту екологічної катастрофи) є необхідним звернутися до відступу від міжнародних зобов'язань у будь-якій сфері. Україна, ратифікувавши Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права, взяла на себе зобов'язання про можливість обмеження прав та свобод лише у випадках зазначених вище, тобто в стані крайньої необхідності для захисту істотних інтересів.

Постає логічне питання, як саме можна забезпечити, щоб надзвичайний стан міг бути введений лише у правомірних випадках, тобто коли це є реально необхідним та інтереси, які необхідно захистити, є надзвичайно важливими. Умови-гарантії для правомірного введення надзвичайного стану можна поділити на матеріальні та процесуальні:

- матеріальні: виняткова загроза життю нації, пропорційність, недискримінація, заборона від відступу в будь-яких випадках від первинних прав людини (право на життя, тощо). Також обов'язковість є непостійністю введення такого режиму — на певний строк.
- процесуальні: офіційне оголошення та оприлюднення в засобах масової інформації введення цього надзвичайного стану, необхідність негайного повідомлення Генерального секретаря ООН про запровадження такого стану та обмеження прав людини та громадянина. Тобто дані процесуальні гарантії в першу чергу покладають на державу обов'язок повідомити міжнародні установи та інші держави про відступ від певних зобов'язань з вказанням причин таких відступів [8].

В Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [3], а саме в статті 24 вказано, що в разі запровадження воєнного стану, Україна повідомляє через Генерального секретаря ООН іншим державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав та свобод людини та громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за даним Міжнародним пактом, про межі зазначених відхилень і причин їх запровадження. Тобто, можна зробити висновки, що важливі положення міжнародних нормативно-правових актів про можливість та правомірність обмеження прав та свобод людини та громадянина знайшли своє відображення в українському законодавстві.

В Конституції України, як вже неодноразово зазначалось, вказується, які саме права та свободи людини та громадянина не можуть бути обмеженими. Так, неможливим є обмеження права на життя (стаття 27), права на повагу до гідності (стаття 28), права на особисту недоторканність та

свободу (стаття 29), права на звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування (стаття 40), права на житло (стаття 47), права на оскарження в суді рішень, тобто права на судовий захист (стаття 55), право на відшкодування через незаконні рішення органів та посадових осіб державних органів та місцевого самоврядування (стаття 56), право на знання своїх прав та обов'язків (статті 57), заборони зворотної дії закону, крім випадків пом'якшення відповідальності особи (стаття 58), права на правничу допомогу (стаття 59), право на невиконання явно злочинних розпоряджень (стаття 60), заборони двічі притягнення за одне і теж саме правопорушення (стаття 61), презумпція невинуватості (стаття 62), права не давати показань проти себе та членів сім'ї (стаття 63) [1].

Також статтею 64 Основного Закону України [1] передбачаються певні гарантії: рівність конституційних прав та свобод, рівність перед законом (стаття 24), права на зміну громадянства, заборона вигнання громадянина України за межі країни (стаття 25). Стосовно останньої гарантії, а саме про заборони вигнання громадянина України за межі України або видання іншої державі, сьогодні, в умовах війни склалась дивна ситуація. Після затримання народного депутата Медведчука В. В., від деяких представників влади почали звучати пропозиції, щодо можливості обміну його на українських військових. Ці пропозиції, ми вважаємо прямим порушенням норм Конституції України, адже депутат є громадянином України, а згідно з статті 25 громадянин України не може бути виданий іншій державі, крім того по відношенню до нього відкрито кілька кримінальних проваджень, згідно з статтею 64 Конституцією права та свободи проголошені даною статтею, не можуть бути обмеженими в умовах воєнного стану. В Основному Законі України також передбачаються заборона обмежень певних прав та гарантій стосовно сімейних відносин в умовах війни. Так, згідно з статтею 51, гарантується право на шлюб та вільну згоду подружжя при його укладенні, гарантія для дітей, щодо утримання їх батьками, обов'язок охорони сім'ї державою. Статтею 52 встановлюється рівність дітей у своїх правах, незалежно від походження, заборона експлуатації дитячої праці, насильство над дітьми, обов'язок держави виховувати дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, проаналізувавши норми Конституції України, можна дійти висновку, що перелік прав та свобод, які за умови воєнного та надзвичайного стану не можуть обмежуватись є вичерпним, усі інші за певних умов можуть бути обмежені під

час війни. Також, необхідно зазначити, що загалом перелік абсолютних прав та свобод людини та громадянина відповідає для світового стандарту, зазначеного в різноманітних конвенціях, пактах та договорах, оскільки всі найважливіші, природні права не можуть бути обмеженими за жодних умов. Однак на практиці часто можна зіткнутись з грубим порушенням вимог Конституції, коли в умовах воєнного стану, влада починає відступати від правових положень та діяти на власний розсуд. Тому важливо продовжувати дослідження в даній сфері, щоб Україна по-справжньому була правовою та демократичною країною.

Аналіз чинного законодавства нашої країни доводить той факт, що проблема обмеження прав та свобод людини у період воєнного стану є досить вузьковивченим питанням, проте, на сьогодні, постає гостра потреба вдосконалення як теоретичної, так і практичної бази дослідження. Для більш детального осмислення порушеної проблеми слід розглянути практику зарубіжних країн, які б могли стати поштовхом для вдосконалення чинного законодавства з питань захисту прав та свобод людини у період війни.

Порівняльний аналіз конституційних засад різних країн світу дозволяє виявити різні підходи до порядку визначення обсягу обмежень прав і свобод людини і громадянина в умовах особливих режимів. Науковці, а саме Мерник А. М., виділяють декілька переважаючих тенденцій [9]:

Перш за все, це закріплення в конституціях вичерпного переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені (припинені) в період воєнного стану. Прикладом такого підходу є конституційні норми таких країн як Республіки Македонія, Республіки Вірменія, Республіки Молдова, Республіки Білорусь [9].

Конституція Республіки Македонія в статті 54 закріплює положення про те, що свобода і права людини і громадянина можуть бути обмежені лише у випадках, визначених Конституцією [10]. Саме у цій статті можна прослідкувати спільну рису з українським законодавством (п. 1 ст. 64 КУ). Проте дані обмеження прав та свобод людини і громадянина не можуть призводити до дискримінації таких загальнолюдських ознак як, наприклад, статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, національного або соціального походження, майнового чи соціального статусу. Також, як і у більшості міжнародно-правових актах, загальновищезначим правилом є принцип заборони обмеження основоположних свобод і прав людини: права на життя, заборони тортур, нелюдського та такого,

що знижує гідність поведінки і покарання, до правового визначення караних злочинів і вироків, а також до свободи особистих переконань, совісті, думки і релігійні переконання.

Конституція Республіки Вірменія в статті 44 встановлює, що деякі основні права та свободи людини та громадянина — крім тих, про які йдеться у статтях 15 (про захист сім'ї), 17–22 (про релігію, значення церкви для вірменського народу, символи Вірменії) та 42 (про свободу слова) Конституції — можуть бути тимчасово обмежені, як це передбачено законом (можна прослідкувати аналогію з п. 2 ст. 64 чинної Конституції України, де говориться про неможливість обмеження цінностей, зазначених у ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 під час воєнного стану, в межах обсягу міжнародних зобов'язань, прийнятих щодо відступу від зобов'язань у надзвичайних ситуаціях [11].

Вірменія як і Україна є країною з демократичними засадами політичного режиму, про який йдеться у статтях 1 Конституції України та Конституції Вірменії. Однак, дивним є те, що в Конституції Вірменії нічого не вказано про заборону обмеження права на життя, людської гідності, тощо під час запровадження воєнного стану.

Конституція Республіки Молдова [12], а саме ст. 54 передбачає, що закони, що забороняють або обмежують права та основні свободи людини та громадянина, не можуть бути прийняті в Республіці Молдова. Забезпечення прав і свобод не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом, відповідають загальновизнаним нормам міжнародного права та необхідні у сфері національної безпеки, територіальної цілісності, економічного добробуту держави, громадського порядку, з метою запобігання масовим заворушенням та злочинам, захисту права, свободи та гідності інших, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету та неупередженості судової влади. Зазначені положення не допускають обмеження прав, проголошених в статтях 20 (Вільний доступ до правосуддя), 21 (Презумпція невинуватості), 22 (Незворотність закону), 23 (Право кожної людини на знання своїх прав та обов'язків) та 24 (Право кожної людини на знання своїх прав та обов'язків) Конституції Молдови.

Другий підхід полягає у включенні до конституції вичерпного переліку прав і свобод, які можуть бути обмежені під час воєнного стану з метою захисту прав людини, демократичного устрою держави та громадської безпеки [10].

Конституція Грузії [13], а саме ч. 4 статті 71 передбачає, що у разі введення воєнного стану, Президент Грузії має право своїм указом обмежити права, в країні або її частині, передбачені у статтях 13 (захищається свобода людини), 14 (свобода пересування), 15 (право на недоторканність особистого та сімейного життя, особистого простору та комунікації), 17 (право на свободу думки, інформації, засобів масової інформації та Інтернету), 18 (право на справедливе адміністративне провадження, доступність публічної інформації, інформаційне самовизначення та відшкодування шкоди, заподіяної публічною владою), 19 (право власності), 21 (свобода зборів) та 26 (свобода зборів) Конституції Грузії. У період дії воєнного стану Президент Грузії має право своїм указом призупинити в країні або її частині дію пунктів 2–6 статті 13, пункту 2 статті 14, пункту 2 статті 15, пунктів 3, 5 та 6 статті 17, пункт 2 статті 18 та пункт 3 Статті 19 Конституції. Указ, передбачений цим пунктом, Президент Грузії негайно подає на затвердження Парламенту. Указ про обмеження дії закону набирає чинності негайно після набуття ним чинності, а Указ про зупинення дії закону — відразу після його затвердження Парламентом.

Конституція Латвійської Республіки, а саме стаття 116 [14] передбачає, що особисті права, встановлені статтями 96 (право на недоторканність приватного життя, житла та кореспонденції), 97 (право вільно переміщатися та обирати місце проживання), 100 (право на свободу слова), 102 (право об'єднуватися у товариства), 103 (свободу заздалегідь заявлених мирних зборів, а також пікетів), 106 (право вільно обирати рід занять та місце роботи) і 108 (право на колективний договір, а також право на страйк) Конституції Латвії можуть бути обмежені у випадках, передбачених законом, захист прав інших, демократичний уряд, безпека, процвітання та чеснота.

Аналіз конституційних принципів обмеження прав і свобод людини і громадянина у вищезгаданих країнах дозволяє провести такі паралелі:

— Усі 5 країн є країнами з демократичними засадами політичного режиму. Принципи обмеження прав та свобод людини та громадянина повинні здійснюватись на засадах, які передбачені міжнародними документами такими як: Загальна декларація прав людини [15], Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод [7], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [6] та ін. Проте така тенденція не спостерігається в Конституції Вірменії, де нічого

не говориться про заборону обмеження основних людських цінностей, таких як: життя, здоров'я, людська гідність тощо.

- Проте, у текстах Конституцій Грузії, Молдови та Латвії теж прямо не окреслюється заборона на обмеження основних прав та свобод людини та громадянина, а саме головних людських цінностей: право на життя, здоров'я, людську гідність тощо. Так, Конституції передбачають інтерпретаційний вигляд таких норм, проте лише Македонія доводить той факт, що вона є країною з демократичними засадами політичного режиму.
- На сьогодні дедалі гострішими стають суперечки у тому, чи можна під час війни зберегти всі демократичні засади, а ще більш важливим питанням є можливість дотримання всіх конституційних повноважень з питань захисту основних прав та свобод, які під час війни набувають особливого значення.

Висновки. Підсумовуючи дане дослідження стосовно обмеження прав та свобод людини у період введення воєнного стану, необхідно зазначити, що в законодавстві нашої країни, а саме в Конституції України, чітко передбачені права та свободи, які можуть бути обмежені в такий надважкий час для нашої держави.

Проаналізувавши нормативно-правову базу щодо порушеного питання, а саме: Конституцію

України, Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», можна дійти висновку, що підстави, порядок обмеження деяких прав та свобод людини на певний термін цілком відповідають міжнародним стандартам з питань захисту основоположних прав та свобод людини, таких як Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, Загальна декларація прав людини. Однак, на практиці, в умовах війни трапляються випадки, коли деякі представники влади висловлюють позиції щодо можливості обмеження певних основоположних прав та свобод людини та громадянина, що є грубим порушенням норм Конституції нашої країни.

Тому важливим є подальше вивчення даного питання з метою вдосконалення не лише теоретичної бази дослідження, але й підвищення правової культури населення. Не викликає сумніву, що за результатами дії воєнного стану в Україні виникне необхідність в майбутньому внести зміни в діюче законодавство, з метою його вдосконалення. Необхідним є звернення до досвіду інших країн, оскільки тільки в такому випадку Україна зможе стати по-справжньому правовою, демократичною та соціально-орієнтованою державою.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 28. Ст. 250.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>
5. Обушко В. В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2019 року). Дніпро, 2019. С. 59–60.
6. Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 3 вересня 1953 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Серватюк Л. В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні/ Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: [збірник]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 32. С. 23–27.
9. Мерник А. М. Зарубіжний досвід конституційно-правових засад обмеження прав і свобод людини та громадянина органами публічної влади // Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора,

академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 351–354.

10. The constitution of the republic of macedonia. 1991. URL: https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_articleconstitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nspk

11. The Constitution of Armenia (27 November 2005). 2005. URL: <https://www.president.am/en/constitution-2005/>

12. Конституція Республіки Молдова. 1994. URL: <http://www.presedinte.md/titul2#2>

13. Конституція Грузії. Ведомства Парламента Грузії, 31–33, 24/08/1995. 1995.

14. Jarinovska K. Popular Initiatives as Means of Alternating the Core of the Republic of Latvia. *Juridica International*. 2013. Vol. 20. P. 152.

15. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. К., 1992.

16. Петровська І.І. Загальна характеристика законодавства про воєнний стан в Україні // The XV International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Science research and practice», April 19–22, 2022, Madrid, Spain. P. 278–281.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. S. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

3. Zakon Ukrainy «Pro pravovy rehym voiennoho stanu» // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2015. № 28. St. 250.

4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 lystopada 2018 roku № 393/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>

5. Obushko V. V. Obmezhenia prav liudyny i hromadianyna v umovakh vvedennia voiennoho stanu v Ukraini // Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (15 bereznia 2019 roku). Dnipro, 2019. S. 59–60.

6. Mizhnarodnyi Pakt pro hromadianski ta politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod vid 3 veresnia 1953 roku. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

8. Servatiuk L. V. Obmezhenia prav liudyny i hromadianyna v umovakh vvedennia voiennoho stanu v Ukraini/ Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: [zbirnyk]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2020. Vyp. 32. S. 23–27.

9. Mernyk A. M. Zarubizhnyi dosvid konstytutsiino-pravovykh zasad obmezhenia prav i svobod liudyny ta hromadianyna orhanamy publichnoi vlady // Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady: zbirnyk tez IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi svitlii pamiaty doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU, pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Leonida Petrovycha Yuzkova (m. Khmelnytskyi, 2–6 bereznia 2021 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2021. S. 351–354.

10. The constitution of the republic of macedonia. 1991. URL: https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_articleconstitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nspk

11. The Constitution of Armenia (27 November 2005). 2005. URL: <https://www.president.am/en/constitution-2005/>

12. Konstytutsiia Respublyky Moldova. 1994. URL: <http://www.presedinte.md/titul2#2>

13. Konstytutsiia Hruzyi. Vedomstva Parlamenta Hruzyi, 31–33, 24/08/1995. 1995.

14. Jarinovska K. Popular Initiatives as Means of Alternating the Core of the Republic of Latvia. *Juridica International*. 2013. Vol. 20. P. 152.

15. Zahalna deklaratsiia prav liudyny // Mizhnarodni dohovory Ukrainy. K., 1992.

16. Petrovska I. I. Zahalna kharakterystyka zakonodavstva pro voiennyi stan v Ukraini // The XV International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Science research and practice», April 19–22, 2022, Madrid, Spain. P. 278–281.

УДК 341.735

Іванов Артем Геннадійович

*асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Иванов Артём Геннадьевич

*ассистент кафедры права Европейского Союза
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ivanov Artem

*Assistant of the Department of European Union Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Лєпілова Вікторія Вячеславівна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Лепилова Виктория Вячеславовна

*студентка Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Liepilova Viktoriia

*Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

Блинова Дар'я Віталіївна

*студентка Факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Блинова Дарья Витальевна

*студентка Факультета прокуратуры
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Blynova Daria

*Student of the Faculty of the Prosecutor's Office
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8026

ПРАКТИКА ЗЛОВЖИВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНИМИ ІМУНІТЕТАМИ

ПРАКТИКА ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИМИ ИММУНИТЕТАМИ

THE PRACTICE OF ABUSE OF DIPLOMATIC IMMUNITIES

Анотація. У межах цієї статті було розглянуто найактуальніші теоретичні і практичні аспекти питання, пов'язаного з проблемою належного використання дипломатичними агентами своїх привілеїв та імунітетів. Проаналізовано природу дипломатичного імунітету, розглянуто його функціональне призначення.

Досліджено співвідношення обов'язку поважати закони та постанови держави перебування та тією свободою, що надається дипломатичному агенту у зв'язку з його імунітетами. Обґрунтовано, чому дипломатичні імунітети не мають абсолютного характеру.

У статті розглянуто шляхи захисту держави перебування від зловживань з боку дипломатів. Детально відображено випадки порушень дипломатами законодавства країни перебування та проаналізована практика врегулювання таких ситуацій на міжнародному рівні. У зв'язку з цим можна прослідкувати намагання та настрої держав у зовнішніх зносинах та визначити їх пріоритети на користь своїх громадян чи на збереження двосторонніх партнерських стосунків.

Пригідлено увагу можливості відмови від імунітету та реальних наслідків такої відмови на прикладі інциденту з грузинським дипломатом Георгієм Махарадзе, який перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за кермом, на смерть збив американку у 1997 році у Вашингтоні. Також авторами порівняно цей випадок з аналогічним, в якому, однак, винний скористався своїм спеціальним дипломатичним захистом та залишився безкарним.

Виокремлено позитивні та негативні сторони явища дипломатичних імунітетів.

Автори дійшли до висновку, що система дипломатичних імунітетів вимагає реформування. У дипломатів має бути додаткова форма захисту, проте через істотні зміни суспільства у більшості випадків дипломатичні імунітети лише заважають підтримувати соціальну рівновагу у суспільстві.

Ключові слова: дипломатичні привілеї та імунітети; зловживання дипломатичними імунітетами; дипломатична недоторканість; Віденська конвенція про дипломатичні зносини.

Аннотация. В рамках этой статьи были рассмотрены актуальные теоретические и практические аспекты вопроса, связанного с проблемой надлежащего использования дипломатическими агентами своих привилегий и иммунитетов. Проанализирована природа дипломатического иммунитета, рассмотрено его функциональное назначение.

Исследовано соотношение обязанности уважать законы и постановления государства пребывания и свободу, предоставляемую дипломатическому агенту в связи с его иммунитетами. Обосновано, почему дипломатические иммунитеты не носят абсолютного характера.

В статье рассмотрены пути защиты государства от злоупотреблений со стороны дипломатов. Подробно отражены случаи нарушений дипломатами законодательства страны пребывания и проанализирована практика урегулирования таких ситуаций на международном уровне. В связи с этим можно проследить настроения государств во внешних сношениях и определить их приоритеты в пользу своих граждан или на сохранение двусторонних партнерских отношений.

Уделено внимание возможности отказа от иммунитета и реальных последствий такого отказа на примере инцидента с грузинским дипломатом Георгием Махарадзе, который, находясь в состоянии алкогольного опьянения за рулем, насмерть сбил американку в 1997 году в Вашингтоне. Также автора сравнили этот случай с аналогичным, в котором, однако, виновный воспользовался своей специальной дипломатической защитой и остался безнаказанным.

Выделены положительные и отрицательные стороны дипломатических иммунитетов.

Автора приходят к выводу, что система дипломатических иммунитетов требует реформирования. У дипломатов должна быть дополнительная форма защиты, однако из-за существенных изменений общества в большинстве случаев дипломатические иммунитеты лишь мешают поддерживать социальное равновесие в обществе.

Ключевые слова: дипломатические привилегии и иммунитеты; злоупотребление дипломатическими иммунитетами; дипломатическая неприкосновенность; Венская конвенция о дипломатических сношениях.

Summary. The topical theoretical and practical aspects of the problem of the proper use of diplomatic privileges and immunities by diplomatic agents were considered in this paper. The nature of diplomatic immunity and its functional purpose were analyzed.

The correlation between the duty to respect the laws and regulations of the receiving state and the freedom afforded to a diplomatic agent in connection with his immunities has been explored. It is substantiated why diplomatic immunities are not absolute.

The ways of protection of the state from abuse by diplomats are considered in the article. Cases of violations by diplomats of the legislation of the receiving state are displayed in detail and the practice of resolving such situations at the international level is analyzed. In this regard, it is possible to trace the intentions of states in foreign relations and determine their priorities in favor of their citizens or to maintain bilateral partnerships.

Attention is paid to the possibility of waiving immunity and the real consequences of such a waiver on the example of the incident with the Georgian diplomat Georgy Makharadze, who killed a woman under the influence of alcohol in 1997 in Washington. The authors also compared this case with a similar one, in which, however, the perpetrator remained unpunished using special diplomatic protection.

The positive and negative aspects of diplomatic immunities are highlighted.

The authors came to the conclusion that the system of diplomatic immunities needs to be reformed. Diplomats should have an additional form of protection, but due to significant changes in society, in most cases, diplomatic immunities only interfere with maintaining the social balance.

Key words: diplomatic privileges and immunities; abuse of diplomatic immunities; diplomatic immunity; Vienna convention on diplomatic relations.

Постановка проблеми. Основним призначенням дипломатичної діяльності є підтримка і розвиток офіційних стосунків з країною перебування і захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб. Заради забезпечення безперешкодної реалізації цих основних функцій дипломатичних агентів наділено низкою повноважень, а також спеціальним захистом у вигляді привілеїв та імунітетів, встановлених міжнародним правом. Дипломатичні привілеї являють собою сукупність специфічних прав та переваг, наданих дипломатам, тоді як дипломатичний імунітет — це фактично вилучення особи з-під юрисдикції держави перебування. Таке положення дипломата відкриває надзвичайно широкі можливості не тільки для правомірної діяльності, але і навпроти — надмірна свобода в руках недоброчесної особи може призвести до зловживань своїм становищем та, таким чином, порушення соціальної рівноваги, коли протиправне суспільно-шкідливе діяння дипломата залишається безкарним та не тягне за собою відповідальності за законом.

Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі проблемні питання практичної реалізації дипломатичними агентами своїх привілеїв та імунітетів були досліджені у працях багатьох експертів та науковців, що підтверджує наявність інтересу та наукової дискусії щодо даної тематики. Значний вклад у вивчення даної проблематики внесли роботи Чистоходової І. А. [2], Даєва В. Г. [3], Буликіної Т. [11], Кольдрус І. В тощо. Деякі з них стали фундаментом для написання статті.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є комплексне дослідження питання належного використання дипломатичними агентами своїх привілеїв та імунітетів, з'ясування причин зловживань таким положенням, можливостей захисту держави перебування від такого, виявлення випадків порушень дипломатами законодавства країни перебування та аналіз практики врегулювання таких ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 2 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. встановлення дипломатичних зносин між державами та заснування постійних дипломатичних представництв здійснюється за взаємною згодою. Слідом за заснуванням такого представництва на території держави перебування постає питання про те, які норми міжнародного права гарантують здійснення його діяльності на території держави перебування.

Для того, щоб система дипломатичного права нормально функціонувала, необхідно, щоб її

компоненти користувались спеціальним захистом у вигляді привілеїв та імунітетів, встановлених в рамках дипломатичного права.

В юридичній літературі імунітет (лат. *immunitas* — звільнення) означає виключне право не підкорюватись певним правилам. Під дипломатичним імунітетом розуміється сукупність привілеїв, наданих дипломатичним агентам іноземних держав. Об'єм дипломатичних імунітетів визначається міжнародними угодами, договорами та конвенціями, а в деяких випадках — шляхом прямих переговорів. Окрім дипломатичних представників, міжнародними актами можуть бути встановлені певні гарантії також щодо інших осіб іноземних держав.

Дипломатичний імунітет базується на міжнародно-правових принципах невтручання у внутрішні справи держав, міжнародного співробітництва та екстериторіальності.

Що стосується принципу екстериторіальності, то раніше вважалось, що дипломатичний агент не полишав території акредитуєної держави та не може підпадати під дію законів і правил держави перебування. Але така юридична фікція могла слугувати обґрунтуванням безмежного розширення імунітетів, тому наразі «екстериторіальність» поступово витісняється більш точними позначеннями різних форм імунітету від юрисдикції іноземної держави [2, с. 118].

Право на імунітет виникає з моменту вступу члена персоналу представництва на територію держави перебування під час зайняття своєї посади. Якщо ця особа вже знаходилася на даній території, то зазначене право виникає з моменту, коли про його призначення повідомляється міністерство закордонних справ або інше міністерство, щодо якого є домовленість.

Здебільшого імунітети мають на меті забезпечити незалежність певних категорій осіб з огляду на особливий характер виконуваних ними державних чи громадських функцій. В таких випадках мова йде не про імунітети «в чистому вигляді», тобто звільнення від тих чи інших обов'язків, а про встановлення додаткових гарантій законності застосування до них державного примусу [3, с. 49].

Даний вид імунітету має інтегруючий характер і поширюється однаково як на службову діяльність, так і на приватне життя дипломатичного агента.

Преамбула Віденської конвенції про дипломатичні зносини закріплює, що привілеї та імунітети надаються не заради вигод окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення функцій дипломатичних представництв. Таким чином, імунітети

даються дипломатичним агентам не заради нього самого, а заради тих, кого він представляє.

Віденська конвенція 1961 р. закріплює, що усі особи, які користуються привілеями та імунітетами, без шкоди для цих привілеїв та імунітетів зобов'язані поважати закони та постанови держави перебування.

Обов'язок поважати закони держави перебування фактично означає, що дипломатичний агент в цілому підпадає під їх дію. Не можна стверджувати, що закони держави перебування не мають обов'язкової сили щодо дипломатичних агентів через їх дипломатичні імунітети.

Дипломатичні імунітети не мають абсолютного характеру, як може здатись на перший погляд. Імунітет від застосування примусу, яким користується дипломатичний агент, не є перешкодою для держави перебування захистити себе від порушень свого законодавства шляхом оголошення такої особи дипломата «*persona non grata*». Звичайно, цей вид санкції відрізняється від санкцій за порушення внутрішнього законодавства країни перебування, однак, фактично, це єдина санкція, яку держава перебування вправі застосувати у випадку порушення її законів дипломатичним агентом. Положення «*persona non grata*» має суто індивідуальний характер і не тягне за собою припинення дипломатичних відносин між державами.

Дипломатичний представник є органом акредитуючої держави й остання має гарантувати дотримання ним законодавства держави перебування. Держава акредитації може досягти цього шляхом судового переслідування відповідно до свого внутрішнього законодавства або позбавивши особу дипломатичного імунітету.

Однак широкий діапазон привілеїв та імунітетів залишає відкритим питання про те, чи не є надмірною перевага на користь юрисдикції акредитуючої держави.

Від імунітетів та привілеїв, наданих дипломатичному агенту, безпосередньо вирає акредитуюча держава. Зі свого боку ця держава має нести міжнародну відповідальність за всі дії, на які імунітет розповсюджується відповідно до міжнародного права. Це означає, що акредитуюча держава несе міжнародну відповідальність не тільки за професійну діяльність дипломатичних агентів, а й за неофіційні дії таких працівників.

Попри обов'язок дипломатичних агентів поважати закони та правила держави перебування, порушення ними трапляються доволі часто. Причини такого можуть бути різними, але на практиці найчастіше вони зводяться до зловживання імунітетом і даними привілеями.

Проблематика полягає в тому, що, з одного боку, дипломати фактично є правопорушниками, а з іншого — зважаючи на наявність у них дипломатичного імунітету, вони не можуть бути притягнуті до відповідальності владою держави перебування. Тому пропонуємо проаналізувати деякі казуси із дипломатичної практики, які відбивають дану проблему.

Система дипломатичних привілеїв та імунітетів вже давно викликає питання, особливо після таких інцидентів, як вбивство у квітні 1984 року співробітниці лондонської поліції Івонни Флетчер.

16 квітня 1984 року двоє студентів — активних противників політики Муаммара Каддафі — були страчені через повішення в університеті Тріполі. У відповідь лівійські дисиденти у Британії вирішили влаштувати демонстрацію біля посольства Лівії у Лондоні. Делегація посольства поскаржилась на майбутню демонстрацію Міністерству закордонних справ і у справах Співдружності націй Великої Британії та попросила її припинити. Наступного дня для спостереження за демонстрацією був відправлений загін з близько 30 поліцейських, серед них була і Флетчер.

У ході протесту розпочалась стрілянина, в результаті якої було поранено 11 людей, зокрема Івонн, яка того ж дня померла.

Патологоанатомічний огляд встановив, що з кута вхідної рани та положення Флетчер на вулиці, постріл був здійснений з першого поверху посольства Лівії.

Станом на початок 2022 року ніхто не був засуджений за вбивство Флетчер, хоча у 2021 році Високий суд ухвалив, що союзник Каддафі Салех Мабрук несе солідарну відповідальність за вбивство. Констебль Джон Мюррей, колега Флетчер, заявив, що досі намагається притягнути вбивцю до відповідальності [4].

Як впливає із функцій дипломатичного представництва, суть дипломатії полягає в тому, щоб представники заохочувати та підтримувати дружні відносини між державами. Тим не менш, міжнародна практика знає випадок, коли дії особи, що володіє дипломатичними імунітетами, загострили двосторонні відносини.

У 2011 році Реймонд Девіс на перехресті в Лажорі застрелив двох пакистанців, які під'їхали до його машини на мотоциклі зі зброєю, та ще одну людину, яка намагалася втекти. Після вбивств Девіс зв'язався з американським консульством, і незабаром за ним приїхав позашляховик, який перш ніж забрати Девіса, їхавши не в тому напрямку вулицею з одностороннім рухом, збив мотоцикліста та зник з місця події.

При обшуку місця події поліція виявила, що Девіс був агентом ЦРУ, який займався шпигунством у Пакистані, і його відправили до в'язниці. Ця справа викликала масові антиамериканські настрої в Пакистані, чому сприяло також те, що уряд США скористався дипломатичним імунітетом: навіть тодішній президент Сполучених Штатів Обама публічно закликав звільнити Девіса.

Пакистан подав на Девіса до суду, заявивши, що дипломатичний імунітет Девіса не був настільки надійним. Але злочинця було виправдано після того, як сім'ї загиблих отримали таємничу грошову компенсацію, яка дозволила звільнити Девіса за законами шаріату, коли родичі жертви можуть помилювати вбивцю [5]. Зрештою, Девісу зійшло з рук те, чим він займався, однак увесь цей інцидент завдав величезних збитків відносинам між США та Пакистаном, особливо з пакистанської сторони.

У червні 2017 року громадянин Саудівської Аравії вбив німця, відчинивши двері своєї машини прямо на доріжку для велосипедистів у Берліні. За нормальних обставин за вбивство з необережності було б порушено кримінальну справу, проте ця особа була саудівським дипломатом.

Міністерство закордонних справ Німеччини надіслало посольству Саудівської Аравії усну ноту щодо інциденту. Згідно з дипломатичними угодами, влада Німеччини може вимагати від Саудівської Аравії відмови від імунітету, щоб винного можна було притягнути до кримінальної відповідальності або формально вислати його. Але дипломат зміг скористатись дипломатичним імунітетом і залишив країну до пред'явлення обвинувачення. У прокурорів не було іншого вибору, як закрити справу [6].

Дипломатична недоторканність не обов'язково обмежується лише цивільними представниками. За домовленістю договірних сторін, викладеною у відповідних офіційних документах або виробленою практикою, дипломатичними привілеями та імунітетами можуть бути наділені також і інші особи. Так про свою дипломатичну недоторканність заявив старший сержант морської піхоти Крістофер Ван Гетем.

Ван Гетем працював охоронцем у посольстві США у Бухаресті, коли у грудні 2004 року він проігнорував знак зупинки світлофора, і позашляховик, яким він керував, врізався у таксі. Пасажиром цього таксі виявився Тео Пітер, відомий румунський рок-виконавець. Пітер загинув внаслідок катастрофи, а перевірка місцевою поліцією показала, що Ван Гетем перебував у стані алкогольного сп'яніння. Перш ніж його могли заарештувати, втрутилися співробітники посольства,

і Ван Гетем покинув країну під дипломатичним імунітетом [5]. Пізніше морський піхотинець був виправданий військовим трибуналом у ненавмисному вбивстві, що викликало протести румунів у Сполучених Штатах.

У 2017 році в Лос-Анджелесі два автомобіля рухались вулицями Беверлі-Хіллз понад встановлену максимальну швидкість руху авто, ігноруючи дорожні знаки. Хоча особи водіїв не були чітко помітні на кадрах відеоспостереження, автомобілі були пов'язані з шейхом Халідом Хамадом Аль-Тані, який є частиною королівської родини Катару. Коли із шейхом зв'язалися з приводу інциденту, він негайно послався на дипломатичний імунітет та виїхав з країни [5]. Таким чином, шейху Аль-Тані та його співучаснику вдалось уникнути суду.

Попри загальну тенденцію захисту акредитуючою державою своїх дипломатів, траплялись випадки, коли держава йшла на поступки перед державою перебування, звільняючи особу дипломатичного імунітету.

Грузинський дипломат Георгій Махарадзе, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за кермом, на смерть збив 17-річну американку Дж. Волтрік у 1997 році у Вашингтоні.

Американська влада вимагала Грузію позбавити його дипломатичного статусу. Тоді Президент Грузії пішов на безпрецедентний у світовій дипломатичній практиці крок — позбавив Махарадзе дипломатичного імунітету. Винний зізнався у ненавмисному вбивстві, після чого був взятий під варту у залі суду та засуджений до 7 років ув'язнення. Більшу частину покарання відбув у американській в'язниці, а потім було передано грузинській владі для подальшого відбування покарання на батьківщині [7].

Цей випадок часто порівнюють зі схожим епізодом 1998 року, коли у центрі Владивостока сталася дорожньо-транспортна пригода. Авто, що належало генеральному консулу США Дугласу Кенту, на великій швидкості врізалося в таксі. Внаслідок аварії одного з пасажирів, 23-річного Александра Кашина, паралізувало нижче грудей.

Винуватець події не спробував надати першу допомогу, натомість замкнувся в машині, чекаючи на прибуття співробітників поліції та консульства. Співробітники, які прибули на місце події, визнають, що консул знаходився під впливом алкоголю. Непритомного Кашина відправили в реанімацію, а Кент попрямував до нічного клубу [8].

Росія спробувала притягнути Кента до відповідальності, проте Сполучені Штати відмовилися

позбавити його імунітету, і справу було закрито. І хоча Дуглас Кент не заперечував своєї провини, йому було відмовлено у прийнятті на себе будь-якої відповідальності за інцидент.

Конгресмен США Курт Уелдон, порівнюючи випадок Кента зі справою Махарадзе, сказав: «Я думаю, що це один із найбільш волаючих прикладів подвійних стандартів Америки» [9].

Імунітет від юрисдикції держави перебування не звільняє агента від юрисдикції держави, що акредитує, громадянином якої вона є. Відомі випадки, коли акредитуюча держава гарантує дотримання дипломатичними агентами законодавства держави перебування шляхом судового переслідування відповідно до свого внутрішнього законодавства.

У 2001 році в Оттаві Андрій Князев, перебуваючи за кермом, збив жінку, після чого був затриманий, але випущений поліцією після того, як оголосив, що він російський дипломатичний агент. Канада звернулася до Росії з проханням позбавити Князева імунітету. Але в цьому випадку Оттава вирішила задовольнитись висловлюваннями співчуття з боку Росії та обіцянками проведення суду над Князевим і вирішила не продовжувати вимагати його видачі, щоб не ризикувати двосторонніми відносинами.

Дипломат був притягнутий до кримінальної відповідальності за законодавством Росії та засуджений до 4 років ув'язнення [10].

Дипломатичні імунітети є необхідною гарантією того, що дипломатичні функції будуть нормально здійснені. Виходячи з такого підходу, цілком логічним є усталена думка про те, що імунітет перш за все дається особі для реалізації своєї функції, відповідно, така функція не може бути реалізована через вчинення злочинів [11, с. 334]. Затримання чи арешт дипломатичного агента місцевими правоохоронними органами, порушуючи норми міжнародного права, зокрема Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 1961 р., трапляються досить рідко. Проте неприпустимість затримання певною мірою грає на користь не чистим на руку дипломатичним агентам, які займаються в країні перебування незаконною діяльністю, і тим самим їхня особиста недоторканність є перешкодою для припинення протиправної діяльності місцевою владою. Так, наприклад, ізраїльського дипломатичного агента було затримано російськими службами безпеки на початку травня 2011 р. у Москві у зв'язку зі здійсненням ним промислового шпигунства і протягом наступних 48 годин покинув Росію [12].

Дипломатичний імунітет, призначений для того, щоб убезпечити дипломатів від усіляких загроз, — це давній наріжний камінь міжнародних відносин. За законами винний у скоєнні правопорушення має нести відповідальність, проте дипломати здебільшого залишаються безкарними за такі дії через дипломатичну недоторканність, від якої навіть не в змозі самотійно відмовитись. Відповідно до статті 32 Віденської конвенції про дипломатичні зносини відмовитися від імунітету від юрисдикції дипломатичних агентів може лише акредитуюча держава.

Щодо позитивного в цьому інституті, то він захищає дипломата, щоб забезпечити ефективну роботу представництва. Це означає, що місцева влада не може чинити на нього тиску, втручатися у справи представництва та приватне життя дипломата. Дипломатичні імунітети не мають на меті запобігти покаранню людей відповідно до місцевого законодавства, що є їх побічним ефектом. Якщо порівнювати із загальною картиною злочинності, то відносно невелика кількість людей, які мають дипломатичні імунітети, скоюють злочини, але в дипломатичних колах така негативна тенденція існує вже доволі давно, оскільки ця система відкриває деяким недобросовісним співробітникам можливості для зловживання своїм привілейованим становищем.

В епоху інтенсивних комунікацій, прозорості та підзвітності, уряди держав просто не можуть поводитися погано з іноземними чиновниками. Адвокат Джеффри Робінсон, який спеціалізується на правах людини, вважає, що дипломатична недоторканність мала сенс у часи холодної війни, коли дипломати справді працювали у ворожому оточенні та могли потрапити в якусь пастку, проте зараз вона вже застаріла [7].

Не можна повністю відмовитися від дипломатичних імунітетів, оскільки у низці країн (Північна Корея, Афганістан, Сирія) співробітники дипломатичного представництва виконують свою роботу у постійній небезпеці. Було б неправильно позбавляти їх гарантії на безпеку, але це дуже виняткові випадки. У дипломатів має бути додаткова форма захисту, оскільки вони перебувають у чужій країні та виконують надважливу функцію підтримки дружніх стосунків між державами, проте уся система дипломатичних імунітетів вже давно вимагає реформування.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи, варто зазначити, що в якості сучасного правового явища дипломатичні імунітети були оформленні Віденською конвенцією про дипломатичні зносини

1961 року. З того часу їх об'єм не змінювався, а положення конвенції не переглядалися, незважаючи на істотні зміни у суспільстві. Практика зловживання імунітетами з боку дипломатичних агентів, на жаль, існує, а конкретні випадки зловживань викликають особливий резонанс та породжують

нові хвилі дискусії в наукових колах. У дипломатів має бути додаткова форма захисту через особливості функцій, що покладені на них у зв'язку з їх професійною діяльністю, проте проведене дослідження окреслює необхідність подальшого перегляду системи дипломатичних імунітетів.

Література

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text
2. Чистоходова І. А. Теоритические основы обоснования дипломатических привилегий и иммунитетов // Вестник РУДН, сер. Юридические науки. 2005. № 1. С. 116–123.
3. Даев В. Г. Иммунитеты в уголовно-процессуальной деятельности // Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1992. № 3. С. 48–52.
4. Murder of Yvonne Fletcher // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Yvonne_Fletcher
5. Pauli Poisuo. 10 Strange Crimes Committed by Diplomats // TopTenz. Dec. 18. 2018. URL: <https://www.toptenz.net/10-strange-crimes-committed-by-diplomats.php>
6. Anger in Berlin after Saudi driver who killed cyclist claims diplomatic immunity // The Telegraph. Jun. 16. 2017. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/06/16/anger-berlin-saudi-driver-killed-cyclist-claims-diplomatic-immunity/>
7. Jon Kelly. Should diplomats still have immunity? // BBC News Magazine. Mar. 29. 2016. URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-35882967>
8. Alexander Kashin. The History of my fighting. Part 1. URL: <https://alexandr-kashin.livejournal.com/13671.html>
9. Tom Jackman. Russian Hurt in Crash Sues U. S. Diplomat // The Washington Post. Sep. 15. 2002. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/local/2002/09/15/russian-hurt-in-crash-sues-us-diplomat/c845de31-cf4d-49ca-b048-5c9152505519/>
10. Жигалкін Ю. Российский дипломат-убийца в Канаде // Радио Свобода. Jan. 31. 2001. URL: <https://www.svoboda.org/a/24223912.html>
11. Булыкина Т. Проблемы реализации иммунитета должностных лиц государств от уголовной юрисдикции // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 333–336.
12. Задержание военного атташе Израиля связано с промышленным шпионажем. URL: <https://ria.ru/20110519/376712280.html>

References

1. Videnska konventsiaa pro dyplomatychni znosyny 1961 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text
2. Chistokhodova I. A. Teoriticheskie osnovy obosnovaniya diplomaticheskikh privilegii i иммунитетов // Vestnik RUDN, ser. Yuridicheskie nauki. 2005. № 1. S. 116–123.
3. Daev V. G. Immunitety v уголовно-protsessualnoi deyatelnosti // Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie. 1992. № 3. S. 48–52.
4. Murder of Yvonne Fletcher // Vikipediia. Vilna entsyklopediia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Yvonne_Fletcher
5. Pauli Poisuo. 10 Strange Crimes Committed by Diplomats // TopTenz. Dec. 18. 2018. URL: <https://www.toptenz.net/10-strange-crimes-committed-by-diplomats.php>
6. Anger in Berlin after Saudi driver who killed cyclist claims diplomatic immunity // The Telegraph. Jun. 16. 2017. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/06/16/anger-berlin-saudi-driver-killed-cyclist-claims-diplomatic-immunity/>
7. Jon Kelly. Should diplomats still have immunity? // BBC News Magazine. Mar. 29. 2016. URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-35882967>
8. Alexander Kashin. The History of my fighting. Part 1. URL: <https://alexandr-kashin.livejournal.com/13671.html>

-
9. Tom Jackman. Russian Hurt in Crash Sues U. S. Diplomat // The Washington Post. Sep. 15. 2002. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/local/2002/09/15/russian-hurt-in-crash-sues-us-diplomat/c845de31-cf4d-49ca-b048-5c9152505519/>
10. Zhigalkin Yu. Rossiiskii diplomat-ubiitsa v Kanade // Radio Svoboda. Jan. 31. 2001. URL: <https://www.svoboda.org/a/24223912.html>
11. Bulykina T. Problemy realizatsii immuniteta dolzhnostnykh lits gosudarstv ot ugovnoi yurisdiktsii // *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 5. S. 333–336.
12. Zaderzhanie voennogo attashe Izrailya svyazano s promshpionazhem. URL: <https://ria.ru/20110519/376712280.html>

Шуляка Яна Володимирівна

студентка факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шуляка Яна Владимировна

студентка факультета прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Shulyaka Yana

Student of the Faculty of Prosecution

Yaroslav Mudryi National Law University

Романова Вікторія Андріївна

студентка факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Романова Виктория Андреевна

студентка факультет прокуратуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Romanova Viktoriia

Student of the Faculty of Prosecution

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Аббакумова Дарина В'ячеславівна

кандидатка юридичних наук, доцентка

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8034

**ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ
В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ
ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ**

**СРАВНИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА СОУЧАСТИЯ
В МЕЖДУНАРОДНОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ И
НАЦИОНАЛЬНЫХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВАХ**

**COMPARATIVE ASPECTS OF THE INSTITUTION
OF COMPLICITY IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW
AND NATIONAL LEGISLATION**

Анотація. Вступ. Стаття присвячена розкриттю однієї із важливих питань сучасного кримінального права – інституту співучасті. Співучасть – це доктрина, згідно з якою інша особа (співучасник) може бути притягнута до відповідальності за злочин, якщо вона сприяла, допомагала, підбурювала, заохочувала, вимагала чи керувала злочинними діями іншої особи. Це включає в себе допомогу у вчиненні злочину до його вчинення, під час його вчинення та після вчинення злочину.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що співучасть за своїм характером має більшу суспільну небезпечність, ніж кримінальне правопорушення, вчинене однією особою, а отже призводить до більш шкідливих наслідків. Дослідження причин, характеру та видів співучасті дає змогу більш детально розглянути кожну з прогалин, яку виникли

в кримінальному законодавстві та усувати їх при застосуванні законодавства на практиці в подальшому. Саме тому, на нашу думку, обрана проблематика дослідження є вельми актуальною на даний момент через низку суттєвих умов, зокрема через початок повномасштабного вторгнення РФ на територію України та масові звірства, вчинені російськими окупантами в наших містах.

Мета. Метою цієї наукової статті є зображення основних понять, різновидів та відповідальності різних видів співучасників за вчинені у співучасті кримінальні правопорушення, визначення важливості більш детального вивчення такого інституту кримінального права, порівняння основних законодавчих аспектів інституту співучасті в національному законодавстві та міжнародному кримінальному праві.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база співвідношення інститутів співучасті в національному та міжнародному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних науковців, темами дослідження яких є науково-практичні дослідження в галузі національного кримінального та міжнародного кримінального права.

У процесі дослідження ми використали такі наукові методи: теоретичне узагальнення (для загальної характеристики інституту співучасті, дослідження її форм, видів, значення цього дослідження); аналізу та синтезу (проведення паралелей норм українського кримінального права з міжнародним); історичний (дослідження становлення підходів до визначення інституту співучасті); узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. Практичне значення нашого дослідження полягає у величезній ролі з'ясування характеру співучасті, її суспільної небезпечності та протиправності задля справедливого та правового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених у кількох особами.

Перспективи. Дослідження проблематика цього інституту може у подальшому допомогти у вирішенні конфузних питань, пов'язаних із притягненням осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у співучасті, до кримінальної відповідальності, в тому числі й міжнародно-правової, за злочини, вчинені у воєнних умовах.

Ключові слова: співучасть, співвиконавець, співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, виконавець, організатор, підбурювач та пособник, міжнародний трибунал, Міжнародний кримінальний суд.

Аннотация. Введение. Статья посвящена раскрытию одного из важных вопросов современного уголовного права – института соучастия. Соучастие – это доктрина, согласно которой другое лицо (соучастник) может быть привлечено к ответственности за преступление, если оно способствовало, помогало, подстрекало, поощряло, требовало или руководило преступными действиями другого лица. Это включает помощь в совершении преступления до его совершения, во время его совершения и после совершения преступления.

Актуальность темы исследования состоит в том, что соучастие по своему характеру имеет большую общественную опасность, чем уголовное правонарушение, совершенное одним лицом, а следовательно, приводит к более вредным последствиям. Исследование причин, характера и видов соучастия позволяет более детально рассмотреть каждый из пробелов, возникших в уголовном законодательстве и устранять их при применении законодательства на практике в дальнейшем. Именно поэтому, по нашему мнению, избранная проблематика исследования весьма актуальна в настоящее время из-за ряда существенных условий, в частности, через начало полномасштабного вторжения России на территорию Украины и массовые зверства, совершенные российскими оккупантами в наших городах.

Цель. Целью этой научной статьи является изображение основных понятий, разновидностей и ответственности разных видов соучастников за совершенные в соучастии уголовные правонарушения, определение важности более детального изучения такого института уголовного права, сравнение основных законодательных аспектов института соучастия в национальном законодательстве и международном уголовном праве.

Материалы и способы. Материалами исследования есть: 1) нормативно-правовая база соотношения институтов соучастия в национальном и международном праве; 2) труды отечественных и зарубежных ученых, темами исследования которых научно-практические исследования в области национального уголовного и международного уголовного права.

В процессе исследования мы использовали следующие научные методы: теоретическое обобщение (для общей характеристики института соучастия, исследование его форм, видов, значение этого исследования); анализа и синтеза (проведение паралелей норм украинского уголовного права с международным); исторический (исследование становления подходов к определению института соучастия); обобщение результатов (формулирование выводов).

Результаты. Практическое значение нашего исследования состоит в огромной роли уяснения характера соучастия, его общественной опасности и противоправности для справедливого и правового рассмотрения уголовных правонарушений, совершенных в нескольких лицах.

Перспективы. Исследование проблематика этого института может в дальнейшем помочь в решении конфузных вопросов, связанных с привлечением лиц, совершивших уголовные правонарушения в соучастии, к уголовной ответственности, в том числе и международно-правовой, за преступления, совершенные в военных условиях.

Ключевые слова: соучастие, соисполнитель, соучастие в уголовных правонарушениях со специальным субъектом, исполнитель, организатор, подстрекатель и пособник, международный трибунал, Международный уголовный суд.

Summary. Introduction. The article is devoted to the disclosure of one of the important issues of modern criminal law – the institution of complicity. Complicity is the doctrine that another person (accomplice) may be held liable for a crime if he or she facilitated, aided, abetted, encouraged, demanded, or directed another person's criminal activities. This includes assistance in committing a crime before, during and after the crime. The relevance of the research topic is that complicity by its nature is more socially dangerous than a criminal offense committed by one person, and therefore leads to more harmful consequences. The study of the causes, nature and types of complicity makes it possible to consider in more detail each of the gaps that have arisen in criminal law and eliminate them in the application of law in practice in the future. That is why, in our opinion, the chosen research issues are very relevant at the moment due to a number of important conditions, including the beginning of a full-scale russian invasion of Ukraine and mass atrocities committed by russian occupiers in our cities.

Purpose. The purpose of this article is to present the basic concepts, types and responsibilities of different types of accomplices for criminal offenses, determine the importance of a more detailed study of such an institution of criminal law, compare the main legislative aspects of the institution of complicity in national law and international criminal law.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) the legal framework for the ratio of institutions of participation in national and international law; 2) works of domestic and foreign scholars, the research topics of which are scientific and practical research in the field of national criminal and international criminal law.

In the course of the research we used the following scientific methods: theoretical generalization (for the general characteristics of the institute of complicity, research of its forms, types, significance of this research); analysis and synthesis (drawing parallels between the norms of Ukrainian criminal law and international law); historical (study of the formation of approaches to determining the institution of complicity); generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The practical significance of our study lies in the huge role of clarifying the nature of complicity, its social danger and illegality for the fair and legal treatment of criminal offenses committed in several persons.

Discussion. Research into the problems of this institution can further help to resolve the confusing issues related to bringing those who have committed criminal offenses in complicity to criminal liability, including international law, for crimes committed in military conditions.

Key words: complicity, accomplice, complicity in criminal offenses with a special entity, executor, organizer, instigator and accomplice, international tribunal, International Criminal Court.

Постановка проблеми. Співучасть не є поняттям, яке можна чітко та вичерпно сформулювати одним твердженням. Кожна держава у своєму законодавстві дає визначення поняттю співучастю по-своєму, враховуючи характер та особливості своєї правової системи. У науці кримінального права порівняно багато досліджень пов'язане із співучастю взагалі, його формами та видами зокрема. Але, незважаючи на широку увагу до його проблем, цей інститут досі залишається одним із найскладніших та найменш зрозумілих у кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблематики інституту співучасті зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Зокрема, український науковець Ус О.В. [2] виділяє два різновиди такого, найбільш суспільно-небезпечного, на нашу думку, виду співучасті, як виконавець. Видатний вчений Д. М. Горбачов [5] робить акцент на злочинах, вчинених у співучасті, зі спеціальним суб'єктом, що є не менш важливим. І. О. Зінченко [7]

у своїй науковій праці співставив правову систему Англії та України, що дає змогу узагальнити та провести паралелі, для того, щоб краще зрозуміти сутність співучасті. Німецький науковець, дослідник міжнародного кримінального права Герхард Верле [13] у своїх напрацюваннях зацентрував увагу на питанні, яке на сьогодні посідає одне з чільних, а саме це питання вчинення злочинів у співучасті в умовах війни. Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частині: визнання положень Римського статуту Україною повною мірою, зокрема й його ратифікації, яка дала б змогу привести українське судочинство у відповідність із європейськими правовими стандартами, а також справедливо та повномірно покарати воєнних злочинців.

Метою статті є зображення основних понять, різновидів та відповідальності різних видів співучасників за вчинені у співучасті кримінальні правопорушення, визначення важливості більш детального вивчення такого інституту кримінального права, порівняння основних законодавчих аспектів

інституту співучасті в національному законодавстві та міжнародному кримінальному праві.

Матеріали і методи є: 1) нормативно-правова база співвідношення інститутів співучасті в національному та міжнародному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних науковців, темами дослідження яких є науково-практичні дослідження в галузі національного кримінального та міжнародного кримінального права.

У процесі дослідження ми використали такі наукові методи: теоретичне узагальнення (для загальної характеристики інституту співучасті, дослідження її форм, видів, значення цього дослідження); аналізу та синтезу (проведення паралелей норм українського кримінального права з міжнародним); історичний (дослідження становлення підходів до визначення інституту співучасті); узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Злочинна співучасть, що виявляється в тій чи іншій різновиді злочинної групи (форм співучасті) також має істотне значення для кримінально-правової оцінки скоєного. Склади злочинів, кваліфіковані за ознаками їх вчинення групою осіб, широко використовуються в Кримінальних кодексах, групою осіб, що діють за попередньою домовленістю, організованою групою. Обтяжуючими обставинами при співучасті у кримінальному правопорушенні визнаються його вчинення за попередньою змовою групою осіб та організованою групою (ч. 2,3 ст. 28 КК). Співучасть може бути умисною чи неумисною.

На нашу думку, у цьому моменті існує певна колізія. Зокрема, наявна певна непослідовність закону, яка проявляється в тому, що в цілому намір на вчинення певного злочину не є обов'язковим, проте судова практика показує, що він є ключовим моментом при притягненні особи до кримінальної відповідальності за злочин, вчинений у співучасті. Зокрема, ми проаналізували рішення Верховного суду Каліфорнії, *People v. Veeman*. Біман, обвинувачений, був засуджений як помічник двох дітей чоловіків, які пограбували будинок його невістки. Існували докази того, що він поінформовував їх про зміст і план її будинку знаючи, що вони мають намір вчинити крадіжку. Його захист був таким він надав допомогу невинно, тобто без наміру стати пособником злочину. Суд першої інстанції вказав присяжним, що цих дій вже було достатньо, щоб засудити його, оскільки він надав допомогу «знаючи протиправну мету виконавця злочину.» Але Верховний суд визнав це помилкою і скасував вирок, вважаючи, що «важелі влади та

справедливий закон потребують доказів того, що пособник та підбурювач діяли з усвідомленням злочинної мети і з наміром або метою вчинення, або заохочення чи сприяння вчиненню правопорушення» [4, с. 369].

При розгляді питання співучасті в кримінальному правопорушенні не можна оминати увагою такий пункт, як співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. Спеціальний суб'єкт — це особа, яка, окрім загальних ознак, які повинні бути притаманні особі, щоб вона могла вважатися суб'єктом кримінального правопорушення, наділена ще й спеціальними ознаками, що мають бути передбаченні статтею Особливої частини Кримінального кодексу України для суб'єкта конкретного складу кримінального правопорушення.

Слідуючи загальному підходу, злочини зі спеціальним суб'єктом, що обтяжені співучастю характеризуються такою особливістю: лише спеціальний суб'єкт може бути особою-виконавцем такого правопорушення. Решта осіб відіграють іншу роль та можуть бути тільки співучасниками. Це положення деталізується в окремих статтях Особливої частини КК. Так, ч. 3 ст. 401 КК встановлює, що особи, не зазначені в цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу (розділ XIX «Про військові злочини») [5, с. 251–253].

Відповідно до ч. 1 ст. 27 КК України співучасниками злочину є: виконавець, організатор, підбурювач та пособник. Іноді на практиці виділяють таку фігуру, як ініціатор злочину. Однак ініціатором злочину, власне кажучи, є або підбурювач, або організатор злочину, тому український законодавець не вдався до виділення ініціатора як самостійного співучасника злочину. Слід мати на увазі, що українська судова практика припускає можливе сполучення в діях співучасників відразу декількох ролей. Наприклад, особа може бути одночасно організатором і виконавцем злочину, або підбурювачем і пособником злочину. Сполучення декількох ролей у діянні співучасника має обов'язково враховуватися судом при призначенні покарання [6, с. 205–215].

Кримінальний кодекс України так визначає різні види співучасників кримінального правопорушення.

Виконавцем (співвиконавцем) злочину визнається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають

кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК (ч. 2 ст. 27 КК). У національному законодавстві України, а саме у ч. 2 ст. 27 КК, закріплена така дефініція виконавця (співвиконавця), де зазначається, що це особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що, відповідно до закону, не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене цим Кодексом. Тобто та особа, яка безпосередньо вчинила злочин і визначається виконавцем (співвиконавцем) відповідно до чинного законодавства. У ч. 2 ст. 27 КК. Увагу зацентровано на визначальних ознаках такої особи: 1) вона є суб'єктом злочину; 2) вчинила злочин, передбачений КК; 3) вчинила злочин у співучасті з іншими суб'єктами злочину [1]. Аналізуючи ч. 2 ст. 27 КК, О. В. Ус чітко виділяє 2 різновиди діяльності виконавця: а) безпосереднє вчинення кримінального правопорушення, іншими словами здійснення повністю або частково діяння, що належить до ознак об'єктивної сторони складу злочину; б) вчинення кримінального правопорушення за допомогою використання інших осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності [2, с. 182–189].

Організатор злочину — це особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка створила організовану групу чи злочинну організацію чи керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК).

Підбурювачем визнається особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину, тобто підбурювач збуджує в інших співучасників умисел на вчинення ними злочину (ч. 4 ст. 27 КК).

Пособник — це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину (ч. 5 ст. 27 КК).

Стосовно проблематики цього питання на міжнародному рівні, то інститут співучасті в злочині добре знайомий міжнародного кримінального права. Наприклад, коли особа «спільно з іншою

особою» скоює злочин або замах на злочин, при вчиненні злочину групою осіб вони діють «із загальною метою», особа усвідомлює «умисел групи» на вчинення конкретного злочину. Перелік цих ознак закріплений у частині 3 статті 25 Римського Статуту.

Міжнародно-правові акти, як правило, не розрізняють певних типів співучасників — вони часто вказують, що кожен, хто «бере участь як Конвенція (1979 р.); або просто «є співучасником особи, яка вчинила дію чи намагалася вчинити дію» [3, ст. 1].

Акти міжнародного кримінального права, що були видані згодом, більш закріплювали більш детальне визначення видів співучасників, дозволених у злочинах. Відповідно до ст. 25 Римського статуту є такі види: а) вчинення злочину однією особою або разом з іншими; б) підмова, підбурення до злочину (якщо такий злочин все-таки має місце або якщо є замах на злочин); в) сприяння співучасникам у вчиненні таких злочинів або іншим чином сприяння їх вчиненню чи замаху, включаючи «фінансування їх вчинення».

Іноземні доктрини зазвичай посилаються на «спільників» та «інших співучасників» злочинів за міжнародним кримінальним правом. За словами В. А. Шабаса, ті, хто «вчинив» злочини, є «основними» злочинцями, а ті, хто планує, підбурює, наказує чи допомагає та підбурює до планування, підготовки та виконання, є «вторинними» злочинцями [7, с. 297].

У рішенні спеціального міжнародного трибуналу наголошувалося, що злочинець («головна» особа) «брав участь, прямо чи опосередковано, фізичним чи іншим чином, у матеріальних ознаках злочину, які виявилися в позитивних діях або у вчиненні дій, заснованих на за зобов'язаннями, окремо або в поєднанні з іншими, як». Наголошує, що зловмисники «не повинні бути безпосередньо залучені до всіх аспектів підозрюваної злочинної поведінки [8, с. 439].

Стосовно форм, у яких може існувати співучасть у міжнародному кримінальному праві, то джерела зазвичай посилаються на «групу людей» — без вказівки, чи мала така група попередню змову. До прикладу, у статті 9 Статуту Нюрнберзького трибуналу зазначено, що в міжнародному кримінальному праві існує така форма співучасті, як злочинна організація.

У практиці встановлення злочинних співучасників у сучасних міжнародних трибуналах *ad hoc* широкого поширення набуло поняття «спільна злочинна організація». Основними ознаками цієї форми співучасті є: 1) участь у злочині декількох

осіб; 2) створення генерального плану вчинення одного чи декількох злочинів; 3) будь-яка особа, яка може брати участь у приведенні цього генерального плану у життя [9; 10].

Розглядаючи цю проблему через призму соціальної дійсності, можна сміливо стверджувати, що вирішення питання співучасті на сучасний момент є важливим як для національного права України, так і для міжнародного кримінального права. Новинні джерела повідомляють про величезну кількість воєнних злочинів, вчинених окупантами у співучасті. Велику кількість із них становить зґвалтування, розбої та вбивства. Римський Статут у своїй статті 8 відносить зґвалтування до воєнних злочинів, які відносяться до юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Попри те, що Римський статут не ратифіковано, в 2014 та 2015 роках Україна скористалася механізмами визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду і подала заяви про визнання юрисдикції щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, та порушень прав людини [11].

Торкаючись теми воєнних злочинів, хочемо наголосити на тому, що виконавцями злочинів можуть також визнаватися як особа, від імені якої був виданий якийсь злочинний наказ (начальник, командир), так і та особа, яка безпосередньо привела цей наказ в дію та вчинила прямі

злочинні дії. Відповідно до цілого ряду постанов післявоєнних трибуналів, знайшов підтвердження в рішеннях сучасних міжнародних трибуналів *ad hoc* той факт, що «те, що солдату був даний наказ вбивати і катувати, порушуючи при цьому закони міжнародного права війни, ніколи не визнавалося в якості підстави для звільнення від відповідальності за подібні жорстокі діяння» [12, с. 295].

Висновок і перспективи подальшого дослідження. На нашу думку, ця проблема потребує невідкладного рішення. Якщо резюмувати дані, отримані в ході аналізу, можна зробити наступні висновки: тема інституту співучасті у кримінальному праві дуже різноманітна та багатогранна, вона не розкрита повністю в сучасному українському законодавстві. Також він є не цілком досліджений, через обставини на міжнародній арені. Окрім цього ратифікація Римського статуту принесла б значний плюс в наше національне законодавство. Якби це було здійснено, то багато воєнних злочинів, які на даний момент вчиняються на території країни, можна було б вирішити більш радикально і відповідно до норм міжнародного кримінального права. Також варто зазначити, що багато норм національного права потребують приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів із урахуванням сучасних новітніх підходів до вирішення подібних справ.

Література

1. Кримінальний кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 23.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.05.2022).
2. Ус О. В. Відмежування підбурювання до злочину від діяльності інших співучасників. Проблеми законності. 2008. № 94. С. 182–189.
3. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1970 р.: станом на 10 верес. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167#Text (дата звернення: 25.05.2022).
4. Sanford H. Kadish, Reckless Complicity, 87 J. Crim. L. & Criminology 369.1997. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol87/iss2/1>
5. Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Часопис київського університету права 2011/2. 2011. С. 251–253.
6. Зінченко І. О. За кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2013. № 3 (14). С. 205–215.
7. Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge University Press, 2006. 297 с.
8. Прокурор проти Міломира Стакіча (суд суду), IT-97–24-T, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МТБЮ), 31 липня 2003 р. URL: <https://www.refworld.org/cases, ICTY,41483ab14.html> [переглянуто 25 травня 2022 р.]
9. Прокурор проти Мілорада Крноєлаца (апеляційне рішення), IT-97-25-A, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МТБЮ), 17 вересня 2003 р. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,414806124.html> [переглянуто 25 травня 2022 р.]

10. Прокурор проти Мітара Васильєвича (апеляційне рішення), IT-98-32-A, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МТБЮ), 25 лютого 2004 р. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41483ce34.html> [переглянуто 25 травня 2022 р.]

11. Ратифікація Римського статуту дає для України більше механізмів для розслідування воєнних злочинів і покарання за них — Юридична Газета. Юридична газета — онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ratifikaciya-rimskogo-statutu-dae-dlya-ukrayini-bilshe-mehanizmiv-dlya-rozsliduvannya-voennih-zlochi.html> (дата звернення: 25.05.2022 р.).

12. Верле Г. Г. Принципи міжнародного кримінального права: підручник / Герхард Верле; пер. з англ. Одеса: Фенікс; Москва: ТранЛіт. 2011.

References

1. Criminal Code of Ukraine, Law of 05.04.2001 № 2341-III (Revised as of 23.04.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (appeal date: 29.05. 2022)

2. Us O. V. Separation of incitement to crime from the activities of other accomplices. Problems of legality. 2008. № 94. S. 182–189.

3. Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: Convention Org. Combined Nations of 16.12.1970: as of September 10, 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167#Text (access date: 25.05.2022).

4. Sanford H. Kadish, Reckless Complicity, 87 J. Crim. L. & Criminology 369.1997. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol87/iss2/1>

5. Gorbachev D.M. Features of complicity in crimes with a special subject. Journal of Kyiv University of Law 2011/2. 2011. P. 251–253.

6. Zinchenko I.O. On the criminal law of Ukraine and England: comparative legal aspect. Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi National Law University”. 2013. № 3 (14). P. 205–215.

7. Schabas W.A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge University Press, 2006. 297 p.

8. Prosecutor v. Milomir Stakic (Court of Justice), IT-97-24-T, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), 31 July 2003, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41483ab14.html> [accessed May 25, 2022].

9. Prosecutor v. Milorad Krnojelac (Appeal Decision), IT-97–25-A, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), 17 September 2003, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,414806124.html> [accessed 25 May 2022].

10. Prosecutor v. Mitar Vasiljevich (Appeal Decision), IT-98–32-A, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), 25 February 2004, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41483ce34.html> [accessed May 25, 2022].

11. Ratification of the Rome Statute provides Ukraine with more mechanisms for investigating and punishing war crimes — the Legal Gazette. Legal newspaper — online version. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ratifikaciya-rimskogo-statutu-dae-dlya-ukrayini-bilshe-mehanizmiv-dlya-rozsliduvannya-voennih-zlochi.html> (date of application: 25.05.2022).

12. Verle G.G. Principles of international criminal law: textbook / Gerhard Werle; lane from English. Odesa: Phoenix; Moscow: TranLit. 2011.

Єсімов Сергій Сергійович

кандидат юридичних наук, доцент

Львівський державний університет внутрішніх справ

Yesimov Serhii

PhD in Law, Associate Professor

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-9327-0071

Скриньковський Руслан Миколайович

кандидат економічних наук, професор

Львівський університет бізнесу та права

Skrynkovsky Ruslan

PhD in Economics, Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Ковалів Мирослав Володимирович

кандидат юридичних наук, професор

Львівський державний університет внутрішніх справ

Kovaliv Myroslav

PhD in Law, Professor

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-9730-8401

Сердюк Валентин Васильович

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, суддя

Верховний Суд

Serdiuk Valentyn

D. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Judge

Supreme Court

ORCID: 0000-0002-4085-6255

Хмиз Мар'яна Василівна

доктор філософії в галузі права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Khmyz Mariana

PhD in Law

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0003-3553-8022

Чистоклетов Леонтій Григорович

доктор юридичних наук, професор

Національний університет «Львівська політехніка»

Chystokletov Leontii

D. Sc. (Law), Professor

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-3306-1593

Хитра Олександра Леонтівна

доктор юридичних наук, доцент

Львівський державний університет внутрішніх справ

Khytra Oleksandra

D. Sc. (Law), Associate Professor

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-3632-5101

Слінько Сергій Вікторович

доктор юридичних наук, професор

Харківський національний університет внутрішніх справ

Slinko Serhii

D. Sc. (Law), Professor

Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-8611-3759

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-7975

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ГАРАНТІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

JUDICIAL CONTROL AS A GUARANTEE OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE FOR THE OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

Анотація. У статті розкрито особливості здійснення судового контролю як гарантії діяльності органів прокуратури за дотриманням прав людини в Україні. Встановлено, що судовий контроль виступає окремим інститутом, основна роль функціонування якого полягає у врегулюванні суспільних відносин з ціллю забезпечення захисту прав і законних інтересів людини і громадянина. Визначено, що судовий контроль за діяльністю органів прокуратури у контексті дотримання прав та свобод людини і громадянина виступає особливим видом державного контролю, який здійснюється судовою гілкою влади в Україні. З'ясовано, що предметом здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури є безпосередня діяльність цих органів, зокрема законність і обґрунтованість такої діяльності у контексті ухвалення управлінських чи процесуальних рішень. Встановлено, що суб'єктами здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури є Верховний Суд, апеляційні суди та місцеві суди. Визначено, що судовий контроль щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина потрібно проводити у процесі застосування заходів, якими забезпечуватиметься кримінальне провадження. Зазначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження особливостей і удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання правової охорони прав та свобод людини і громадянина в діяльності органів прокуратури України.

Ключові слова: судовий контроль, прокуратура, прокурор, судді, захист прав і свобод людини та громадянина, Конституція України.

Summary. The article reveals the features of the implementation of judicial control as a guarantee of the activities of the prosecutor's office for the observance of human rights in Ukraine. It has been established that judicial control acts as a separate institution, the main role in the functioning of which is to regulate social relations in order to ensure the protection of the rights and legitimate interests of a human and a citizen. It has been established that judicial control over the activities of the prosecutor's office in the context of respect for the rights and freedoms of man and citizen is a special type of state control exercised by the judicial branch of power in Ukraine. It was found that the subject of judicial control over the activities of the prosecutor's office is the direct activities of prosecuting authorities, in particular the legality and validity of such activities in the context of making managerial or procedural decisions. It has been established that the subjects of judicial control over the activities of the prosecutor's office are the Supreme Court, courts of appeal and local courts. It is determined that judicial control

over the observance of human and civil rights and freedoms should be carried out in the process of applying the measures that will ensure criminal proceedings. It is noted that the prospects for further research in this direction are to study the features and improve the mechanism of administrative and legal regulation of the legal protection of the rights and freedoms of man and citizen in the activities of the prosecutor's office of Ukraine.

Key words: judicial control, prosecutor's office, prosecutor, judges, protection of human and civil rights and freedoms, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. Органи прокуратури за умов належного функціонування у побудові правової держави повинні здійснювати свою діяльність із дотриманням і забезпеченням прав і свобод людини та громадянина. Здійснення контролю за додержанням, установлених положеннями Конституції України, прав і свобод людини та громадянина органами прокуратури належить до повноважень судових органів. Повага до прав людини і громадянин, а також захист їх свобод, є однією з ключових функцій держави.

Тут доцільно також відмітити, що у чинній Конституції України [1] зазначено, що права та свободи людини, а також гарантії їх дотримання, визначають зміст і спрямованість держави, а забезпечення дотримання таких прав та свобод — є одним із ключових обов'язків держави. Все це обумовило актуальність теми дослідження, його доцільність і важливість у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення деяких проблемних аспектів з питань судового контролю як гарантії діяльності органів прокуратури за дотриманням прав людини в Україні зробили такі вчені-юристи і практики: В. Банах [2], В. Гаращук [3], О. Жупанова [4], В. Марчак [5], О. Музичук [6], В. Синчук [7], О. Тараненко [8], О. Юхно [4] та інші.

Так, у науковій праці за ред. В. Авер'янова [9] пропонується під судовим контролем розуміти цілісне правове явище, у якому відображаються риси органів судової влади і специфіка їх діяльності. Поряд з тим, В. Гаращук [3] дотримується думки, що ключовими особливостями судового контролю є те, що він: проводиться судовою гілкою влади; здійснюється одноразово під час розгляду окремих адміністративних, кримінальних та цивільних справ у судах; специфіка та предметність судового контролю органів державного управління полягає у тому, що він регулює управлінські правовідносини, які закладаються між суб'єктами права (адміністративного).

Тут доцільно також відмітити, що О. Тараненко [8] трактує судовий контроль як обумовлену законом діяльність суду або судді щодо здійснення прямої чи опосередкованої перевірки відповідними

способами відповідності будь-яких рішень, дій або бездіяльності юридичних чи фізичних осіб чинним вимогам законодавчим і підзаконних документів у контексті розгляду судових справ чи розгляду скарг юридичних та фізичних осіб. Своєю чергою, С. Банах і С. Штогун [2] наголошують, що основною метою судового контролю є захист прав учасників судового процесу.

Визнаючи теоретичну і практичну цінність приведених вище досліджень за проблемою, тут доцільно також зазначити, що сьогодні недостатньо уваги приділено практичним питанням, які стосуються судового контролю як гарантії діяльності органів прокуратури за дотриманням прав людини в Україні.

Мета статті. Метою статті є виявити і дослідити особливості здійснення судового контролю як гарантії діяльності органів прокуратури за дотриманням прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури у напрямку дотримання прав та свобод людини і громадянина виступає одним із важливих видів контролю, оскільки забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина — це один із особливих аспектів функціонування судових органів.

Водночас доцільно зауважити те, що судовий контроль може здійснюватись тільки у межах окремого провадження, і лише у контексті безпосереднього звернення до суду з ціллю вирішення окремої судової справи.

Дослідження дозволяють відзначити, що судовий контроль виступає окремим інститутом, основна роль функціонування якого полягає у врегулюванні суспільних відносин з ціллю забезпечення захисту прав і законних інтересів людини і громадянина. Законодавча практика засвідчує, що інститут судового контролю повинен весь час розвиватись.

Функціонування судового контролю за діяльністю органів прокуратури щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина обумовлюється правовими нормами Конституції України [1], зокрема статтею 6, статтею 8, статтею 29, статтею 30, статтею 41, статтею 55 та статтею 62.

У відповідності до статті 55 Конституції України [1], кожному надається право на оскарження у суді рішень, дій або бездіяльності, яку вчинили органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи.

Ця стаття також регулює процес оскарження рішення, дії або бездіяльності органів прокуратури, що входять у систему органів державної влади.

Згідно статті 2 «Функції прокуратури» Закону України «Про прокуратуру» [10] основними функціями органів прокуратури є:

- підтримання державного обвинувачення у суді;
- представлення інтересів як громадянина, так і держави в суді за випадків, які визначені Законом України «Про прокуратуру» і нормами Цивільного процесуального кодексу України;
- проведення нагляду за дотриманням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання чи досудове слідство;
- проведення нагляду за дотриманням законів у контексті виконання судових рішень за кримінальними справами, а також під час застосування інших заходів, які носять примусовий характер та пов'язані із обмеженням особистої свободи громадян [10].

Повне і обґрунтоване здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури, який виступає гарантією дотримання прав та свобод людини і громадянина передбачає розкриття предмету та суб'єктів здійснення такого контролю.

Так, предметом здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури є безпосередня діяльність цих органів, зокрема законність і обґрунтованість такої діяльності у контексті ухвалення управлінських чи процесуальних рішень.

Разом з тим, суб'єктами здійснення судового контролю за діяльністю прокуратури є Верховний Суд, апеляційні суди та місцеві суди (відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [11]).

Юридична практика засвідчує, що однією із важливих форм здійснення судового контролю за діяльністю прокуратури, виходячи із того, що це важлива гарантія дотримання прав, виступає здійснення перевірки законності і обґрунтованості дій цих органів або ж їх бездіяльності та законності і обґрунтованості ухвалених ними рішень.

Досить часто справи, які відкривають стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів прокуратури, проходять перевірку судами щодо [6]:

- підстав, в рамках повноважень і у спосіб, який установлений Конституцією України і іншими законами України;

- особливостей використання повноважень;
- врахування усіх умов, що мали місце у вчиненні таких дій;
- неупередженості, сумлінності та розсудливості таких дій;
- дотримання принципу рівності усіх перед законом;
- пропорційності, тобто рівноваги між наслідками, які можуть спричинити такі дії для прав, свобод, інтересів людини і громадянина.

Виходячи із контексту здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина, доцільно зазначити, що застосування такого контролю буде доречним у процесі забезпечення кримінального провадження. Таким чином, вирішення питань стосовно застосування заходів, якими забезпечується кримінальне провадження, за кожного із випадків розгляду клопотань, вказує на те, що обов'язками суддів є [12]:

- 1) сумлінне та принципове здійснення повноважень щодо судового контролю за дотриманням прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні на час проведення досудового розслідування має відбуватися у рамках та відповідно до вимог закону;
- 2) перевірка на наявність об'єктивності і виправданості такого втручання в права та свободи людини і громадянина;
- 3) врахування того, що докази, якими підтверджуються обставини, повинні подаватись особами, які здійснюють такі клопотання тощо.

Доцільно зауважити, що здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури у контексті дотримання прав та свобод людини і громадянина має місце у процесі розгляду скарг, які поступили на дії як органів прокуратури, так і дії їх посадових осіб. Також існують і інші причини проведення судового контролю за діяльністю органів прокуратури. Наприклад, у випадку, коли судом було ухвалено рішення щодо застосування запобіжного заходу, який мав вигляд взяття під варту і продовження термінів такої варті, здійснення обшуку житла або інших об'єктів, якими володіє особа, яку взяли під варту, проведення виїмки матеріальних носіїв, на яких розміщена секретна інформація і/чи документи, які містять банківську таємницю, проведення примусової виїмки із житла або іншого об'єкта, який перебуває у володінні особи, щодо якої проводиться вилучення, проведення виїмки документів виконавчого провадження. Поряд з тим, розгляд кримінальних справ зокрема справ, об'єктом яких виступають

посадові злочини, передбачає вивчення судом інформації про підсудного, який є посадовою особою, а також вивчення умов, які сприяють вчиненню такого злочину [7].

Суд реагує на виявлені ним недоліки у роботі органів прокуратури чи прокурора у формі винесення окремої ухвали, у якій зосереджено увагу на відповідний орган чи посадову особу у фактах недержання ними/нею закону, а також на інші причини, які вплинули на вчинення такого злочину та умови, які цьому сприяли такому злочину [7].

Дослідження дозволяють відзначити, що суди виступають важливими суб'єктами здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури у контексті дотримання ними прав та свобод людини і громадянина. У такому контексті їх обов'язками і функціями відповідно є [12]:

- перевірка законності і обґрунтованості рішень, ухвалених органами прокуратури і їх посадовими особами;
- перевірка конституційності обмеження прав та свобод людини і громадянина, а також оцінювання підстав до проведення відповідних запобіжних заходів;
- винесення приватного рішень, у якому безпосередньо звернуто увагу на державні органи, громадські організації чи посадові особи стосовно установлення факторів порушення закону, а також причин та умов, за рахунок впливу яких відбулося таке порушення;
- розгляд скарг громадян щодо незаконності дій органів прокуратури та їх представників;
- ухвалення рішень за справами, за рахунок яких змінюється чи скасовується попередньо ухвалене рішення органами прокуратури;
- проведення контрольних заходів, наприклад, експертиз щодо законності дій органів прокуратури;
- відновлення прав юридичних та фізичних осіб, які були порушені;
- застосування різних правових санкцій тощо.

Доцільно зауважити, що судовий контроль щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина потрібно проводити у процесі застосування заходів, якими забезпечуватиметься кримінальне провадження. Саме у такому провадженні найчастіше відбувається порушення прав та свобод людини і громадянина [4].

З огляду на те, вирішення питань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження дозволяє виділити такі обов'язки, якими мають керуватись слідчі судді, зокрема [6]:

- 1) здійснювати повноваження із судового контролю принципово і сумлінно із дотриманням на цій

основі прав та свобод людини та громадянина у кримінальному провадженні на момент проведення судового розслідування, а також діяти у межах закону та у відповідності до вимог законодавчих положень;

- 2) проводити перевірку на наявність об'єктивної виправданості і необхідності проведення такого втручання у права та свободи людини і громадянина;
- 3) об'єктивно зважати на те, що незалежно від установленого процесуальним законодавством суб'єкта ініціювання, обов'язок покладається на слідчого та/або прокурора;
- 4) враховувати те, що докази, якими підтверджуються обставини, викладені у клопотанні щодо застосування заходів забезпечення, повинні податися особою, яка заявила про таке клопотання;
- 5) необхідно пам'ятати про те, що суддя, який брав участь в кримінальному провадженні на момент досудового розслідування не має жодного права взяти участь у такому провадженні, як у суді першої інстанції, так і у судах апеляційної і касаційної інстанцій, а також у процесі перегляду ухвалених Верховним Судом судових рішень чи за обставинами, які є тільки-но виявленими.

Основними ознаками судового контролю, який проводиться за дотриманням прав та свобод людини і громадянина органами прокуратури є те, що [6]:

- 1) він може тільки зовнішнім, тому що суди здійснюють контроль органів, які їм не підкорюються;
- 2) такий контроль досить часто має юрисдикційний характер, що позначається на тому, що діяльність суду націлена на вирішення деякого правового спору;
- 3) контроль проводиться в результаті судової процедури, для якої є характерним те, що ця процедура передбачає дотримання рівності усіх учасників, що беруть у ній участь;
- 4) реалізація цього контролю відбувається у формі судової постанови чи судового рішення.

Забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина виступає одним із основних завдань, які сьогодні стоять перед органами судової гілки влади в Україні. Ефективність здійснення судового контролю за дотриманням прав та свобод людини і громадянина залежить від роботи правоохоронних органів.

Існують випадки, коли суд встановлює факт порушення прав та свобод людини і громадянина та поряд з тим відновлює їх. Таким чином, відбу-

вається підвищення рівня якості діяльності правоохоронних органів у сфері кримінальних проваджень, до яких вимагається проведення судового контролю. Поряд з тим, основною метою судового контролю є дотримання принципу верховенства права у проведенні досудового розслідування за кримінальними провадженнями, за якими права та свободи людини і громадянина виступають одними із найвищих цінностей [5].

Доцільно також наголосити на тому, що судовий контроль за діяльністю органів прокуратури у контексті дотримання прав та свобод людини і громадянина виступає особливим видом державного контролю, який здійснюється однією із гілок державної влади в Україні, тобто судовими органами. Такий вид контролю носить імперативний характер та полягає у перевірці і визначенні факту додержання органами прокуратури покладених на них повноважень і функцій стосовно ухвалення ними обґрунтованих і правомірних рішень у їхній діяльності.

На підставі зазначеного вище, доцільно зауважити, що судовий контроль — це один із видів діяльності суду, основною метою якої є забезпечення законності додержання прав і свобод людини і обґрунтованості обмеження таких прав та свобод. Визначено, що дієвість судового контролю за діяльністю органів прокуратури щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина — це одне із основних завдань України.

Враховуючи нинішню ситуацію процесів здійснення судового контролю, необхідно зазначити, що такий контроль потребує проведення значних змін, оскільки він не є досконалим. Це підтверджується відсутністю у вітчизняному законодав-

стві чітко установлених норм стосовно систематичності механізму проведення судового контролю за діяльністю органів прокуратури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами виконаного дослідження можна стверджувати, що [1–12], що:

- судовий контроль виступає окремим інститутом, основна роль функціонування якого полягає у врегулюванні суспільних відносин з ціллю забезпечення захисту прав і законних інтересів людини і громадянина;
- судовий контроль за діяльністю органів прокуратури у контексті дотримання прав та свобод людини і громадянина виступає особливим видом державного контролю, який здійснюється судовою гілкою влади в Україні;
- предметом здійснення судового контролю за діяльністю органів прокуратури є безпосередня діяльність цих органів, зокрема законність і обґрунтованість такої діяльності у контексті ухвалення управлінських чи процесуальних рішень;
- суб'єктами здійснення судового контролю за діяльністю прокуратури є Верховний Суд, апеляційні суди та місцеві суди;
- судовий контроль щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина потрібно проводити у процесі застосування заходів, якими забезпечуватиметься кримінальне провадження.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження особливостей і удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання правової охорони прав та свобод людини і громадянина в діяльності органів прокуратури України.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звертання: 01.02.2022 р.).
2. Банах С., Штогун С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини // Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 4. С. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_4_13 (дата звертання: 01.02.2022 р.).
3. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 412 с.
4. Жупанова О.О., Юхно О.О. Теоретичні та прикладні питання здійснення судового контролю слідчим суддею у кримінальному провадженні // Право і безпека. 2017. № 4(67). С. 100–105. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3084> (дата звертання: 01.02.2022 р.).
5. Марчак В.Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_26 (дата звертання: 01.02.2022 р.).

6. Музичук О.М. Судебний контроль за діяльністю правоохоронительних органів в Україні // Журнал східноєвропейського права. 2013. № 1. С. 29–33.
7. Синчук В.Л. Види державного контролю за діяльністю органів прокуратури // Європейські перспективи. 2014. № 7. С. 84–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_7_17 (дата звертання: 01.02.2022 р.).
8. Тараненко О.М. Забезпечення законності в діяльності митних органів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Одеський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ. Одеса, 2006. 203 с.
9. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / ред.: В.Б. Авер'янов; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Факт, 2003. 384 с.
10. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звертання: 01.02.2022 р.).
11. Про судовустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звертання: 01.02.2022 р.).
12. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text> (дата звертання: 01.02.2022 р.).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
2. Banakh S., Shtohun S. Osoblyvosti povnovazhen slidchoho suddi shchodo zakhystu prav liudyny // Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2013. № 4. S. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_4_13 (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
3. Harashchuk V.M. Teoretyko-pravovi problemy kontroliu ta nahliadu u derzhavnomu upravlinni: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2003. 412 s.
4. Zhupanova O.O., Yukhno O.O. Teoretychni ta pryklady pytannia zdiisnennia sudovoho kontroliu slidchym suddeiu u kryminalnomu provadzhenni // Pravo i bezpeka. 2017. № 4(67). S. 100–105. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3084> (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
5. Marchak V. Ya. Cudovyi kontrol za dotrymanniam prav liudyny zghidno z kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy // Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. 2013. № 1. S. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_26 (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
6. Muzychuk O.M. Sudebnyy kontrol za deyatelnostyu pravookhranitelnykh organov v Ukraine // Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava. 2013. № 1. S. 29–33.
7. Synchuk V.L. Vydy derzhavnoho kontroliu za diialnistiu orhaniv prokuratury // Yevropeiski perspektyvy. 2014. № 7. S. 84–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_7_17 (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
8. Taranenko O.M. Zabezpechennia zakonnosti v diialnosti mytnykh orhaniv: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Odeskyi yurydychnyi instytut Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Odesa, 2006. 203 s.
9. Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky / red.: V.B. Averianov; NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv: Fakt, 2003. 384 s.
10. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
11. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvertannia: 01.02.2022 r.).
12. Pro deiaki pytannia zdiisnennia slidchym suddeiu sudu pershoi instantsii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib pid chas zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia: Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 05.04.2013 r. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text> (data zvertannia: 01.02.2022 r.).

Сопільник Любомир Іванович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений винахідник України
Львівський університет бізнесу та права*

Sopilnyk Lyubomyr

D. Sc. (Law), Professor, Honored Inventor of Ukraine

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0001-6581-7255

Гудима Віталій Валерійович

кандидат юридичних наук

Львівський університет бізнесу та права

Hudyma Vitaliy

PhD in Law

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0001-6708-3910

Пилипенко Іов Миколайович

Національний університет «Львівська політехніка»

Pylypenko Iov

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-8367-5278

Курилін Іван Ростиславович

кандидат юридичних наук, доцент

Національна академія внутрішніх справ

Kurilin Ivan

PhD in Law, Associate Professor

National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-5672-3959

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8011

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ

SOME ISSUES OF FORMATION A CORPS OF PROFESSIONAL JUDGES IN UKRAINE

Анотація. У статті представлено теоретичні положення і деякі практичні рекомендації із формування корпусу професійних суддів в Україні. Зазначено, що сьогодні в Україні необхідною умовою ефективної професійної діяльності суддів в контексті забезпечення права на справедливий суд виступають належні засади і механізми формування добросовісного і високопрофесійного корпусу суддів. Також сформульовано висновок про те, що у контексті реформування судової системи України необхідно обов'язково зосередити особливу увагу на покращенні спеціальної (професійної) підготовки кандидатів, що претендують на посаду судді (суддів), а також врахувати практичний досвід зарубіжних (європейських) країн з метою визначення пріоритетних напрямів удосконалення механізму формування корпусу професійних суддів в Україні на демократичних засадах. Тут доцільно опиратися на деякі основні положення – Рекомендації Rec(2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті

та професійній підготовці (від 12.05.2004 р.), а також значно покращити якість системи спеціальної (професійної) підготовки осіб (кандидатів) на посади суддів у Національній школі суддів України. Визначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження особливостей юридичної відповідальності суддів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду у цьому напрямі.

Ключові слова: суд, суддя, судово влада, формування корпусу професійних суддів, демократичні засади, спеціальна підготовка кандидатів на посади суддів, система оцінювання якості роботи суду, суспільний контроль.

Summary. The article presents theoretical provisions and some practical recommendations for the formation of a corps of professional judges in Ukraine. It is noted that today in Ukraine a necessary condition for the effective professional activity of judges in the context of ensuring the right to a fair trial is the proper foundations and mechanisms for the formation of a respectable and highly professional corps of judges. It is also concluded that in the context of reforming the judicial system of Ukraine, it is necessary to focus on improving the special (professional) training of candidates applying for the position of judge (judges), as well as take into account the practical experience of foreign (European) countries in order to determine priority areas for improving the mechanism formation of a corps of professional judges in Ukraine on a democratic basis. Here it is advisable to rely on some basic provisions – Recommendation Rec (2004) 4 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the role of the European Convention on Human Rights in university education and professional training (dated 12.05.2004), as well as significantly improve the quality of the system of special (professional) training of persons (candidates) for the positions of judges at the National School of Judges of Ukraine. It is determined that the prospects for further research in this direction are the study of the features of the legal liability of judges in Ukraine, taking into account foreign experience in this direction.

Key words: court, judge, judiciary, formation of a corps of professional judges, democratic foundations, special training of candidates for judges, system of evaluation of the quality of court activity, public control.

Постановка проблеми. Вступивши до Ради Європи 09.11.1995 р., Україна погодилась виконати цілий ряд спеціальних завдань і зобов'язань, серед яких [1; 2]: 1) усунути суттєві недоліки і наявні невідповідності у сфері правосуддя відповідно до міжнародних (європейських) стандартів; 2) збалансувати і оптимізувати систему судовустрою в Україні з належним наближенням до кращих сучасних світових практик, враховуючи вимоги і очікування суспільства. Звідси очевидно, що належні засади і механізми формування доброчесного і високопрофесійного корпусу суддів в Україні — є сьогодні важливою і необхідною умовою професійної діяльності суддів в контексті забезпечення права на справедливий суд [2]. Все це обумовило актуальність дослідження, його доцільність і важливість представлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важомий внесок у дослідження і вирішення окремих проблемних питань (як теоретичних, так і практичних) з формування корпусу професійних суддів в Україні зробили такі вчені-юристи і практики: С. Гладій [3], В. Городовенко [4], М. Кухта [5], Ю. Меліхова [6], Л. Москвич [7], І. Назаров [8], О. Овсяннікова [9], М. Оніщук [10], С. Прилуцький [11], В. Сердюк [12; 13], Л. Скомороха [14], Р. Скриньковський [15; 16; 17], Н. Слободяник [18], Д. Шпенюв [19] та інші [2].

Мета статті. Метою статті є представити теоретичні положення і практичні рекомендації із формування корпусу професійних суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами проведеного дослідження [2] сформульовано загальні висновки і пропозиції, які приведені нижче, потребують деякого уточнення і доповнення, систематизації і удосконалення, виходячи з теоретичної і практичної цінності окремих досліджень [3–20] за проблемою.

Так, демократичні засади формування корпусу професійних суддів в Україні поділяються на такі дві особливі групи, а саме: 1) нормативно-ціннісні засади; 2) інституційні засади. Одним з основоположних принципів зміцнення демократії є принцип суверенітету народу. Згідно з цим принципом народ має повне право брати участь у формуванні доброчесного, самостійного і незалежного корпусу професійних суддів.

Сучасна система демократії перебуває у чотирьох вимірах: 1) конституційному; 2) електоральному; 3) інституційному; 4) стан і система забезпеченості прав та свобод людини. Важливою засадою формування корпусу професійних суддів в Україні є гарантії незалежності суддів, які рекомендується поділити на: а) економічні, б) правові; в) політичні. Основними ознаками незалежності суддів є законність, свобода внутрішнього переконання, система гарантій і їх реальна незалежність від зовнішнього впливу і будь-якого тиску на них [2].

Сьогодні у світовій практиці існує цілий ряд дієвих і ефективних підходів до формування суддівського корпусу (наприклад, проведення прямих

виборів, компроміс політичний, самоорганізація судової влади тощо). Тут особливе місце належить підходу до формування суддівського корпусу, в якому на належному рівні присутній і ефективно використовується істотний елемент виборності. Цей підхід спрямований забезпечити справедливий та неупереджений, відкритий, прозорий і зрозумілий спосіб до формування високопрофесійного суддівського корпусу, побудованого на демократичних засадах.

Враховуючи наявні проблеми формування корпусу професійних суддів в Україні, одним із ключових аспектів проведення спеціальної перевірки щодо кандидата на посаду судді є особливості процедури люстрації суддів, з урахуванням юридичної відповідальності й презумпції невинуватості [16]. Тут також необхідно обов'язково зосередити особливу увагу на удосконаленні системи і покращенні спеціальної (професійної) підготовки кандидатів, що претендують на посаду судді.

В. Селезньов [20] зазначає, що «... на сучасному етапі процедура формування корпусу суддів не позбавлена недоліків, що пов'язані, зокрема із недостатнім обсягом проведення спеціальної підготовки порівняно із аналогічним зарубіжним досвідом, складністю проведення спеціальної перевірки та невизначеністю трудово-правових аспектів при направленні судді на спеціальну підготовку. У зв'язку із цим, доцільно внести відповідні зміни до чинного законодавства України ...» [20, с. 221].

Міжнародні (європейські) стандарти формування (комплектування) корпусу професійних суддів доцільно систематизувати і класифікувати за такими групами [2]: 1) стандарти, які визначають процедуру добору кадрів на посаду судді; 2) стандарти, що визначають вимоги до кадрів, що претендують на посаду судді; 3) стандарти, якими визначено особливості професійної (спеціальної) підготовки суддів; 4) стандарти, що визначають гарантії у ході (в процесі) виконання суддями покладених на них посадових обов'язків.

Чинне законодавство України (стосовно формування суддівського корпусу) в аспекті демократичних засад певною мірою відповідає міжнародно-правовим нормам, однак деякі окремі аспекти потребують певного удосконалення і належної регламентації (правової), зокрема — необхідно значно покращити якість системи спеціальної (професійної) підготовки осіб (кандидатів) на посади суддів у Національній школі суддів України тощо. Водночас також необхідно внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (від 02.06.2016 р. № 1402-VIII із змінами і допов-

неннями) [2; 21]: доповнити ч. 4 ст. 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді», рекомендується окремим абзацом 2, в якому чітко визначити і розкрити обставини (тобто конкретизувати поняття істотного дисциплінарного проступку), що унеможливають призначення на посаду судді (суддів); наступним логічним кроком (у цьому напрямі) — доповнити ч. 4 ст. 69 Закону «Про судоустрій і статус суддів» після слів «4. Не може претендувати на посаду судді ... за вчинення істотного дисциплінарного проступку» такими словами: «крім випадків, визначених абзацом 2 ч. 4 ст. 69 цього Закону».

Ефективне формування корпусу професійних суддів, якість судових рішень безпосередньо залежить від особливостей формування і застосування критеріїв відбору кандидатів на посади суддів, системи оцінювання якості роботи суду (суддів) і суспільного контролю за якістю суддівського корпусу, а також від конституційно-правових вимог. Тут доцільно опиратися на деякі основні положення — Рекомендації Rec (2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці (від 12.05.2004 р.) [21].

З'ясовано, що удосконалення механізму формування корпусу професійних суддів в Україні (на демократичних засадах) є складним процесом, особливе місце в якому займають [2]: 1) система оцінювання якості роботи суду (суддів); 2) суспільний контроль за якістю суддівського корпусу в Україні.

Так, основними структурними складовими (елементами) системи оцінювання якості роботи суду (суддів) (в контексті правового і організаційного удосконалення концептуальних засад формування корпусу професійних суддів в Україні) є: 1) стандарти якості роботи суду; 2) критерії (параметри) або критеріальні оптимальні значення і показники якості роботи суду; 3) методи і способи оцінювання. Для проведення суспільного контролю за професійною роботою судді (суддів) і відповідністю їх займаній посаді (як один з аспектів), рекомендується сформувати єдиний цілісний орган (наприклад, Дисциплінарний Суд), який на публічних і змагальних демократичних засадах буде розглядати: 1) скарги стосовно дій чи бездіяльності суддів; 2) справи про захист честі, гідності і професійної (ділової) репутації судді (суддів) тощо [2–19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження,

враховуючи при цьому також опитування суддів, адвокатів і прокурорів, науковців та інших фахівців (експертів) у галузі права за проблемою у цьому напрямі, можна стверджувати [1–22]: а) сьогодні в Україні необхідною умовою ефективної професійної діяльності суддів в контексті забезпечення права на справедливий суд виступають належні засади і механізми формування доброчесного і високопрофесійного корпусу суддів; б) у контексті реформування судової системи України необхідно обов'язково зосередити особливу увагу

на покращенні спеціальної (професійної) підготовки кандидатів, що претендують на посаду судді (суддів), а також врахувати практичний досвід зарубіжних (європейських) країн з метою визначення пріоритетних напрямів удосконалення механізму формування корпусу професійних суддів в Україні на демократичних засадах.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження особливостей юридичної відповідальності суддів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду у цьому напрямі.

Література

1. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення: 01.02.2022 р.).
2. Гудима В. В. Особливості формування корпусу професійних суддів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2021. 20 с.
3. Гладій С. В. Легітимність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національний юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7761> (дата звернення: 01.02.2022 р.).
4. Городовенко В. Періодичне навчання суддів та координаційні практики // Слово Національної школи суддів України. 2014. № 1. С. 116–121.
5. Кухта М. М. Конституційно-правові засади формування корпусу професійних суддів: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 189 с.
6. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді як філософсько-правова проблема: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Харків, 2013. 19 с.
7. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія / Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: ФІНН, 2011. 384 с.
8. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: вид-во «ФІНН», 2011. 432 с.
9. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 196–200.
10. Оніщук М. Роль Національної школи суддів України у підготовці кадрів для судової системи: реалії та перспективи // Слово Національної школи суддів України. 2014. № 1(6). С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2014_1_15 (дата звернення: 01.02.2022 р.).
11. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 223 с.
12. Сердюк В. В. Верховний суд України в системі розподілу функцій влади: монографія. Київ: Істина, 2007. 229 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
13. Сердюк В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. 304 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
14. Скомороха Л. В. Конституційно-правові аспекти формування професійного суддівського корпусу в Україні: сутність, механізм реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2010. 20 с.

15. Гудима В.В., Скриньковський Р.М. Особливості здійснення спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів у Національній школі суддів України. // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 7(107). С. 92–99. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-7-7329>
16. Skoromnyy Y., Skrynkovsky R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. № 6(11). P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>
17. Скриньковський Р.М., Глущенко С.В., Гудима В.В., Хмиз М.В. Порядок здійснення добору та призначення професійних суддів України у контексті конституційно-правових вимог до кандидатів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 9(43). С. 58–66. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7464>
18. Слободяник Н.С. Розвиток демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2019. 236 с.
19. Шпенюв Д.Ю. Шляхи підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів в Україні // Форум права. 2017. № 1. С. 205–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_35 (дата звернення: 01.02.2022 р.).
20. Селезньов В.А. Формування корпусу суддів України: проблеми, шляхи їх вирішення та перспективи розвитку // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 59. С. 216–223. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13760> (дата звернення: 01.02.2022 р.).
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.02.2022 р.).
22. Рекомендації Rec(2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці від 12 травня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_573#Text (дата звернення: 01.02.2022 р.).

References

1. Vysnovok № 190 (1995) Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy shchodo zaiavky Ukrainy na vstup do Rady Yevropy. Strasburh, 26 veresnia 1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
2. Hudyma V.V. Osoblyvosti formuvannia korpusu profesiinykh suddiv v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv, 2021. 20 s.
3. Hladii S.V. Lehitymnist sudovoi vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 / Natsionalnyi yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2015. 20 s. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7761> (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
4. Horodovenko V. Periodychne navchannia suddiv ta koordynatsiini praktyky // Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2014. № 1. S. 116–121.
5. Kukhta M.M. Konstytutsiino-pravovi zasady formuvannia korpusu profesiinykh suddiv: porinialno-pravove doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet». Uzhhorod, 2019. 189 s.
6. Melikhova Yu.A. Morально-profesiina kultura suddi yak filosofsko-pravova problema: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.12. Kharkiv, 2013. 19 s.
7. Moskvych L.M. Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz: monohrafiia / Natsionalnyi universytet «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kh.: FINN, 2011. 384 s.
8. Nazarov I.V. Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia: monohrafiia. Kharkiv: vyd-vo «FINN», 2011. 432 s.
9. Ovsiannikova O. Profesiina etyka suddiv ta pratsivnykiv sudu yak chynnyk, shcho vplyvaie na formuvannia hromadskoi dumky // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2016. № 8. S. 196–200.
10. Onishchuk M. Rol Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy u pidhotovtsi kadriv dlia sudovoi systemy: realii ta perspektyvy // Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2014. № 1(6). S. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2014_1_15 (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
11. Prylutskyi S.V. Formuvannia korpusu profesiinykh suddiv Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 / NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv, 2003. 223 s.
12. Serdiuk V.V. Verkhovnyi sud Ukrainy v systemi rozpodilu funkttsii vlady: monohrafiia. Kyiv: Istyna, 2007. 229 s.
13. Serdiuk V.V. Verkhovnyi Sud Ukrainy: vytoky, suchasnist, perspektyvy: monohrafiia. Kyiv: Istyna, 2008. 304 s.

14. Skomorokha L. V. Konstytutsiino-pravovi aspekty formuvannia profesiinoho suddivskoho korpusu v Ukraini: sutnist, mekhanizm realizatsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2010. 20 s.
15. Hudyma V. V., Skrynkovskyy R. M. Osoblyvosti zdiisnennia spetsialnoi pidhotovky kandydativ na posady suddiv u Natsionalnii shkoli suddiv Ukrainy. // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 7(107). S. 92–99. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-7-7329>
16. Skoromnyy Y., Skrynkovskyy R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. № 6(11). P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>
17. Skrynkovskyy R. M., Hlushchenko S. V., Hudyma V. V., Khmyz M. V. Poriadok zdiisnennia doboru ta pryznachennia profesiinykh suddiv Ukrainy u konteksti konstytutsiino-pravovykh vymoh do kandydativ // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky». 2021. № 9(43). S. 58–66. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7464>
18. Slobodianyk N. S. Rozvytok demokratychnykh zasad u formuvanni suddivskoho korpusu v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. 2019. 236 s.
19. Shpenov D. Yu. Shliakhy pidvyshchennia rivnia kvalifikatsii ta kompetentnosti suddiv v Ukraini // Forum prava. 2017. № 1. S. 205–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_35 (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
20. Seleznev V. A. Formuvannia korpusu suddiv Ukrainy: problemy, shliakhy yikh vyrishennia ta perspektyvy rozvytku // Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. Odesa: Feniks, 2017. Vyp. 59. S. 216–223. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13760> (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
21. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 01.02.2022 r.).
22. Rekomendatsii Rec(2004)4 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam pro rol Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny v universytetskii osviti ta profesiinii pidhotovtsi vid 12 travnia 2004 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_573#Text (data zvernennia: 01.02.2022 r.).

УДК 340+35.078.3

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гончаров Микола Вікторович

*аспірант кафедри теорії, історії права і держави конституційного права
Навчально-наукового інституту права*

Університету державної фіскальної служби України

Гончаров Николай Викторович

*аспирант кафедры теории, истории права и государства конституционного права
Учебно-научный институт права*

Университета государственной фискальной службы Украины

Honcharov Mykola

Graduate Student of the Department of Theory,

History of Law and the State of Constitutional Law

Educational and Scientific Institute of Law of

University of the State Fiscal Service of Ukraine

ORCID: 0000-0003-4452-1652

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8004

СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

СУЩНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

Анотація. У статті розглянуто концептуальні засади сутності інформаційної безпеки України з позицій різних дослідників. Проведений аналіз наукових джерел дозволив виявити, що інформаційна безпека в цілому, так і на елементарному рівні характеризується науковістю, системністю та має багато аспектів.

Доведено, що забезпечення інформаційної безпеки України є визначальним напрямом державної політики, від якого буде залежати існування держави, її національна безпека, соціально-економічний розвиток та відповідне місце у світовому співтоваристві.

Цілями державної політики України у сфері інформаційної безпеки: захист інформаційного суверенітету держави в сучасних умовах глобалізації; забезпечення інформаційної достатності для прийняття рішень державними органами, підприємствами та громадянами; реалізація конституційних прав і свобод громадян, суспільства і держави на інформацію.

Акцентовано увагу на основних завданнях державної інформаційної політики та з'ясована мета державної політики у сфері інформаційної безпеки України – це управління реальними та потенційними загрозами з метою створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб людини та громадянина, а також реалізації національних інтересів.

Дослідження сутності інформаційної безпеки України пов'язане з формуванням якісної системи інформаційної безпеки, що відповідатиме сучасним вимогам та загальним потребам України.

Виявлено недоліки державної інформаційної політики України в сучасних умовах, що пов'язані із відсутністю ефективної державної політики, недостатністю розвиненості національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури.

Встановлено, що державна політика в сфері інформаційної безпеки може бути представлена як сукупність національних цілей, інтересів і цінностей, стратегії та тактики, що розробляються та реалізуються державною владою для регулювання та вдосконалення безпосередньо процесів інформаційної взаємодії в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави.

На сьогодні для розробки ефективної системи інформаційної безпеки України виникає необхідність ґрунтовного вивчення праць науковців та дослідників із зазначеної теми.

Ключові слова: інформаційна безпека України, забезпечення інформаційної безпеки, національна безпека, система, державна інформаційна політика.

Аннотация. В статье рассмотрены концептуальные основы сущности информационной безопасности Украины с позиций разных исследователей. Проведенный анализ научных источников позволил выявить, что информационная безопасность в целом и на элементарном уровне характеризуется научностью, системностью и имеет много аспектов.

Доказано, что обеспечение информационной безопасности Украины является определяющим направлением государственной политики, от которого будет зависеть существование государства, его национальная безопасность, социально-экономическое развитие и место в мировом сообществе.

Целями государственной политики в сфере информационной безопасности: защита информационного суверенитета государства в современных условиях глобализации; обеспечение информационной достаточности принятия решений государственными органами, предприятиями и гражданами; реализация конституционных прав и свобод людей, общества и страны на информацию.

Акцентируется внимание на основных задачах государственной информационной политики и выяснена цель государственной политики в сфере информационной безопасности Украины – управление реальными и потенциальными угрозами с целью создания необходимых условий для удовлетворения информационных потребностей человека и гражданина, а также реализации национальных интересов.

Исследование сущности информационной безопасности Украины связано с формированием качественной системы информационной безопасности, отвечающей современным требованиям и насущным потребностям Украины.

Выявлены недостатки государственной информационной политики в современных условиях, связанные с отсутствием эффективной государственной политики, недостаточностью развитости национальной информационно-коммуникационной инфраструктуры.

Установлено, что государственная политика в сфере информационной безопасности может быть представлена как совокупность национальных целей, интересов и ценностей, разрабатываемых и реализуемых государственной властью стратегии и тактики для регулирования и совершенствования непосредственно процессов информационного взаимодействия во всех сферах жизнедеятельности общества и государства.

На сегодняшний день для разработки эффективной системы информационной безопасности Украины возникает необходимость основательного изучения работ ученых и исследователей по указанной теме.

Ключевые слова: информационная безопасность, обеспечение информационной безопасности, национальная безопасность, система, государственная информационная политика.

Summary. The article considers the conceptual foundations of the essence of information security of Ukraine from the standpoint of various researchers. The analysis of scientific sources revealed that information security in general and at the elemental level is characterized by scientific, systematic and has many aspects.

It is proved that ensuring information security of Ukraine is a defining direction of state policy, on which the existence of the state, its national security, socio-economic development and the corresponding place in the world community will depend.

Objectives of the state policy of Ukraine in the field of information security: protection of information sovereignty of the state in modern conditions of globalization; ensuring information adequacy for decision-making by state bodies, enterprises and citizens; realization of constitutional rights and freedoms of citizens, society and the state to information.

Emphasis is placed on the main tasks of the state information policy and the purpose of the state policy in the field of information security of Ukraine is to manage real and potential threats in order to create the necessary conditions to meet the information needs of man and citizen and national interests.

The study of the essence of information security of Ukraine is associated with the formation of a quality information security system that will meet modern requirements and urgent needs of Ukraine.

The shortcomings of the state information policy of Ukraine in modern conditions are revealed, which are connected with the lack of effective state policy, insufficient development of the national information and communication infrastructure.

It is established that the state policy in the field of information security can be presented as a set of national goals, interests and values, strategies and tactics developed and implemented by public authorities to regulate and improve information processes in all spheres of society and state.

Today, in order to develop an effective system of information security in Ukraine, there is a need for a thorough study of the works of scientists and researchers on this topic.

Key words: information security of Ukraine, information security, national security, system, state information policy.

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції України та враховуючи сучасні вимоги до побудови інформаційного суспільства, все більшої актуальності набувають питання сутності інформаційної безпеки в умовах розвитку сучасного суспільства. Слід зазначити, що в сучасному світі проблеми інформаційної безпеки набувають принципово нових характерних ознак. Військова агресія щодо України призвела до необхідності в негайному перегляді стратегічних засад, наукових поглядів на яких функціонувала система інформаційної безпеки нашої держави.

Питання сутності інформаційної безпеки в умовах розвитку сучасного суспільства є одним із головним для України, яке тісно пов'язано з вирішенням таких питань як захист суверенітету і територіальної цілісності країни, забезпеченням її економічної безпеки, тому що рівень інформаційної безпеки активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки держави.

На теперішній час сутність інформаційної безпеки в Україні полягає у здатності нашої країни захищати національні економічні інтереси від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також спроможності національної економіки зберігати й поновлювати процес суспільного відтворення.

Необхідною умовою розвитку сучасного суспільства є високий рівень інформаційної безпеки. Саме тому ефективне здійснення регулювання інформаційними ресурсами є важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки та реалізації вимірної державної політики.

Наша країна повністю включена в процеси інформатизації суспільства і формування єдиного світового інформаційного ринку. Інформаційний фактор має певне значення у процесі формування і становленні основних інститутів влади, у поданні та відстоюванні інтересів держави. Важливе значення у цьому спектрі суспільних відносин займають проблеми сутності інформаційної безпеки та формування якісної системи інформаційної безпеки, яка б могла відповідати сучасним вимогам та нагальним потребам України [1, с. 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даного питання приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців та дослідників. Зокрема, дослідження сутності інформаційної безпеки знайшли відображення у працях українських вчених: О.О. Золотар, А.Ю. Нашинець-Наумової, О.А. Баранова, О.О. Тихомирова, О.А. Заярний та інших [2; 3; 4; 5; 6].

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності інформаційної безпеки в умовах розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішній стан захисту прав і законних інтересів людини, суспільства й держави в інформаційній сфері України свідчить про низький рівень забезпечення інформаційної безпеки. Вітчизняна наука почала приділяти увагу проблемам інформаційної безпеки у межах забезпечення національної безпеки держави. Останні два десятиліття характеризуються інтенсивним вивченням даної галузі, але в той же час спостерігається відсутність єдиної наукової концепції щодо сутності інформаційної безпеки в Україні. Отже, існує необхідність наукового аналізу вивчення формування та реалізації державної політики в сфері інформаційної безпеки.

Дослідження проблем сутності інформаційної безпеки будуються на вивченні загально-методологічних основ процесу інформаційної безпеки, закономірностей розвитку інформаційного життя суспільства, шляхів и способів використання інформаційної сфери для реалізації основних завдань держави.

У системі національної безпеки держави основне місце займає інформаційна безпека, під якою зазвичай розуміється стан відсутності інформаційних небезпек і загроз, або в разі їх наявності, стан стійкості основних сфер життєдіяльності.

Переважає більшість сучасних дослідників характеризують інформаційну безпеку як стан захищеності інформаційного середовища, що відповідає інтересам держави, за якого забезпечується формування, використання і можливості розвитку незалежно від дії внутрішніх і зовнішніх інформаційних небезпек і загроз.

У той же час, під інформаційною безпекою доречно розуміти певну групу суспільних відносин, що виникають в процесі захисту конституційних прав і свобод людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз в інформаційній сфері.

Також слід зазначити на те, що важливою ознакою інформаційної безпеки, на думку Н.С. Мороз, є її динамічність, оскільки вона, в широкому сенсі, являє собою забезпечення стабільності та розвитку інформаційної сфери, яка постійно змінюється через різні потреб учасників інформаційних відносин [7, с. 136].

Інформаційна безпека, за визначенням Б.О. Кормича, виступає як захист зазначених законом правил, за якими виникають інформаційні процеси в країні, що забезпечують гарантовані Конституцією

умови існування і розвитку людини, всього суспільства та держави [8, с. 89].

Інформаційна безпека України, на думку І. Громика, Т. Саханчук, — це охорона державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх інформаційних небезпек і загроз, захист інформаційного суверенітету держави і безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва [9, с. 130–134].

В. С. Цимбалюк характеризує інформаційну безпеку як стан інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [10, с. 204].

С. С. Єсімов вказує, що суть інституту інформаційної безпеки в системі інформаційного права полягає в здійсненні правових, організаційних, технічних заходів, що забезпечують безпеку всіх складових інформаційно-комунікаційного комплексу держави, системи інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційної інфраструктури, науково-технічного та виробничого комплексу інформаційної індустрії, ринку інформаційної продукції та послуг, системи масової інформаційної освіти, просвіти та підготовки професійних кадрів для інформаційної сфери окремих організацій та кожної людини [11, с. 75].

Р. А. Калюжний розуміє під інформаційною безпекою такий вид суспільних інформаційних правових відносин щодо створення, допомоги, охорони та захисту необхідних для людини, суспільства і держави безпечних умов функціонування [12, с. 234–244].

Водночас С. Ф. Гуцу пропонує розглядати інформаційну безпеку як стан умови існування потреби в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє функціонування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [13, с. 35].

Як підсумок, Л. С. Харченко зазначає, що інформаційна безпека є частиною національної безпеки, процес управління небезпеками та загрозами державними і недержавними інституціями, окремими особами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет України [14, с. 65].

Слід відмітити, що на теперішній час у наукових працях досі відсутня єдина концепція щодо змісту поняття «інформаційна безпека», а також не підготовлено єдиного методологічного погляду до сутності інформаційної безпеки.

Дослідження сутності інформаційної безпеки України пов'язане з формуванням якісної системи

інформаційної безпеки, що відповідатиме сучасним вимогам нашої держави.

Процеси державотворення в Україні вимагають дальшого підвищення якості державного керівництва у сфері забезпечення інформаційної безпеки, розвитку методів управління з врахуванням специфіки цієї сфери суспільних відносин.

Державна політика в сфері інформаційної безпеки країни спрямована на захист національних інтересів держави, суспільства та особистості. Головну роль у здійсненні державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки відіграють органи державної влади.

Можна визначити такий зміст державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки в Україні:

- нормативне регулювання потреб учасників інформаційних відносин шляхом прийняття законодавчих актів, рішень державних органів, спрямованих на реалізацію державної політики у цій сфері;
- розгляд державними органами влади, суттєвих питань відносно інформаційної безпеки, визначення пріоритетів державної політики в цій сфері, а також розробка та реалізація комплексних програм;
- достатнє фінансування і матеріально-технічне забезпечення, виділення у державному та місцевих бюджетах цільових коштів на фінансування державної політики в у сфері забезпечення інформаційної безпеки України тощо.

Встановлення належного рівня інформаційної безпеки є необхідною умовою розвитку інформаційного суспільства. Тому, розбудова ефективної системи інформаційної безпеки є однією з головних завдань забезпечення національної безпеки України. Державна політика в сфері інформаційної безпеки повинна ґрунтуватися на наукових і методологічних дослідженнях, систематизованих і об'єднаних в єдину концепцію.

Висновки. Розглянувши сутність інформаційної безпеки в умовах розвитку сучасного суспільства можна зробити наступні Висновки. Основна мета державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України — це управління реальними загрозами та небезпеками щодо створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб держави, суспільства та особистості.

У багатьох наукових працях з питань інформаційної безпеки цілями державної політики України у сфері інформаційної безпеки є: захист інформаційного суверенітету держави в сучасних умовах глобалізації; забезпечення інформаційної

достатності для прийняття рішень органами влади, суб'єктами господарювання та громадянами; реалізація конституційних прав і законних інтересів людини, суспільства й держави в інформаційній сфері.

Інформаційна безпека в країні повинна забезпечуватися проведенням єдиної державної політики в інформаційній сфері, вираженою системою заходів економічного, політичного, соціального й

організаційного характеру, реальних загрозам та небезпекам національних інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Таким чином, у зв'язку з розвитком інтеграційних відносин, входженням України в європейський інформаційний простір виникає необхідність ґрунтовного вивчення праць науковців та дослідників із зазначеної теми для розробки ефективної системи інформаційної безпеки України.

Література

1. Ніщименко О. А. Інформаційна безпека України на сучасному етапі розвитку держави і суспільства // Наше право. 2016. № 1. С. 17–23.
2. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
3. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика. Київ: Едельвейс, 2014. 497 с.
4. Дзюбань О. П., Панфілов О. Ю., Чемчекаленко Р. А. Методологічний контекст дослідження проблеми інформаційної безпеки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 2. С. 171–180.
5. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
6. Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 700 с.
7. Мороз Н. С. Сутність інформації в контексті загальних принципів інформаційної безпеки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 137–142.
8. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навчальний посібник. К.: Кондор, 2004. 382 с.
9. Громико І., Саханчук Т. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам // Право України. 2008. № 8. С. 130–134.
10. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики): монографія. Київ: Освіта України, 2010. 388 с.
11. Єсімов С. С. Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері інформаційної безпеки. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 73–76.
12. Калюжний Р. А. Інформаційне право України: концептуальні основи формування // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. № 3(6). 2001. С. 234–244.
13. Гуцу С. Ф. Правові основи інформаційної діяльності: навч. посібник. Х.: «Нац. Аерокосм. Ун-т «Харк. авіац. ін.-т», 2009. 48 с.
14. Харченко Л. С., Ліпкан В. А., Логінов О. В. Інформаційна безпека України: глосарій / заг. ред. Р. А. Калюжний. Київ: «Текст», 2004. 134 с.

References

1. Nishchimenko O. A. Information security of Ukraine at the present stage of development of the state and society // Our law. 2016. № 1. S. 17–23.
2. Nashinets-Naumova A. Y. Information security: issues of legal regulation. Kyiv: Helvetica Publishing House, 2017. 168 p.
3. Baranov O. A. Legal support of the information sphere: theory, methodology and practice. Kyiv: Edelweiss, 2014. 497 p.
4. Dzoban O. P, Panfilov O. Y., Chemchekalenko R. A. Methodological context of research on information security. Foreign trade: economics, finance, law. 2014. № 2. S. 171–180.
5. Zolotar O. O. Information security of man: theory and practice: monograph. Kyiv: ArtEk Publishing House LLC, 2018. 446 p.

6. Zayarny O. A. Legal support for the development of the information sphere of Ukraine: administrative-tort aspect: monograph. Kyiv: Helvetica Publishing House, 2017. 700 p.
7. Moroz N. S. The essence of information in the context of general principles of information security. Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Legal sciences. 2016. № 845. S. 137–142.
8. Kormich B. A. Information security: organizational and legal foundations: a textbook. K.: Condor, 2004. 382 s.
9. Gromyko I., Sakhanchuk T. State dominance of information security of Ukraine in terms of countering threats // Law of Ukraine. 2008. № 8. P. 130–134.
10. Tsymbalyuk V. S. Information law (basics of theory and practice): monograph. Kyiv: Education of Ukraine, 2010. 388 p.
11. Yesimov S. S. Ways to improve regulatory and legal regulation in the field of information security. Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2013. Vyp. 11. P. 73–76.
12. Kalyuzhny R. A. Information law of Ukraine: conceptual foundations of formation // Scientific Bulletin of the Dnepropetrovsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. № 3 (6). 2001. P. 234–244.
13. Gutsu S. F. Legal basis of information activities: textbook. manual. H .: «Nat. Aerospace University «Khark. aviation. in.-t », 2009. 48 p.
14. Kharchenko L. S., Lipkan V. A., Loginov O. V. Information security of Ukraine: glossary / general. ed. R. A. Kalyuzhny. Kyiv: Text, 2004. 134 p.

Мадіна Вікторія Вікторівна

*аспірантка кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мадина Виктория Викторовна

*аспирант кафедры судоустройства и прокурорской деятельности
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Madina Viktoriia

*PhD Student of the Department of Judiciary and Prosecutorial Activity
Yaroslav Mudryi National Law University*

Мітько Михайло Васильович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Митько Михаил Васильевич

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Mitko Mykhailo

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8033

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУДЕБНЫЙ ПРЕЦЕДЕНТ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА В АНГЛО-АМЕРИКАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE OF LAW IN THE ANGLO-AMERICAN LEGAL SYSTEM

Анотація. У статті розглядається питання особливостей системи джерел права в різних правових системах, які були сформовані відповідно до місцевих традицій із врахування зовнішнього впливу. Однією із головних проблем, які розглядаються у цій статті є визначення місця судового прецеденту у англо-американській правовій системі, його значення при вирішенні конкретної справи. Цим дослідженням підіймається питання історії виникнення, розвитку судового прецеденту як правового явища, його складових елементів та їхньої ролі як допоміжного елементу в судовій судовому нормотворенні та правозастуванні незалежно від рівня судової інстанції в країнах англо-американської правової системи.

На відміну від системи джерел права континентальної правової системи, де головним джерелом права є закон або кодифікований нормативно-правовий акт, в англо-американській правовій системі саме судовий прецедент є основним джерелом права як прояв загального права. Історично через велику кількість справ, які потребували вирішення спочатку непрофесійними суддями, а потім вже кваліфікованими юристами та нерозвиненість нормативно-правової бази, таким особам доводилося здійснювати розширювальне тлумачення правових норм та іноді власне створювати нові, інтерпретуючи їх кожного разу. Відтак після деякого періоду часу юристами було уніфіковано рішення суддів, такі збірники набули важливого значення, коли суд міг послатися на вже вирішену факту з однаковими фактичними обставинами та застосувати «ratio decidendi» у новій справі.

Після такого стрімкого розвитку суддівського права в англо-американській правовій системі гострим стало те, що не лише найвищі суди можуть створювати своїм рішенням судовий прецедент, але й інші суди загальної системи мають право на це: як суди першої інстанцій (окружні суди), так і апеляційні суди та, до прикладу, Верховний Суд США. При

цьому виникає питання юридичної сили таких прецедентів залежно від рівня суду, який його створив. Тому це питання є наступним, яке розглядається у цій статті.

Важливим фактором також є застосування порівняльного методу дослідження зазначених вище питань, а тому доволі цікавим моментом аналізу інформації є порівняння сутності судового прецеденту в континентальній правовій системі та англо-американській правовій системі.

Ключові слова: судовий прецедент, англо-американська правова система, джерело права.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос об особенностях системы источников права в различных правовых системах, которые были сформированы в соответствии с местными традициями с учетом внешнего воздействия. Одной из главных проблем, рассматриваемых в этой статье, является определение места судебного прецедента в англо-американской правовой системе, его значение при решении конкретного дела. Этим исследованием поднимается вопрос истории возникновения, развития судебного прецедента как правового явления, его составляющих элементов и их роли как вспомогательного элемента в создании судом нормы права и правоприменении независимо от уровня судебной инстанции в странах англо-американской правовой системы.

В отличие от системы источников права континентальной правовой системы, где главным источником права является закон или кодифицированный нормативно-правовой акт, в англо-американской правовой системе именно судебный прецедент является основным источником права, как проявление общего права. Исторически из-за большого количества дел, которые нуждались в решении сначала непрофессиональными судьями, а затем уже квалифицированными юристами и неразвитость нормативно-правовой базы, таким лицам приходилось осуществлять расширительное толкование правовых норм и иногда собственноручно создавать новые, интерпретируя их каждый раз. Так после некоторого периода времени юристами было унифицировано решение судей, такие сборники приобрели важное значение, когда суд мог сослаться на уже решенную фактулу с одинаковыми фактическими обстоятельствами и применить «ratio decidendi» в новом деле.

После столь стремительного развития судейского права в англо-американской правовой системе достаточно ясным стало то, что не только самые высокие суды могут создавать своим решением судебный прецедент, но и другие суды общей системы имеют право на это: как суды первой инстанций (окружные суды), так и апелляционные суды и, например, Верховный Суд США. При этом возникает вопрос юридической силы таких прецедентов в зависимости от уровня создавшего его суда. Поэтому этот вопрос следующий, который рассматривается в этой статье.

Важным фактором является применение сравнительного метода исследования указанных выше вопросов, а потому довольно интересным моментом анализа информации является сравнение сущности судебного прецедента в континентальной правовой системе и англо-американской правовой системе.

Ключевые слова: судебный прецедент, англо-американская правовая система, источник права.

Summary. The article deals with the issue of the features of the system of sources of law in various legal systems, which were formed in accordance with local traditions, taking into account external influences. One of the main problems considered in this article is the determination of the place of judicial precedent in the Anglo-American legal system, its significance in solving a particular case. This study raises the issue of the history of the emergence, development of judicial precedent as a legal phenomenon, its constituent elements and their role as an auxiliary element in the creation of the rule of law by the court and law enforcement, regardless of the level of the judiciary in the countries of the Anglo-American legal system.

Unlike the system of sources of law in the continental legal system, where the main source of law is a law or a codified legal act, in the Anglo-American legal system, it is judicial precedent that is the main source of law, as a manifestation of common law. Historically, due to the large number of cases that needed to be decided first by non-professional judges, and then by qualified lawyers and the underdevelopment of the legal framework, such persons had to carry out an extensive interpretation of legal norms and sometimes create new ones with their own hands, interpreting them each time. So, after a certain period of time, the lawyers unified the decision of the judges, such collections became important when the court could refer to an already decided plot with the same factual circumstances and apply the «ratio decidendi» in a new case.

After such a rapid development of judicial law in the Anglo-American legal system, it became quite clear that not only the highest courts can create a judicial precedent by their decision, but other courts of the general system have the right to do so: as courts of first instance (district courts), as well as appellate courts and, for example, the US Supreme Court. This raises the question of the legal force of such precedents, depending on the level of the court that created it. Therefore, this question is the next one, which is considered in this article.

An important factor is the use of the comparative method of studying the above issues, and therefore a rather interesting point in the analysis of information is the comparison of the essence of judicial precedent in the continental legal system and the Anglo-American legal system.

Key words: judicial precedent, Anglo-American legal system, source of law.

Постановка проблеми. Перейняття досвіду для країн континентальної правової системи щодо застосування судового прецеденту в суді є досить актуальним для нас питанням, а тому вивчення та всебічне дослідження статусу судового прецеденту в англо-американській правовій системі є досить на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку, становлення та впливу на англо-американську правову систему розглядало досить велика кількість науковців, серед яких можна виділити Дашковську О. Р. [13], Марченка М. М. [8], Скакуна О. Ф. [5], Загайнова С. К. [6], Шевчука С. В. [14] та ін. Оскільки дана проблема наразі є досить розповсюдженою, то її подальше наукове дослідження вважається доцільним.

Метою статті є дослідження структурної та сутнісної особливості судового прецеденту в англо-американській правовій системі, його впливу на суддівську практику: як при нормотворенні, так і під час правозастосування. Важливим моментом дослідження є також визначення ознак судового прецеденту, яким він відрізняється у континентальній правовій системі та англо-американській правовій системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомим є той факт, що судовий прецедент у англо-американській правовій системі посідає центральне місце серед джерел права. Саме прецедентне право стало основою такої правової системи. Право цієї правової системи не поділяється на публічне і приватне. Немає поділу на імперативні та диспозитивні норми права. Воно не має поділу на цивільне та кримінальне, інші галузі права [1, с. 74].

Від так, характерною рисою англо-американської правової системи є відсутність яскравого поділу на галузі всередині системи права. Норми такої правової системи спрямовані в першу чергу на вирішення казуальних проблем, а не на створення загальної норми права для майбутнього використання на законодавчому рівні [2, с. 291]. Отже в англо-американській правовій системі головним у правозастосовній діяльності судів є саме судова практика (конкретніше-судовий прецедент).

Історично судовий прецедент бере свій початок у англійських судах, коли судді мали вирішувати велику кількість юридичних спорів в умовах нерозвиненості правових норм. Саме для уніфікації та в подальшому полегшення вирішення схожих або ідентичних кейсів суддів почали використовувати судові рішення вищих судів як авторитетних вирішуючи свої справи. Тут треба зазначити,

що виникнення судового прецеденту як джерела права являє собою довгий, а не одномоментний процес, адже вони мали отримати ознаку загальнообов'язковості для набуття статусу офіційного джерела права.

В оксфордському словнику судовий прецедент визначено наступним чином: «прецедент, як приклад судової справи, що приймається або може бути прийнятим в якості зразка чи правила для наступних справ, або з допомогою якого може бути підтверджено або пояснено будь-який аналогічний акт чи обставина [11].

Р. Давид пояснив значення терміну «судовий прецедент» як «рішення по конкретній справі, яке є необхідним для судів тієї чи іншої інстанції при вирішенні таких саме справ, або служить приблизним прикладом тлумачення закону, що не має обов'язкової сили» [4, с. 301].

Підсумовуючи думки як національних, так й іноземних експертів можна дійти висновку, що прецедент — це результат діяльності суду, коли прийняте рішення набуває статусу обов'язкового під час розгляду і вирішення аналогічних справ у подальшому.

Судовий прецедент як основне джерело права в англо-американській правовій системі відіграє основну роль, адже саме на основі прецедентного права й була сформована така правова система. Скакун О. Ф. визначає, що загалом правова система є комплексом взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин та юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок) [5, с. 25].

Деякі науковці ведуть дискусію щодо співвідношення судової практики та власне судового прецеденту як джерела права в англо-американській правовій системі.

Власне судова практика в англо-американській правовій системі не визнається окремим джерелом права, замість неї джерелом права саме судовий прецедент має первинне та обов'язкове значення. Судову практику та судовий прецедент не можна об'єднувати під один процес, бо вони є окремими структурними одиницями процесу правотворчості [13, с. 37].

С. В. Шевчук у своїй монографії провів глибокий аналіз різних доктринальних джерел та виділив такі спільні ознаки судової практики та судового прецеденту як джерел права:

- 1) мають «неписаний» характер, тобто створюються судами та не є складовою частиною нормативно-правової бази;
- 2) є необхідними для постійного здійснення правосуддя та формуються у правозастосовній діяльності суду під час розгляду певної справи;
- 3) забезпечуються примусом держави;
- 4) набувають форми на основі встановлених під час суду юридичних та фактичних фактів і подій;
- 5) не мають регламентованої структури, формуються окремо кожного разу залежно від змісту судової справи (*ratio decidendi*) [14, с. 9].

Водночас судова практика відмінна від судового прецеденту за наступними ознаками:

- 1) не є обов'язковою для застосування в подібних справах, якщо тільки такі справи не повторюються;
- 2) характеризується тим, що норми права, які створюються судами не мають обов'язкової сили для судів нижчих інстанцій під час розгляду аналогічних справ, на відміну від норм законодавства;
- 3) судова практики за своїм змістом є певною кількістю окремих судових рішень, які в подальшому узагальнюються практикою суду вищої інстанції, а судовий прецедент є казуїстичним [13, с. 36–37].

Власне доктрина судового прецеденту сформувалася в результаті тривалого проміжку часу, який почав формуватися ще в Англії й остаточно сформувалася у середині 19 століття. Найбільш яскраво він має вираження саме в англо-американській правовій системі, де прямо визнається обов'язковість попередньої судової практики внаслідок дії концепції «*stare decisis*». Потім така концепція була перейнята й такими країнами, як США, Нова Зеландія. Вчені виокремлюють наступні етапи розвитку вищезазначеної доктрини: виникнення загального права як такого, доповнення «правом справедливості», інтерпретація статутів за допомогою судового прецеденту [6, с. 2] Судовий прецедент в юридичному аспекті розглядається як акт-результат діяльності суду, що вирішує певний правовий спір, є результатом судової правотворчості та джерелом права.

Тлумачний словник *Black's law dictionary* визначає доктрину «*stare decisis*» як концепцію, в якій суд, при визначенні принципу права як такого одного разу, що застосовується до певної ситуації, буде слідувати та застосовувати такий принцип у наступних справах, де фактична сторона є майже ідентичною [3]ю Поняття «*stare decisis*» з латинської мови перекладається як «стояти на

вирішеному». Сутність концепції полягає в тому, що ідентичні чи схожі кейси мають вирішуватися однаково.

Науковці зазначають, що рішення судів як англо-американської правової системи, так і романо-германської правової системи права спрямовані на вирішення спорів та їхні рішення в результаті здійснення правосуддя, в окремих випадках можуть створювати загальнообов'язкові правила (*binding cases*). При цьому у вищезазначеній правовій системі таке правило створюється шляхом формулювання правової позиції, а вже потім певний принцип (*ratio decidendi*).

Судовий прецедент розуміють у вузькому й широкому значенні, де в першому випадку в судовому прецеденті розуміється саме *ratio decidendi* справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі тлумачення та вирішення конкретної справи за наявності прогалини чи нечіткості в законодавстві. У широкому значенні прецедент — це рішення суду у всьому своєму об'ємі, яке містить таку норму.

Дія судового прецеденту залежить від рівня суду, бо від цього залежить юридична сила прецеденту. Кожний суд має дотримуватися прецеденту вищого суду та, зазвичай, пов'язаний своїм рішенням і рішеннями судів рівної юрисдикції. Рішення нижчих судів мають характер підкореності та рекомендаційний вплив: принцип *stare decisis* як загальне правило сприяє єдності в праві в такому випадку. Судові рішення можуть ґрунтуватися на двох різновидах принципу *stare decisis*: принципі підкореності або переконливості [7]ю

Сутність першого «вертикального» принципу полягає в тому, що судова установа повинна слідувати нормі, яка була встановлена в результаті розгляду іншої аналогічної справи. Цей принцип також передбачає обов'язковість рішення суду вищої інстанції для всіх інших судів. При подальшому розгляді справ раніше ухвалені рішення суду будуть також обмежувати його наступні рішення, що інколи називають «горизонтальним» *stare decisis*. Принцип переконливості передбачає можливість, але не обов'язок суду застосовувати попереднє правило за наявності великої аргументації в ній [12, с. 69].

Структурно судовий прецедент складається з *ratio decidendi* та *obiter dictum*. *Ratio decidendi* є основною мотивацією суду, яка є основою прийнятого рішення та надалі використовується судовими органами як зразок для вирішення інших подібних справ. Викладена в судовому рішенні мотивація має нормативно-правову основу. Доречно

буде згадати думку І. Уембо, який зазначає, що *ratio decidendi* — це загальне правило, без якого будь-яка справа була б вирішена по-іншому. У вітчизняній правовій системі таке правило як правова позиція [15, ст. 238].

Obiter dictum загалом визначається як коментарі суду щодо питань, які не входять до предмета судового рішення, проте існують для додаткового тлумачення та мають додатковий, необов'язковий характер.

Судовий прецедент як джерело права в англо-американській правовій системі проявляється дещо зі своїми особливостями залежно від обраної моделі. Відтак, історично склалося, що існує англійська та американська модель всередині англо-американської правової системи.

Структура англійського прецеденту ускладнена тим, що суддя під час винесення рішення, яке приймається як прецедент, повинен розмежувати *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Крім цього, обов'язковість сформульованого судом прецеденту додатково залежить від місця суду в судовій системі. У американській моделі навпаки застосування судового прецеденту має дещо спрощену систему: є можливим зміна судової практики.

Як було зазначено вище, судовий прецедент діє по вертикальній системі та по горизонтальній. Зокрема, на прикладі англійської моделі можна зробити наступні висновки: 1) рішення, винесені Верховним судом, є обов'язковими прецедентами для всіх судів; 2) рішення, винесені Апеляційним судом є обов'язковими для всіх судів нижчих інстанцій включно для самого себе (крім кримінальних справ); 3) рішення, який виніс Високий суд є обов'язковими для судів нижчих інстанцій і мають значний вплив і в більшості випадків використовуються як керівні різними відділеннями Високого суду і Суду Корони [7, с. 257]. У США переважає вертикальна дія судового прецеденту, коли суди вищої інстанції відносно вільні щодо питання застосування своїх же судових прецедентів.

Для порівняння цих двох доктрин судового прецеденту виділяють наступні особливості: 1) англійська модель концепції *stare decisis* є досить жорсткою. Суди майже не мають права вибору у питанні застосування прецеденту. У той же час в американській моделі концепція *stare decisis* є більш гнучкою. Зокрема, Верховний Суд США та апеляційні суди штатів не вважають себе обов'язково пов'язаними своїми попередніми рішеннями. Використовуючи певні міркування, останні уповноважені самостійно вирішувати питання про застосування будь-якого прецеденту [8, с. 363].

Висновки та перспективи досліджень у даному напрямку. Судовий прецедент у такому вигляді, як він виглядає зараз пройшов досить довгий шлях свого формування під впливом традицій Англії, а потім й США починаючи від формування практики вищих судів, впливу на неї загального права та остаточним утвердженням судового прецеденту як основного джерела права. На мою думку, такий розвиток прецеденту як джерела права в англо-американській правовій системі зумовлений неодноразово якісним розвитком законодавства, яке тормозило правозастосовну практику та великим обсягом практичних кейсів у судах, що зумовлювало винайдення певних шляхів для полегшення роботи суддів, більш швидкого вирішення подібних або аналогічних судових справ на основі використання попередніх рішень судів. Американська та англійська модель застосування та формування судового прецеденту також залежить від національних традицій та статусу найвищих судових інстанцій, застосування принципу підкореності або переконливості, обсягу їхньої свободи у відступі від попередніх правових позицій, статусу їхніх рішень для судів нижчих інстанцій при вирішенні подібних правових спорів.

Щодо місця та різниці статусу судового прецеденту у континентальній правовій системі та англо-американській варто звернутися до рішення Верховного суду Луїзіани, який у справі *Doerr v. Mobil Oil Corporation* зазначив, що «... суд ніколи не зв'язаний попередньо винесеними рішеннями — він завжди може змінити свою думку, попередні правові позиції суду є переконливим, а не обов'язковим вираженням права. І тільки в тому разі, якщо суди тривалий час стабільно визнаватимуть правоположення, не передбачене законодавством, таке правоположення стане частиною правового звичаю Луїзіани згідно зі ст. 3 Цивільного кодексу і застосовуватиметься як право штату» [9, с. 14].

Тобто можна зробити висновок, що у англо-американській правовій системі використання судового прецеденту є обов'язковим та пояснюється застосуванням принципу підкореності, а у континентальній правовій системі — це ліпше використання досвіду, накопиченого у багатьох рішеннях судів для забезпечення реалізації принципів судочинства та застосування принципу переконливості.

Щодо подальшого дослідження зазначеної проблеми, то варто звернути увагу на ті зміни, які відбуваються в країнах англо-американської правової системи, а саме підвищення ролі судів різних інстанцій у формуванні судових прецедентів та їхньої юридичної сили.

Література

1. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. К.: Знання 2008. 333 с.
2. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер. 2006. 688 с.
3. Black's Law Dictionary. St. Paul: West Publishing Co., 1990. 1176 p.
4. Давід Р. Основні правові системи сучасності. Москва: Прогрес. 1976. 400 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун. Харків: Консум. 2004. 656 с.
6. Загайнова С. К. Судовий прецедент: проблеми правореалізації. Москва: Норма. 2002. 176 с.
7. Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права. Київ: Центр навчальної літератури. 2005. 346 с.
8. Марченко М. М. Судова правотворчість та суддівське право / М. М. Марченко. Москва: Проспект. 2011. 521 с.
9. Doerr V. Mobil Oil Corp / V. Doerr [00-0947, p.14 (La.12/19/00), 774 So.2d 119, 128; C. 14.
10. Зівс С. Л. Джерела права: монографія. Москва: Наука. 1981. 241 с.
11. Oxford English Law Dictionary URL: <http://www.search.oed.com>
12. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. К., 1999.
13. Дашковська О. Р. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. Вісник Акад. прав. наук України. 2011. № 1. С. 34–41.
14. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ. 2007. 640 с.
15. Крос Р. Прецедент в англійському праві. Москва: Юридична література, 1985. 239 с.

References

1. Vedernikov Y. A., Papirna A. V. Theory of State and Law: tutorial / Y. A. Vedernikov, A. V. Papirna. K.: Znannya. 2008. 333 p.
2. Zaychuk O. V., Onishchenko N. M. Theory of State and Law. Academic course: book. Zaychuk O. V., Onishchenko N. M. K.: Jurinkom Inter. 2006. 688 p.
3. Black's Law Dictionary. St. Paul: West Publishing Co., 1990. 1176 p.
4. David R. Basic legal systems of today. Moscow: Progress. 1976. 400 p.
5. Skakun O. F. Theory of State and Law: book / O. F. Skakun. Kharkiv: Consum. 2004. 656 p.
6. Zagaynova S. K. Judicial precedent: problems of law enforcement. Moscow: Norma. 2002. 176 p.
7. Vedernikov Y. A. Theory of state and law. Kyiv: Center for Educational Literature. 2005. 346 p.
8. Marchenko M. M. Judicial lawmaking and judicial law / M. M. Marchenko. Moscow: Prospect. 2011. 521 p.
9. Doerr V. Mobil Oil Corp / V. Doerr [00-0947, p.14 (La.12/19/00), 774 So.2d 119, 128; C. 14.
10. Zivs S. L. Sources of law: monograph. Moscow: Science. 1981. 241 p.
11. Oxford English Law Dictionary. URL: <http://www.search.oed.com>
12. Burnham W. Introduction to US Law and Legal System. K., 1999.
13. Dashkovskaya O. R. Judicial precedent and case law as sources of law. Bulletin of Acad. right. Sciences of Ukraine. 2011. № 1. S. 34–41.
14. Shevchuk S. V. Judicial lawmaking: world experience and prospects in Ukraine: monograph. Kyiv. 2007. 640 p.
15. Cross R. Precedent in English law. Moscow: Legal Literature. 1985. 239 p.

Суходубова Ірина Володимирівна
кандидат юридичних наук, асистент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Sukhodubova Iryna
Candidate of Law, Assistant
Yaroslav Mudryi National Law University

Іржавська Вероніка Євгенівна
студентка факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Irzhavska Veronika
Student of the Faculty of Justice of the
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8032

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

HUMAN RIGHTS AND THEIR RESTRICTIONS DURING WARTIME

Анотація. Останнім часом в Україні відбуваються безпрецедентні події – вторгнення і збройна агресія Російської Федерації. З огляду на це, серйозного значення набуває непохитність гарантованих Конституцією та іншими правовими документами прав людини. Адже, коли в країні починається війна, то забезпечення всіх свобод, яке мало суспільство, є під загрозою.

У таких випадках свідомою потребою є встановлення особливого комплексного регулювання відповідних відносин, які потребують додаткового координування соціально-економічних процесів в умовах обмеження прав і свобод громадян.

В цій статті висвітлені права, які можуть бути обмежені у разі воєнного стану, і також ті, що є недоторкані ні в якому разі. Зокрема було аналізовано численні документи: Конституцію України [1], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [3], Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753[4].

Особлива увага була приділена темі міжнародного права та міжнародного гуманітарного права. Виняткова його функція полягає в тому, що за допомогою норм встановлюють правила поведінки, які є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, щоб взаємодіяти сприяючи, а не заважаючи одна одній, крім цього міжнародне право містить норми, які спонукають країни дотримуватись певних правил поведінки як у мирний час, так і в період війни. Саме такі правові інструменти допоможуть у відстоюванні суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в умовах агресії РФ. Тому були досліджені важливі документи: Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни [6], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7], практику Європейського суду з прав людини та інші законодавчі акти.

Ключові слова: воєнний стан, війна, обмеження прав і свобод, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право.

Summary. Recently, unprecedented events have taken place in Ukraine – the invasion and armed aggression of the Russian Federation. In view of this, the inviolability of human rights guaranteed by the Constitution and other legal documents is of great importance. After all, when a war breaks out in a country, the provision of all the freedoms that society has is under threat.

In such cases, there is a conscious need to establish a special comprehensive regulation of relevant relations, which require additional coordination of socio-economic processes in terms of restricting the rights and freedoms of citizens.

This article highlights the rights that can be reduced in the event of martial law, as well as those that can not be violated in any case. In particular, numerous documents were analyzed: the Constitution of Ukraine [1], the Law of Ukraine «On the legal

regime of martial law» [2], «On the transfer, forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or emergency» [3], persons to socially useful work in martial law approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 13, 2011 № 753 [4].

Special attention was paid to the topic of international law and international humanitarian law. Its exclusive function is to establish rules of conduct that are standards for all states in their relations to interact in a way that promotes, not hinders, and that international law contains rules that encourage countries to adhere to certain rules of conduct. in peacetime and during war. Such legal instruments will help defend Ukraine's sovereignty, independence and territorial integrity in the face of Russian aggression. Therefore, important documents were studied: the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War [6], the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [7], the case law of the European Court of Human Rights and other legislation.

Key words: martial law, war, restrictions on rights and freedoms, international law, international humanitarian law.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поручена проблема. Для уникнення ситуацій порушення прав людини, особливо при збройному конфлікті, кожен громадянин має знати їх. Це потрібно для можливості захисту, відновлення порушених свобод та для того, щоб мати високий рівень правової культури.

Окрім цього, у статті висвітлені значущі нормативно-правові акти міжнародного гуманітарного права, а це має велике значення, щодо посилення юридичної освіти, стосовно практики Європейського суду з прав людини та тлумачення правових документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В сфері правового тлумачення прав і свобод людини, що можуть бути обмежені при збройному конфлікті працювали: Василюк Н. [9], Гловюк І. [10], Усманов Ю. І. [11] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Одним з головних завдань статті є розгляд прав людини при правовому режимі воєнного стану. Також, висвітлення основних статей міжнародного гуманітарного права, щодо невідчужуваних свобод людини. Крім цього, мета даної статті — розглянути документи, що стосуються воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наступ і збройна агресія Російської Федерації проти України призвели до того, що весь державний апарат і суспільство перейшло до оперативного функціонування в умовах воєнного стану. У Законі України «Про правовий режим воєнного стану», правовий режим воєнного стану визначається як, «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях

у разі збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки» [2]. З огляду на це можливе «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022, громадяни України, мають знати про певні ліміти у своїх правах та усвідомлювати їх межі, щоб вберегти себе від беззаконня та виконувати громадянський обов'язок.

Важливо почати з того, що обмеження прав людини поділяють на загальні й конкретно-індивідуальні. Що стосується першого випадку, то врізання певних свобод є наслідком настання воєнного або надзвичайного правового режиму чи стану, який потребує захисту національної безпеки й оборони.

Актуально буде розпочати з основоположного нормативно-правового акту, а саме Указу президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». В ньому зазначено, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини й громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження...» [2]. Ці статті втілюють в себе такі права:

- «Кожному гарантується недоторканність житла» [1] (стаття 30);
- «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції» [1] (стаття 31);

- «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [1] (стаття 32);
- «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [1] (стаття 33);
- «Кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [1] (стаття 34);
- «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [1] (стаття 38);
- «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [1] (стаття 39);
- «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [1] (стаття 41);
- «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [1] (стаття 42);
- «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1] (стаття 43);
- «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів» [1] (стаття 44);
- «Кожен має право на освіту» [1] (стаття 53).

Визначально, що Конституція України як основний гарант забезпечення і захисту прав і свобод громадян, містить, також перелік прав, які не можуть лімітуватися навіть в період дії воєнного стану. До цього списку входять такі норми:

- не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 24);
- громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство (стаття 25);
- не може бути порушеним невідчужуване право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність (статті 27, 28, 29);
- не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або

особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування (стаття 40);

- не можуть бути обмеженими права на житло, на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі й сім'ї (статті 47, 51);
- неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження (стаття 52);
- не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (статті 55, 56);
- ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (стаття 60);
- не може бути обмеженим право на професійну правничу допомогу; ніхто не може притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення; презумпція невинуватості; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (Статті 59, 61–63).

Також, є окремі закони, що регулюють права людей під час воєнного стану. Одним з таких є Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [3] та Порядком розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 [5].

Згідно з першим нормативно-правовим актом, допускається під час вищезгаданих правових режимів примусове відчуження майна з попереднім чи наступним повним відшкодуванням його вартості. Але можливий і той варіант, що майно буде вилучено без відшкодування грошової цінності.

Рішення щодо таких дій може прийматися військовим командуванням, погодженим згідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, а також військовим командуванням у місцевостях, де ведуться бойові дії.

Що стосується документу «Порядком розгляду заяв...» [5], то він встановлює такі вимоги до акту:

- назва військового командування та органу, який погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що встановив таке рішення;

- інформація про власника майна;
- повинен також за наявності вказуватися документ, що встановлює право власності на майно;
- майно повинне бути описане достатньо для його ідентифікації (що стосується нерухомого майна — адреса, для рухомого майна (транспортні засоби) — реєстраційний номер, марку, модель, номер шасі та інші дані);
- якщо майно було попередньо відшкодоване, то вказується сума виплачених коштів.

Підписувати акт має власник майна, або його представник і уповноважені особами військового командування та органу, що прийняв висновок про примусове відчуження майна. Після цього документ скріплюється печатками військового командування або згаданих органів. Право державної власності на майно виникає з дати підписання акту.

Щодо компенсації за примусово відчужене майно в умовах воєнного стану, то воно виконується з попереднім повним відшкодуванням його вартості коштом держави до підписання акту. Якщо ж грошова цінність майна буде повернута потім, то вона має здійснитися протягом п'яти наступних бюджетних періодів, правового режиму надзвичайного стану, або ж протягом одного наступного бюджетного періоду після скасування воєнного чи надзвичайного стану шляхом виплати коштів з державного бюджету.

Окрім вищезазначених обмежень, в умовах воєнного стану працездатних осіб можуть залучати для суспільно корисних робіт, «що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, які водночас не можуть бути пов'язані із підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи й послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки» [4].

Така специфіка трудової повинності закріплена в нормативно-правовому акті: «Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753.

Військове командування, разом з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування можуть прийняти рішення, щодо запровадження такої праці та залучення працездатних осіб до виконання суспільно корисних робіт, що має бути доведено до відома громадян через засоби масової інформації.

До суспільно корисних робіт залучаються працездатні особи, враховуючи громадян, що не підлягають мобілізації, які за віком і станом здоров'я не мають обмежень до роботи в умовах правового режиму воєнного стану (крім працездатних осіб, які залучені до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і заброньовані за підприємствами на період мобілізації та воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер), а саме:

- 1) безробітні та інші особи, що не працюють;
- 2) працівники діяльних в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), що не залучені до виконання мобілізаційних замовлень та не зараховані до складу позаштатних, невоєнізованих формувань цивільного захисту;
- 3) особи, зайняті в особистому селянському господарстві;
- 4) студенти вишів, учні та слухачі професійно-технічних навчальних закладів;
- 5) особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

«Обов'язково має бути укладений строковий трудовий договір, з кожною зазначеною особою. Забороняється залучати до суспільно корисних робіт малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я» [4].

Ні в якому разі не можна залучати людей до таких робіт «на радіаційно або хімічно забруднених територіях, у районах ведення бойових дій, виникнення небезпечних і особливо небезпечних інфекційних хвороб, місцях розташування вибухонебезпечних предметів, а також поза місцевістю, де оголошено воєнний чи надзвичайний стан» [4].

Потрібно відзначити, що за виконання робіт повинна здійснюватися оплата працівникам чинних підприємств, відповідно до умов оплати праці, встановлених за професією (посадою), на яку їх зараховано, і розмір такої оплати не має бути нижчим від розміру середньої заробітної плати за основним місцем роботи.

Теж не можна залишити без уваги приклади міжнародного права.

Його характерною особливістю є наявність комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, що володіють вищою юридичною силою. У дипломатії їх зазвичай називають принципами міжнародних відносин. До них відносяться ідеї миру й співробітництва, гуманізму, демократії, дотримання прав і свобод людини й ін. Між цих принципів-ідей наявні й такі, що наголошують на захисті людей під час збройного конфлікту.

Прикладом може стати Конвенція про захист прав людини (КЗПЛ, Конвенція) [7]. КЗПЛ голосить про специфіку зобов'язань держави, щодо захисту права на життя в умовах збройного конфлікту, межі необхідності застосування сили, принципи ефективного розслідування та низку інших тематичних питань.

Приміром може послугувати тлумачення 2 статті Іриною Гловюк про те, що «право кожного на життя охороняється законом, нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.»

Така дія не буде розглядатися як порушення статті, якщо вона буде виконана за певних умов, що базуються на необхідному застосуванні сили. По-перше, позбавлення життя може здійснитися для захисту будь-якої особи від незаконного насильства. По-друге, у випадку законного арешту або для запобігання втечі особи, яка офіційно заарештована. По-третє, такі дії можуть бути вчинені за обставин придушення заворушень чи повстань, здійснені правомірними діями.

Так само, з огляду на практику Європейського суду з прав людини стаття 2, наскільки це можливо, має тлумачитися як міжнародно-правові норми, а саме, норм міжнародного гуманітарного права, що виконують виключну функцію у зменшенні безжального ставлення до людей та вчиненні негуманних дій у воєнних конфліктах. У зоні міжнародного конфлікту держави-учасниці повинні захищати життя тих, хто не залучені у військові дії, що вимагає, зокрема, надання медичної допомоги пораненим. Що стосується тих хто помирає в бою або гине від поранень, то їм зобов'язані надати звітність, про тіла, які мають бути належно поховані, а влада своєю чергою повинна розповсюдити інформацію про їх особу і долю, або ж дозволити зробити це таким організаціям, як Міжнародний комітет Червоного Хреста.

Хоча й деякі міжнародні угоди, обумовлюють можливість обмеження прав людини під час надзвичайного стану, але є і такі норми, що містять перелік прав, відступ від яких визнається неприйнятним. Так, згідно зі ст. 15 Європейської конвенції про права людини, такими принципами можуть бути «право на життя, право не зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню, право не піддаватися рабству і право не надавати зворотної дії кримінальному закону» [7]. Протокол № 7 до Європейської конвенції містить перелік, що вказує на принцип *nonbisinidem* (особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення).

Можна звернутися до міжнародного гуманітарного права, яке характеризується деякими принципами, щодо регламентації права на дерогацію (часткове анулювання певного нормативно-правового акту), внесок якого в цю область можна оцінити більш значним ніж галузі прав людини.

В міжнародному гуманітарному праві можна виділити такий впливовий документ, як Женевські конвенції 1949 року [6] і Додаткові Протоколи. Вони уможливають два різних режими захисту осіб залежно від характеру збройного конфлікту — міжнародний збройний конфлікт і збройний конфлікт неміжнародного характеру. Якщо річ стосується першої групи з вищезгаданих, то права людей застосовуються в повному обсязі. Однак, при неміжнародному збройному конфлікті, певні свободи можуть бути обмеженими.

Особливість гуманітарного права при збройному конфлікті між державами полягає в тому, що в них не міститься поняття часткового скасування прав людини. Допустимі обмеження стосуються лише способів і методів ведення війни. Це можна пояснити тим, що правила міжнародного гуманітарного права, це вже є практичний компроміс між необхідністю застосування сили й вимогою гуманності. Відповідно до статей Женевських конвенцій, зокрема статті 1 «про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Протоколу № 1, Високі Договірні Сторони зобов'язуються при будь-яких обставинах дотримуватися і змушувати дотримуватися цю Конвенцію» [6]. Це в своєму чергою означає те, що Конвенція забороняє репресалії стосовно осіб, які перебувають під юрисдикцією держави дероганта. Втім, це відповідає статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [8], яка забороняє призупинення (або денонсацію) договорів гуманітарного характеру в якості відповіді за порушення їх іншою стороною.

Окрім цього, маємо згадати Конвенцію про захист цивільного населення під час війни. В ній наголошується на тому, що забороняється:

- «1) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- 2) захоплення заручників;
- 3) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- 4) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні» [6].

Міжнародна судова практика створила особливі важливі умови для ефективного розслідування обмеження права на життя:

- 1) Держава повинна діяти за власним бажанням для того, щоб розпочати розслідування смерті, замість того, щоб чекати від сім'ї загиблого заяви для відкриття провадження;
- 2) Ті, хто проводить розслідування, повинні бути незалежними від тих, хто причетний до смерті. Вони повинні бути інституційно незалежними, а також демонструвати їх незалежність на практиці. Крім того, така вимога потребує наявності незалежного механізму скарг на дії судів, поліції та військових;
- 3) Розслідування повинно бути ефективним і здатним привести до визначення того, чи є дії, вчинені державними органами, виправданими за обставин, щодо визначення вини й відповідальності осіб за смерть.

Отже, міжнародне право визначає, що свободи людини продовжують діяти під час збройних конфліктів, оскільки це чітко зазначено в самих договорах. Цей факт був багаторазово підтверджений заснованими в рамках договорів органами, які розглядали дії держав, а також Міжнародним Судом ООН.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Можна зробити висновки, що, не беручи до уваги всі складнощі

сучасності, права людини підлягають виключній охороні. Це можна пояснити тим, що положення Основного Закону визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Тобто, один із головних обов'язків держави — захист прав і свобод людини. Хоча за певних обставин, коли їх обмеження неминучі й виконуються тільки, за допомогою чинного законодавства, де ці умови прописані. Такою є стаття 64 Конституції України, де говориться про окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою може бути тільки безпосередньо виступає запровадження воєнного або надзвичайного стану. Але, також, слід зауважити, що вказані заходи мають бути приведені в дію тільки згідно з чинним законодавством і не можуть суттєво обмежувати основоположні права громадян. Окрім цього, будь-які ліміти повинні бути сумірний з цілями, які вони переслідують.

Визначально, що Конституція України має перелік прав і свобод, що не можуть бути звужені навіть в період дії воєнного стану.

Щодо міжнародного права, то воно має головний постулат, щодо заборони катування. Це у своїй практиці постійно підкреслює Європейський суд з прав людини, — тобто відтворює одну з базових значущих цінностей демократичного суспільства. Вона знайшла своє місце в більшості основних міжнародних інструментах, починаючи від загальних принципів міжнародного права, міжнародних документів звичаєвого права до міжнародних договорів на універсальному та регіональному рівнях.

Використання катувань і варварське поводження повністю нівелюють принцип людської гідності. Тому їх застосування є абсолютною заборобою на територіях усього цивілізованого світу, навіть коли йдеться про війну.

Отже, основоположні права і свободи людини не підлягають зменшенню навіть у період дії правового режиму воєнного стану. Бо без їх забезпечення і гарантування немислимим є існування суспільства і держави у правовому демократичному полі.

Література

1. Конституція України: 2022 рік. Харків: Право, 2022. 74, [2] с.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 28. С. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 15. С. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. 2011. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». 2012. № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни [Електронний ресурс]. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
7. Європейська Конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]. 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
9. Васильюк Н. Права людини і громадянина під час дії воєнного стану. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
10. Гловчук І. Гарантії захисту права на життя: адвокати актуалізували знання відповідно до нових викликів в умовах війни. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/garantiyi-zahystu-prava-na-zhyttya-advokaty-aktualizuvaly-znannya-vidpovidno-do-novyh-vyklykiv-v-umovah-vijny/>
11. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави. URL: <https://bit.ly/3JbWigm>

References

1. Constitution of Ukraine: 2022. Kharkiv: Pravo, 2022. 74, [2] p.
2. Law of Ukraine «On the legal regime of martial law» [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2015. № 28. P. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Law of Ukraine «On the transfer, forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or state of emergency» [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2013. № 15. P. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Procedure for involving able-bodied persons in socially useful work in martial law» [Electronic resource]. 2011. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of full compensation for property forcibly expropriated under martial law or state of emergency» [Electronic resource]. 2012. № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
6. Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War [Electronic resource]. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
7. European Convention on Human Rights [Electronic resource]. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Vienna Convention on the Law of Treaties [Electronic resource]. 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
9. Vasilyuk N. Human and civil rights during martial law. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
10. Glovyuk I. Guarantees of protection of the right to life: lawyers have updated their knowledge in accordance with the new challenges in the war. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/garantiyi-zahystu-prava-na-zhyttya-advokaty-aktualizuvaly-znannya-vidpovidno-do-novyh-vyklykiv-v-umovah-vijny/>
11. Usmanov Y. I. International legal provision of the right to life in conditions of armed conflict and situations of violence within the state. URL: <https://bit.ly/3JbWigm>

Корсун Сергій Іванович

*кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
Університет сучасних знань*

Корсун Сергей Иванович

*кандидат психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии и педагогики
Университет современных знаний*

Korsun Sergii

*Candidate of Psychological Sciences (PhD), Docent,
Professor at the Department of Psychology and Pedagogy
University of Modern Knowledge*

ORCID: 0000-0001-7634-0341

Самохін Анатолій Вікторович

*доктор медичних наук, професор,
академік Академії адміністративно-правових наук,
заслужений лікар України*

Самохин Анатолий Викторович

*доктор медицинских наук, профессор,
академик Академии административно-правовых наук,
заслуженный врач Украины*

Samokhin Anatoliy

*Doctor of Medical Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Administrative and Legal Sciences,
Honored Doctor of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-6933-651X

Плавчан Петро

*професор, ректор, тимчасово виконуючий обов'язки голови Вченої ради
Університет Данубіуса, Словацька Республіка*

Плавчан Петр

*профессор,
ректор и временно исполняющий обязанности председателя Ученого совета
Университет Данубиуса, Словацкая Республика*

Plavčan Peter

*Profesor, Rektor ad interim Predseda Vedeckej rady
Vysoká škola Danubius, Slovenská republika*

ORCID: 0000-0001-7088-6108

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8024

**ПРОФЕСІЙНИЙ ВІДБІР: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА,
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ОТБОР: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА,
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

**PROFESSIONAL SELECTION: THEORY AND PRACTICE,
PROBLEMS AND PROSPECTS**

Анотація. Статтю присвячено теоретичним та практичним питанням професійного відбору. Автори звертають увагу на вимушеній необхідності України відбивати військову агресію з боку Російської Федерації. Усі сили суспільства та економіки країни спрямовані на боротьбу з агресором, поряд із цим, кожен науковець, на своєму робочому місці, має вносити свій внесок у розвиток наукових досліджень, що сприятимуть забезпеченню діяльності сил безпеки та оборони нашої країни. Одним із напрямків формування високопрофесійних спеціальних підрозділів для сил безпеки та оборони є запровадження та вдосконалення науково обґрунтованих етапів професійного відбору кандидатів на службу до відповідних підрозділів ЗСУ, НГУ, СБУ, СЗР та інших складових сил безпеки та оборони.

Доведено, що теорія і практика професійного відбору, методи та форми організації його проведення засновані на передових досягненнях сучасних наук. Зокрема, юридичної, загальної та соціальної психології, психофізіології, ергономіки, інженерної психології, психодіагностики, нейропсихології, психіатрії, фізіології вищої нервової діяльності, психокорекції та психотерапії. Усі сучасні досягнення науки про людину та її взаємовідносини з технічними засобами, системами, сучасним озброєнням та оточуючим середовищем у процесі службової діяльності можуть використовуватися для здійснення професійного відбору.

Врахуванням фізичних та психічних особливостей і можливостей людини до діяльності у екстремальних ситуаціях є основним питанням професійного відбору кандидатів на службу до спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони.

У статті зазначається, що потужним стимулом для розробки та впровадження професійного психологічного відбору слугували Перша та Друга світові війни. Для багатьох видів військових професій було складено професіограми та психограми – опис професійно важливих якостей, якими повинні володіти суб'єкти діяльності. У складній ситуації військової агресії з боку Російської Федерації, вітчизняні військові психологи відточують свою майстерність у екстремальних умовах, застосовують психологічні тести та професіографічні методи в умовах дефіциту часу, віднаходять та формують новітні підходи до процесу професійного відбору.

Автори приходять до висновку про необхідність подальшого наукового дослідження існуючих методів та методик професійного відбору, особливо тих, які зарекомендували себе на сучасному етапі. Психологи сил безпеки та оборони отримують безцінний практичний досвід у сфері професійного відбору. Даний практичний досвід має бути вивченим, систематизованим, узагальненим та знайти наукове обґрунтування з метою подальшого використання.

Ключові слова: професійний відбір, психологічний відбір, професіограма, психограма, військова психологія, психолог, сили безпеки та оборони.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам профессионального отбора. Авторы обращают внимание на вынужденную необходимость Украины отразить военную агрессию со стороны Российской Федерации. Все силы общества и экономики страны направлены на борьбу с агрессором, и в то же время каждый ученый на своем рабочем месте должен способствовать развитию научных исследований, которые будут способствовать укреплению сил безопасности и обороны нашей страны. Одним из направлений формирования высокопрофессиональных специальных подразделений сил безопасности и обороны является внедрение и совершенствование научно обоснованных этапов профессионального отбора кандидатов на службу в соответствующие подразделения Вооруженных Сил, НМУ, СБУ, СЗР и других компонентов вооруженных сил. сил безопасности и обороны.

Доказано, что теория и практика профессионального отбора, методы и формы его организации базируются на передовых достижениях современной науки. В частности, юридическая, общая и социальная психология, психофизиология, эргономика, инженерная психология, психодиагностика, нейропсихология, психиатрия, физиология высшей нервной деятельности, психокоррекция и психотерапия. Все современные достижения науки о человеке и ее взаимосвязь с техническими средствами, системами, современным вооружением и окружающей средой в процессе служебной деятельности могут быть использованы для профессионального отбора.

Учет физических и психических особенностей и способностей человека действовать в экстремальных ситуациях является основным вопросом профессионального отбора кандидатов на службу в специальные подразделения сил безопасности и обороны.

В статье отмечается, что Первая и Вторая мировые войны послужили мощным стимулом для развития и осуществления профессионального психологического отбора. Для многих видов военных профессий составлены профессиограммы и психограммы, описывающие профессионально важные качества, которыми должны обладать актеры. В сложной ситуации военной агрессии со стороны Российской Федерации отечественные военные психологи оттачивают свое мастерство в экстремальных условиях, применяют психологические тесты и профессиональные методики в условиях дефицита, находят и разрабатывают новые подходы к процессу профессионального отбора.

Авторы приходят к выводу о необходимости дальнейшего изучения существующих методов и приемов профессионального отбора, особенно хорошо зарекомендовавших себя на современном этапе. Психологи сил безопасности и

обороны получают бесценный практический опыт в сфере профессионального отбора. Этот практический опыт следует изучать, систематизировать, обобщить и найти научную основу для дальнейшего использования.

Ключевые слова: профессиональный отбор, психологический отбор, профессиограмма, психограмма, военная психология, психолог, силы безопасности и обороны.

Summary. The article is devoted to theoretical and practical issues of professional selection. The authors draw attention to the forced need for Ukraine to repel military aggression from the Russian Federation. All the forces of society and the economy of the country are aimed at fighting the aggressor, and at the same time, every scientist in his workplace should contribute to the development of scientific research that will help strengthen the security and defense forces of our country. One of the directions for the formation of highly professional special units of the security and defense forces is the introduction and improvement of scientifically based stages of the professional selection of candidates for service in the relevant units of the Armed Forces, NGU, SSU, FIS of Ukraine and other components of the armed forces. security and defense forces.

It is proved that the theory and practice of professional selection, methods and forms of its organization are based on the advanced achievements of modern science. In particular, legal, general and social psychology, psychophysiology, ergonomics, engineering psychology, psychodiagnostics, neuropsychology, psychiatry, physiology of higher nervous activity, psychocorrection and psychotherapy. All modern achievements of human science and its relationship with technical means, systems, modern weapons and the environment in the process of official activity can be used for professional selection.

Taking into account the physical and mental characteristics and abilities of a person to act in extreme situations is the main issue in the professional selection of candidates for service in special units of the security and defense forces.

The article notes that the First and Second World Wars served as a powerful stimulus for the development and implementation of professional psychological selection. For many types of military professions, profессиograms and psychograms have been compiled that describe the professionally important qualities that actors should possess. In a difficult situation of military aggression from the Russian Federation, domestic military psychologists hone their skills in extreme conditions, apply psychological tests and professional methods in conditions of scarcity, find and develop new approaches to the process of professional selection.

The authors come to the conclusion that it is necessary to further study the existing methods and techniques of professional selection, which have proven themselves especially well at the present stage. Psychologists of the security and defense forces gain invaluable practical experience in the field of professional selection. This practical experience should be studied, systematized, generalized and found a scientific basis for further use.

Key words: professional selection, psychological selection, profессиogram, psychogram, military psychology, psychologist, security and defense forces.

Вступ. Наразі, коли наша країна змушена існувати в умовах військової агресії з боку Російської Федерації, зрозуміло, що усі сили нашого суспільства, економіки країни та наукового потенціалу мають бути спрямовані на боротьбу з агресором. Поряд із цим, кожен науковець, на своєму робочому місці, має вносити свій внесок у розвиток наукових досліджень, що сприятимуть забезпеченню діяльності сил безпеки та оборони нашої країни. Одним із напрямків формування високопрофесійних спеціальних підрозділів для сил безпеки та оборони є запровадження та вдосконалення етапів професійного відбору кандидатів на службу до відповідних підрозділів ЗСУ, НГУ, СБУ, СЗР та інших складових сил безпеки та оборони. Відомо, що питання професійного відбору відіграють вагомую роль у процесі комплектування вакантних посад у різних сферах діяльності, поряд з тим, зараз особливо актуальним постає питання відбору саме до спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони. Світові тенденції та вимоги часу

орієнтують підрозділи по роботі з персоналом на використання наукових підходів до процесу відбору персоналу та проведення відповідної профорієнтаційної роботи. Науково доведено, що якість фахівців, у першу чергу, забезпечується ефективною професійною орієнтацією, професійним відбором, а потім інтенсифікацією підготовки, побудовою та впровадженням стійкої системи навчання, підвищення кваліфікації, вдосконалення професійних знань та професійної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Реальність протистояння агресору демонструє небувалий патріотичний підйом, загальнонаціональний супротив та нестримне бажання усіх верств населення стати на захист своєї Батьківщини. Поряд із цим, спостерігається низка негативних тенденцій, що впливають на процес професійного відбору до спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони: скорочення загального приросту населення; відсутність елементарних навичок військової справи у молоді призовного віку; відтік робочої сили за

кордон; зниження рівня здоров'я молоді призовного віку; зростання нервово-психічних розладів.

За таких умов, формальний підхід до організації та проведення професійної орієнтації, професійного відбору до спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони — не припустимий. Вирішення цих складних проблем можливе за умови синергії усіх державотворчих сил, на базі наукових знань, підходів та наукового аналізу, з обов'язковим урахуванням факторів як суспільного, так і особистісного, соціально-психологічного аспектів.

Теорія і практика професійного відбору, методи та форми організації його проведення засновані на передових досягненнях сучасних наук. Зокрема, юридичної, загальної та соціальної психології, психофізіології, ергономіки, інженерної психології, психодіагностики, нейропсихології, психіатрії, фізіології вищої нервової діяльності (ВНД), психокорекції та психотерапії — у цілому на усіх досягненнях нинішньої науки про людину та її взаємовідносини з технічними засобами, системами, сучасним озброєнням та оточуючим середовищем у процесі службової діяльності [1; 2].

Професійний психологічний відбір ґрунтується на оцінці індивідуальних психологічних особливостей майбутніх фахівців з метою встановлення рівня професійної придатності особистості, прогнозу її відповідності вимогам конкретної спеціальності або групи схожих професій [2; 3].

Протягом останнього десятиліття з особливою гостротою постає проблема психологічного забезпечення різноманітних аспектів трудової діяльності, що пов'язані з врахуванням фізичних та психічних особливостей і можливостей людини у різноманітних професіях. Розв'язання питання професійного відбору кандидатів на службу до спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони, спрямоване на вирішення актуальних аспектів цієї проблеми, що існують на даний момент у зв'язку з необхідністю професійного протистояння військовій агресії Російської Федерації.

Маємо зауважити, що науковцями напрацьовані відповідні методи та створена науково-обґрунтована методологія прогнозування професійної придатності, яка побудована на теорії індивідуальних психологічних та психофізіологічних відмінностей між людьми і відповідала потребам сучасного суспільства у різноманітних сферах, зокрема: профорієнтації; відбору персоналу; раціональної розстановки кадрів; підвищенню продуктивності праці тощо. У кінцевому рахунку це сприяє всебічному розвитку особистості та збереженню її здоров'я.

Вітчизняний та зарубіжний досвід вже давно продемонстрував високу виробничу та економічну доцільність професійного відбору. Нині його використання дає змогу зменшити відсів кандидатів з навчальних закладів у зв'язку з їх професійною непридатністю, скоротити фінансові витрати на підготовку спеціалістів, підвищити надійність роботи систем управління, знизити аварійність.

У історичному аспекті, виникнення проблеми та необхідність запровадження системи професійного відбору приходиться на кінець дев'ятнадцятого — початок двадцятого сторіччя. Пов'язана ця об'єктивна необхідність з особливостями розвитку соціально-економічних процесів та наукових знань у суспільстві. Зокрема, з одного боку, з появою основних галузей фундаментальної психології — експериментальної психології пізнавальних процесів (Г. Фехнер, В. Вундт, Г. Гельмгольц та ін.), диференціальної психології (Д. Кеттелл, Ф. Гальтон), психології здібностей та психодіагностики (Ф. Гальтон), а також з досягненнями у вивченні фізіології людини та її прикладних напрямків завдяки працям І. М. Сеченова, І. П. Павлова, В. М. Бехтерева. З іншого боку, економічний та науково-технічний розвиток давав поштовх виникненню нових професій та спеціальностей діяльності яких протікала у складних умовах і це вимагало від осіб, які намагалися освоїти ці професії, певних знань, умінь і психофізіологічних задатків. Тобто, новими професіями міг оволодіти не кожен кандидат, виникла потреба здійснити певний відбір. Досягнення науки, на той час, уже стояли на порозі відкриття наукових методик по визначенню професійної придатності [3; 4].

Початком наукового етапу професійного відбору вважається кінець XIX ст., коли англійський вчений Ф. Гальтон провів масове обстеження 10 тисяч відвідувачів Лондонської міжнародної виставки за сімнадцятьма антропометричними, медичними та психологічними показниками. Отримані дані продемонстрували, наскільки значні відмінності між людьми навіть одного віку. Це дало поштовх не лише до вивчення показників за якими люди відрізняються одне від одного, але й для встановлення тих особливостей людини, маючи які особа зможе краще оволодіти певною професією чи спеціальністю [1; 5; 6].

Ще в 1908 році американський вчений Ф. Парсонс здійснив спробу наукового обґрунтування проблеми професійного відбору. Ним було висунуто певні принципи, які і в наш час не втратили свого значення:

- 1) людина за своїми індивідуальними якостями, насамперед за професійно значимими здібностями, оптимально підходить до певної групи професій;
- 2) професійна успішність та задоволення професією обумовлені ступенем відповідності індивідуальних якостей та вимог професії;
- 3) професійний вибір є свідомим процесом, в якому сама людина або профконсультант визначає комплекс психологічних або фізіологічних якостей і співвідносить їх з вимогами професій.

Серед характеристик професійного вибору науковці виділяють насамперед усвідомленість та раціональність, яку розуміють як компроміс між здібностями, інтересами та цінностями індивіда та можливістю їх реалізації в різних професіях [6–8].

На початку XX сторіччя значно зріс інтерес до наукових розробок по раціоналізації праці на виробництві та транспорті. Цьому, значною мірою, сприяло зародження психотехніки. Цей науковий напрям, що пов'язує з ім'ям німецького психолога В. Штерна, обумовлював та стимулював проведення робіт, спрямованих на вивчення окремих професій, розробку тестових методик, за допомогою яких прагнули визначати професійну придатність. На теренах сучасної України психотехніка, як засіб практичного застосування психологічних знань, з'являється у 20-х роках XX століття як модна складова наукової організації праці. Після цього у різних відомствах почали з'являтися відповідні підрозділи з наукової організації праці (НОП), підбору персоналу, вивченню профзахворюваності тощо [1; 9].

Потужним стимулом для розробки та впровадження професійного психологічного відбору слугували Перша та Друга світові війни. Для багатьох видів військових професій було складено професіограми та психограми — опис професійно важливих якостей, якими повинні володіти суб'єкти діяльності. Поряд з оцінкою загального інтелекту, як показника загальних здібностей, вивчалися та оцінювались спеціальні здібності або професійно важливі якості, для чого використовувались тести, що моделюють ту чи іншу професійну діяльність [3; 4].

Наразі, ми знову перебуваємо в умовах збройного конфлікту, військового протистояння імперіалістичним, загарбницьким потугам Російської Федерації. Саме в цей складний час військові психологи відточують свою майстерність у екстремальних умовах, застосовують психологічні тести та професіографічні методи в умовах дефіциту часу, віднаходять та формують новітні підходи до процесу професійного відбору.

Необхідно згадати, що з середини 80-х років минулого століття почалась активна розробка та впровадження у практику автоматизованих систем професійного відбору обладнаних дисплеями для пред'явлення тестової інформації; ЕОМ для перетворення, обробки інформації, формування бази даних; застосування засобів цифродруку.

Зараз в нашій країні використовується загальноприйнята методологія професійного відбору, яка побудована на теорії індивідуальних психологічних та психофізіологічних відмінностей між людьми. Наявність відмінностей за станом здоров'я, інтелектом, рівнем знань, вмінь та навичок, психологічних та фізіологічних властивостей вищої нервової діяльності (сприймання, пам'ять, увага, властивість основних нервових процесів, аналізаторів, рухові здібності) є підставою для вирішення задач професійного відбору.

Необхідність у професійному відборі викликана також обмеженістю педагогічних можливостей розвитку ряду вищезазначених якостей та властивостей людини, а також наявністю певного кола спеціальностей, які пред'являють працюючому неадекватні для його організму вимоги. До переліку професій, що пред'являють до працівника підвищені вимоги відносяться і посади фахівців у спеціальних підрозділах сил безпеки та оборони.

Недостатній розвиток відповідних для тієї чи іншої спеціальності психологічних характеристик та здібностей вважається професійною непридатністю. Це має відношення, насамперед, до тих ознак, які вважаються найбільш стійкими у силу своєї природної, генетичної обумовленості. Звичайно, вивчення властивостей індивідуума має бути спрямоване на виявлення їх структурного взаємозв'язку, тобто вивчення не повинно зводитись до ізольованої оцінки якоїсь окремої професійно важливої властивості, а повинно передбачати виявлення відповідного стану кожної професійно важливої властивості у тісному зв'язку з іншими властивостями особистості [3; 4–6; 10–11].

Професійний відбір — це комплексна оцінка фізичних та психічних якостей кандидата, а також його освітнього та інтелектуального рівня за допомогою системи соціальних, освітніх, медичних та психологічних заходів. Фактично, професійний відбір має на меті забезпечення взаємної відповідності людини та професії у тих випадках діяльності, які ведуться в нормативно заданих небезпечних умовах та вимагають підвищеної відповідальності, доброго здоров'я, високої працездатності та точності виконання завдань [3–4; 9–11].

Виділяють наступні основні види професійного відбору: медичний, освітній, соціально-психологічний та психофізіологічний.

Медичний відбір полягає в виявленні тих осіб, стан здоров'я та рівень фізичного розвитку яких дозволяє успішно та у встановлені терміни оволодіти спеціальністю, для якої проводиться відбір, та ефективно в ній працювати досить довгий час без шкоди для здоров'я. Стан здоров'я лімітує прийом кандидатів для певних груп спеціальностей, зокрема, в силових відомствах, при вступі до навчальних закладів, при розподілі робітників по місцях, де робота пов'язана із впливом професійно шкідливих та небезпечних умов праці. Слід відмітити, що особи, які не пройшли медичний відбір, відсіваються та іншим видам профвідбору не піддаються.

Освітній відбір призначений для виявлення у кандидата знань та навичок, що необхідні для подальшого навчання обраній спеціальності. Він дозволяє забезпечити необхідний початковий рівень підготовки фахівців. Нерідко, при встановлених і досить жорстких термінах підготовки фахівців, при безперервному вдосконалюванні технічних засобів діяльності та виробничих процесів, що вимагають ґрунтовної професійної підготовки фахівців, визначення обсягу та стійкості придбаних навичок і вмінь становить найважливішу частину оцінки та прогнозування професійної придатності.

Соціально-психологічний відбір виконує ряд функцій соціально-психологічного характеру, а також сприяє виявленню професійної мотивації. Соціально-психологічний відбір має на меті визначення соціально зумовлених психологічних та моральних якостей особистості, які відображають її готовність і бажання виконувати свої професійні обов'язки в будь-яких умовах, у тому числі й екстремальних. У процесі соціально-психологічного відбору також визначаються якості, які необхідні для успішної роботи особистості в колективі та сприяють появі почуття задоволеності своєю працею. При відборі кандидатів особлива увага приділяється: мотивації до оволодіння професією; світогляду, морально-вольовим якостям (патріотизму, колективізму, дбайливому ставленню до матеріально-технічних ресурсів та засобів, любові до обраної професії, дисциплінованості, чесності і правдивості, почуттю обов'язку, відповідальності, честі); наявності достатнього рівня освітньої підготовки і здатності до професійного навчання.

У процесі проведення професійного відбору за соціально-психологічними критеріями аналізуються документи, які характеризують людину в період, що передує відбору (характеристики, дипло-

ми, атестати), а також проводиться анкетування, бесіди, спостереження. Поряд з цим використовуються деякі особистісні опитувальники, методи соціометричного дослідження, а також оцінки нервово-психічної стійкості. Методами спостережень, вивчення кандидата збирається необхідна психолого-діагностична інформація про дисциплінованість, мотивації інтересу до професії, про організаторські та психологічні якості особистості.

Психофізіологічний відбір призначений для виявлення у кандидатів тих професійно важливих психологічних та фізіологічних якостей, що необхідні для успішного оволодіння професійними знаннями, навичками та уміннями, визначають успішність навчання у встановлений термін та ефективність наступної професійної діяльності за конкретною спеціальністю. Психологічний професійний відбір, як відзначалося вище, є складовою частиною професійного відбору, сутність якого полягає у забезпеченні максимально можливої відповідності індивідуальних характеристик, особливостей та можливостей людини тим загальним і спеціальним вимогам, які пред'являє до нього певний вид професійної діяльності. Тому й сама теорія даного виду відбору носить міждисциплінарний характер і базується на теоретичних основах психології, фізіології, анатомії, математичної статистики.

Серед видів професійного відбору психологічний (психофізіологічний) відбір займає особливе місце. Це пов'язане з тим, що у своєму загалі психологічні та психофізіологічні дослідження дозволяють досить швидко та об'єктивно вимірювати стан окремих функцій організму, виявляти глибоку і тонку структуру індивідуальних особливостей особистості, детермінованих фізіологічними системами організму, насамперед центральною нервовою системою (ЦНС). Важливо, що психологічні та психофізіологічні властивості (характеристики) людини можуть кількісно виражати рівень розвитку професійно важливих якостей і для багатьох професій мають досить високу прогностичність [3–4; 10].

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що професійний відбір відіграє і буде відігравати у подальшому важливу роль у кадровій роботі, особливо під час підбору кадрів та комплектування спеціальних підрозділів сил безпеки та оборони. Як показала практика, різні види професійного відбору застосовуються для того, щоб перед призначенням на посаду, що характеризується високими професійними вимогами, у короткий термін прогнозувати можливості кандидата і у кінцевому підсумку — його високу ефективність як фахівця

у процесі наступної професійної діяльності у спеціальному підрозділі сил безпеки та оборони.

Під час комплексної оцінки особистості кандидата необхідно враховувати те, що важливими особливостями особистості є здатність до взаємозамінності та компенсації окремих професійно важливих якостей і властивостей, їх взаємозв'язок, взаємовплив, пластичність і динамізм. Здатність елементів особистості до взаємної компенсації обумовлює певні можливості індивідуального пристосування до професії, у ході якого виробляється індивідуальний стиль діяльності. Разом з тим недостатній розвиток деяких професійно значимих, але важливих для даної професії властивостей, які мало піддаються тренуванню, може жорстко лімітувати професійну придатність кандидатів на певні спеціальності. Це відноситься насамперед

до тих якостей, які представляються досить стійкими в силу своєї природної (генетичної) обумовленості — сила, рухливість, лабільність, динамічність, урівноваженість нервових процесів.

Також, підсумовуючи викладене, приходимо до висновку про необхідність подальшого наукового дослідження існуючих методів та методик професійного відбору, особливо тих, які зарекомендували себе на сучасному етапі. На даний час, практичні психологи сил безпеки та оборони напрацьовують практичні підходи, отримують практичний досвід та підтвердження або спростування існуючих теоретичних підходів до проблеми професійного відбору. Даний практичний досвід має бути вивченим, систематизованим, узагальненим та науково обґрунтованим з метою подальшого використання.

Література

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. Москва, 2006. 511 с.
2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Київ, 2006. 536 с.
3. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект). Київ, 2002. 296 с.
4. Корсун С. І., Майдіков Ю. Л. Професійний відбір працівників оперативних підрозділів податкової міліції: психологічні засади. Київ, 2010. 151 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1975. 121 с.
6. Психологическая диагностика: проблемы и исследования / под ред. К. М. Гуревича. Москва, 1981. 232 с.
7. Иванова О. В., Москалюк Л. М., Корсун С. І. Психологія: вступ до спеціальності. Київ, 2013. 184 с.
8. Кальниш В. В., Ена А. І. Принципи професійного психофізіологічного відбору. Гигиена труда. 2001. № 32. Ст. 131–143.
9. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. Київ, 2003. 367 с.
10. Майдіков Ю. Л., Корсун С. І. Нервова система і психічна діяльність людини. Київ, 2007. 280 с.
11. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review. 1943. # 50. P. 370–396.

References

1. Bodrov V. A. Psihologiya professionalnoy prigodnosti. Moskva, 2006. 511 s.
2. Korolchuk M. S., Kraynyuk V. M. Teoriya I praktika profesynogo psihologichnogo vIdboru. KiYiv, 2006. 536 s.
3. Barko V. I. Profesyniy vIdbIr kadrIv do organIv vnutrIshnIh sprav (psihologIchniy aspekt). KiYiv, 2002. 296 s.
4. Korsun S. I., MaydIkov Yu. L. Profesyniy vIdbIr pratsIvnikIv operativnih pIdrozdIlIv podatkovoyi mIlItSIYi: psihologIchnI zasadi. KiYiv, 2010. 151 s.
5. Leontev A. N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost. Moskva, 1975. 121 s.
6. Psihologicheskaya diagnostika: problemy i issledovaniya / pod red. K. M. Gurevicha. Moskva, 1981. 232 s.
7. Ivanova O. V., Moskalyuk L. M., Korsun S. I. PsihologIya: vstup do spetsIalnostI. KiYiv, 2013. 184 s.
8. Kalnish V. V., Ena A. I. Printsipi profesynogo psihofIzIologIchnogo vIdboru. Gigena truda. 2001. # 32. St. 131–143.
9. Krushelnitska Ya. V. FIzIologIya I psihologIya pratsI. KiYiv, 2003. 367 s.
10. MaydIkov Yu. L., Korsun S. I. Nervova sistema I psichna dIyalnIst lyudini. KiYiv, 2007. 280 s.
11. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review. 1943. # 50. P. 370–396.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 4(50)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2022. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 12,09. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.